HET BOEK VAN BONANG

B. J. O. SCHRIEKE

HET BOEK VAN BONANG

HET BOEK VAN BONANG

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE TAAL- EN LETTERKUNDE VAN DEN O.-I. ARCHIPEL AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS MR. C. VAN VOLLENHOVEN, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID, VOOR DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 20 OCTOBER 1916 TE 3 UUR DOOR

BERTRAM JOHANNES OTTO SCHRIEKE,
GEBOREN TE ZANDVOORT ∴ ∴ ∴

P. DEN BOER
SENATUS VETERANORUM TYPOGRAPHUS ET LIBRORUM EDITOR
UTRECHT MCMXVI

Wanneer iemand ooit reden heeft gehad met dankbaarheid op den aan de academenie volbrachten studietijd terug te zien, dan ben ik het wel.

Dankbaarheid gevoel ik in de eerste plaats voor alles, wat mijn geachte promotor gedurende deze geheele periode voor mij gedaan heeft. Ook bij de bewerking van dit proefschrift stond Prof. SNOUCK HURGRONJE mij met raad en daad ter zijde en stelde zijn bibliotheek en handschriftenverzameling voor mij open.

Met gevoelens van groote erkentelijkheid gedenk ik de nagedachtenis van Prof. SPEYER, die voor mij in moeilijke dagen, meer nog dan een leermeester, een vaderlijk vriend was.

Een woord van hartelijken dank past mij ook tegenover de Professoren JONKER en VAN OPHUYSEN, aan wier onderwijs ik zeer veel te danken heb. Moge de toekomst leeren dat zij hun moeite niet tevergeefs besteed hebben. In het bijzonder gevoel ik mij verplicht voor de wijze, waarop de eerste mij in de studie van het oud-Javaansch inleidde en de bereidwilligheid, waarmee hij met mij den tekst van GUNNING heeft doorgelezen. Prof. VAN OPHUYSEN had de buitengewone vriendelijkheid mij in de gelegenheid te stellen ten allen tijde zijn concept Bataksch Woordenboek te raadplegen. De groote voorkomendheid van hen beiden voor mij zal ik niet licht vergeten.

Ook van Prof. NIEUWENHUIS mocht ik steeds de grootste voorkomendheid ondervinden, vooral bij het privatissimum, dat Z.Hgel. mij in 1914/15 toestond.

Drie jaar lang heb ik geprofiteerd van het onderwijs van Prof. STEINMETZ (Amsterdam), dat ik steeds op den hoogsten prijs heb gesteld. De buitengewone mildheid, waarmee hij

zijne bibliotheek ter mijner beschikking stelde, waardeer ik ten zeerste.

Ook het college Adatrecht van Prof. VAN VOLLENHOVEN bleek mij voor Indische philologen onmisbaar te zijn.

Niet minder past mij een woord van dank aan het Curatorium, dat mij bij mijne studiën ook zijn steun niet onthield.

Aan de kennismaking met den heer ROUFFAER heb ik zeer veel te danken. Van gesprekken met hem heb ik vooral veel „Anregung", maar ook veel profijt, met name voor mijn proefschrift, getrokken.

Het personeel der Leidsche en der Koloniale bibliotheek hielp mij steeds met de bekende voorkomendheid. Van Dr. TH. W. JUYNBOLL mocht ik steeds de grootste bereidwilligheid ondervinden. Dr. BÜCHNER dank ik zeer voor zijn bijstand bij het doorlezen der Vulcaniusbrieven, Dr. MOLHUYSEN voor de vele belangrijke inlichtingen en ook Dr. VEDER, Dr. BURGER en den heer IJZERMAN voor hetgeen zij bijdroegen om dit boekje vollediger te maken.

Mijn vriend SOERJA SOEPARTA, nu PANGERAN ADIPATI ARJA PRABOE PRANG WEDANA, had de buitengewone vriendelijkheid mij allerlei op het onderwerp van deze dissertatie betrekking hebbende werken, in druk en in handschrift, van uit Solo toe te zenden. Ook hem zij hiervoor op deze plaats nogmaals mijn hartelijke dank gebracht!

Maar meer dan aan een van deze allen voel ik mij verplicht tegenover mijn vriend en contubernaal C. VAN ARENDONK, bij wien ik nooit te vergeefs om hulp aanklopte, en aan wiens omgang ik zooveel te danken heb.

AAN MIJNE OUDERS.

VOORREDE.

§ 1. In October 1597 zag de bibliothecaris der Leidsche Universiteitsbibliotheek bij den zoon van een Amsterdamsch koopman [1]) een aantal bladen, waarop met scherpe stift teekens waren ingekrast. Hoewel deze teekens hem onbekend waren, achtte hij toch het bezit ook van zulk een geschrift voor de bibliotheek van groot belang, in het vaste vertrouwen, dat de tijd hierover wel nadere kennis zou brengen. Dus richtte hij hij zich tot den vader, Conradus d. w. z. Coert Jansz. van Dulmen, (geboren ± 1539) woonachtig in de Warmoesstraat, waar hij het bedrijf van „cruydenier" d. w. z. grossier in koloniale waren uitoefende, maar tevens zich met scheepsbouw en reederij bezig hield, met het verzoek deze „merces literaria" te willen afstaan. Was van Dulmen blijkbaar zelf in de z.g. Compagnie van Verre (opger. 1595) financieel geïnteresseerd [2]), zijn dochter Lysbeth had bovendien een zoon bij Hendrik Cornelisz. Buyck, een van de directeuren dier Compagnie [3]). Voor ons kan er dus geen twijfel bestaan, of

1) Zie hierover den brief van Merula aan van Dulmen (in hs. B. P. L 747) uitgegeven door Dr. P. C. Molhuysen in zijne „Geschiedenis der Universiteits-bibliotheek te Leiden" p. 18 nt. 1, en het Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheek-wezen II 1 p. 42 sq.

2) .... tuos conlegas, laudatissimi contractus qui nuper inter vos initus, socios .... ibid., vgl. nog van der Chijs, Stichting der Vereen. O. I. Comp. 2e dr. 1857 p. 35 sq.

3) vgl. Navorscher 1882 p. 408.

Van der Chijs, op. cit. p. 33 sq. De in den tekst vermelde gegevens zijn mij welwillend door de heeren Dr. W. R. Veder, gemeente-archivaris van Amsterdam

dit handschrift, dat in November van datzelfde jaar nog aan de bibliotheek werd geschonken, was reeds met de eerste schipvaart door de Hollanders uit Indië meegebracht. Hooren wij nu, hoe het te Leiden gecatalogiseerd werd:

„Volumen quoddam Javanicum ex remotissimo orbe cum aliis mercibus huc per mercatores anno nonagesimo sexto (lees: septimo) adlatum. Quid contineat, prorsus ignoratur. Sunt qui leges esse Sinarum volunt, nonnulli Alcoranum censent, alii alia divinant. Character nostris hominibus numquam est visus. Folia sunt Palmae Indicae oblonga, numero LXXV, utrimque quatuor lineis sculpta. Tempus certius quid docebit" [1]).

Ging zoo de volijverige bibliothecaris voor, om met ongekende schatten de sleutelstad te verrijken, weldra volgden ook curatoren en burgemeesteren [2]) en zelfs de Staten van Holland [3]): allen drongen er bij de compagnie op aan, met hun Oost-Indië-vaarten niet alleen den handel uit te breiden, maar ook door het aanbrengen van materiaal de wetenschap te bevorderen.

Gaan wij nu na, uit welke streek van Indië het handschrift vermoedelijk afkomstig is. De uitgever ervan, Dr. J. G. H. Gunning, zegt [4]) dat „het op Bali of Lombok geschreven" is.

---

en J. W. IJzerman (door vriendelijke bemiddeling van den heer G. P. Rouffaer) uit het oud-Notarieel Archief van Amsterdam verstrekt (protocollen van 27 April 1590 (notaris Pylarius), 9 Febr. 1593, 11 Febr. '94 (notaris J. Gijsberts), 11 Juli '97 (notaris J. F. Bruyningh), 16 Febr. '98, 18 Juni '99, 27 Mei 1600, 13 Oct. 1601, 19 Jan. 1602 (notaris J. Gijsberts) etc. Zie verder over de verhouding tusschen Lysbeth van Dulmen en Buyck: Dr. H. C. Rogge, Geschiedenis der Stedelijke Boekerij van Amsterdam p. 5, alsmede Bijlage 1; vgl. nog: Genealogische en Biographische Mededeelingen over de voorouders en afstammelingen van Joost Buyck Sybrantsz. Ridder, door B. J. M. de Bont (1902) p. 70 sq, 78, 91. [Op dit werk vestigde Dr. C. P. Burger Jr. vriendelijk mijn aandacht].

1) Catalogus principum, civitatum et singulariorum qui donatione .... bibl.am publicam .... ditarunt (1597) p. 26 (vgl. over dit werk Molhuysen, Geschiedenis etc. p. 18).

2) Molhuysen, Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit I p. 406* No. 348.

3) Resolutiën der Staten van Holland 1599, p. 506, waarin naar een vroeger schrijven der curatoren verwezen wordt.

4) Een Javaansch Geschrift uit de 16e eeuw handelende over den Mohammedaanschen Godsdienst p. IX sq.

Dit is al zeer onwaarschijnlijk, aangezien op de eerste schipvaart weliswaar Bali is aangedaan, maar daar nog geen Mohammedanen werden aangetroffen [1]). Het eenige argument, dat hij voor deze bewering geeft, is dat het in Balineesch schrift zou zijn geschreven. Dit is echter niet juist.

Waar het uit de reisbeschrijvingen niet blijkt, dat men ergens door koop, ruiling of roof handschriften heeft bemachtigd, maar wèl, dat men van schrijfwijze en schrift afwist [2]), hetwelk men natuurlijk aan wal en bij de tolken aan boord [3]) kon leeren kennen en dit laatste ons geen hulpmiddel tot het aanwijzen van de plaats van afkomst aan de hand doet, zoo blijft als eenig contrôlemiddel de taal over. Deze nu vertoont Oost-Javaansche eigenaardigheden [4]). De route, die de schepen der eerste schipvaart genomen hebben, maakt het heel goed mogelijk, dat zij op Oost-Java een handschrift bemachtigd hebben, daar het bekend is, dat de Hollanders te Sedajoe, waar zij eenige dagen bleven liggen, aanvankelijk geruimen tijd vriendschappelijke betrekkingen met den wal hebben onderhouden [5]).

§ 2. In zijn brief aan Van Dulmen zegt Merula echter, dat er n o g m e e r dergelijke handschriften na de eerste scheepvaart in Holland in omloop waren [6]).

Van een der „decora academiae", P. S c r i v e r i u s, toen nog slechts juris studiosus, was de volgende aanwinst der Indische handschriften afkomstig. De Catalogus principum etc., die boven reeds werd geciteerd, vermeldt a.d. XVII Kal. Octob. 1599 [7]): Volumen Sericum partim arabico partim javanico charactere

1) Vgl. d'Eerste Boek van Lodewycksz ed. Rouffaer en IJzerman p. 197; „Het Verhael" van Arnoudt Lintgensz, overgegeven aan Jan Jansz. Kaerel in B. K. I. 2e volgr. I p. 210.

2) d'Eerste Boeck p. 120.

3) B. K. I. 2e volgr I p. 226.

4) b.v. djimbar (fol. 34a), gedeg (35a, 36b, 52a, 70a), senggēh (44b), sarasa (57a, 62b, 64a), djitok (73b), itilitilan (74a) etc.

5) d'Eerste Boeck p. 168, „Het Verhael" B. K. I. 2e volgr I: p. 210.

6) .... non potui quin .... te rogarem .... ut .... tuos conlegas .... ad similia, quae apud vos audio esse, obferenda induces .... Spes nobis facta alterius Indici codicis, similis fortean, qui apud civem quendam Delphensem. Molhuysen, Geschiedenis Univ. bibl. p. 18.

7) p. 53.

descriptum ex Java insula navigatione nupera per nautas nostrates advectum. Quum in templo ibi sit repertum, continere putatur Javanorum ritus et ceremonias in sacris usurpari solitas, quod et arabica satis testantur [in octavo]. Evenals het eerste handschrift wordt ook dit vermeld in den catalogus van Merula van 1607 [1]) onder de: Boucken uyt verre ghelegen Landen gebracht": IV Volumen ex Serico partim Arabico partim Javanico charactere descriptum. Don. a. Petro Scriverio.

Zooals de eerste 14 folia [2]) van het eerstgenoemde manuscript in den loop der tijden hier spoorloos zijn zoek geraakt, zoo wordt ook het door Scriverius geschonken handschrift tegenwoordig niet meer aangetroffen.

Na 1607 vond ik er geen vermelding meer van gemaakt. Naar de beschrijving te oordeelen, schijnt het een Mohammedaansch godsdienstig geschrift te zijn geweest, in het Arabisch met interlineaire Javaansche vertaling(?), op deloewang- of op Chineesch [3]) papier.

§ 3. Het derde Indische handschrift dankt de Leidsche Bibliotheek aan niemand minder dan aan den grooten Vulcanius [4]). Wel is waar ontbreekt het in de lijst der boeken en handschriften, die Vulcanius in 1610 van de hand heeft gedaan [5]) en vond ik het, daar de z.g. Catalogus van 1623 waarschijnlijk nooit bestaan heeft [6]), voor het eerst in dien van 1640 (p. 167: liber Japanensis (uti videtur) manuscriptus in magno quarto) [7]), maar toch is het handschrift ongetwijfeld

1) In manuscr. ter Leidsche Bibliotheek p. 42, uitgegeven door Molhuysen Codices Manuscripti III (1912) Codices Bibl. Public. Latini p. XIV.

2) Vgl. de bovenaangehaalde beschrijving ervan uit den Catalogus principum p. 26 met Gunning's uitgave. Inleiding p. IX.

3) Vgl. d'Eerste Boeck p. 120.

4) Eigenlijk genaamd Bonaventura de Smet, geb. te Brugge 1538, van 1578 (1581)—1614 professor te Leiden (vgl. Molhuysen, Codes Manuscripti I (1910) Codices Vulcaniani p. III, IV).

5) Bibliotheca Bon. Vulcanii sive Catalogus Plurimorum optimorum librorum, waarvan het unicum-exemplaar in het Museum Meermanno-Westreenianum berust, alwaar het door mij werd geraadpleegd.

6) Molhuysen, Geschiedenis Univ. Bibl. p. 24.

7) De Catalogus van 1716 spreekt ten onrechte van een legatum Bon. Vulc.; de boeken werden door de bibliotheek aangekocht (vgl. Molhuysen op. cit. p. 22 nt. 3).

van hem afkomstig — zooals het altijd onder zijn handschriften bewaard is geworden tot ± 1870, toen het onder de Oostersche is opgenomen — want bij vergelijking blijkt, dat hij op het titelblad geschreven heeft: Liber Japonensis [1]).

Langen tijd na 1870 heeft het nog geduurd, voor men had ingezien, welk een belangrijk document dit geschrift bevatte. Eerst in 1913 vestigde Dr. Hoesein Djajadiningrat in zijne dissertatie [2]) er de aandacht op, dat wij hiermede een boek van den bekenden Javaanschen heilige Pangeran Bonang voor ons hadden en dat het dus wel uit Toeban afkomstig zou zijn. Zoo worden wij weder naar de eerste of tweede schipreis verwezen. In het eerste geval zou men het eveneens in Sedajoe verworven hebben, waar onze vloot o.m. door een Portugeeschen renegaat Radja-lēla [3]) d.i. eerste dienaar van den vorst [4]) van Toeban werd bezocht, die geschenken bracht en onze lieden uitnoodigde den koning te bezoeken; in het tweede geval verkregen onze schepelingen het in Toeban in 1598, toen zij daar eenige dagen voor anker lagen en druk verkeer met den wal voerden. Met zekerheid kunnen wij derhalve vaststellen dat de ouderdom van het handschrift niet jonger is dan 1598, daar men later geen rechtstreekschen handel met Toeban meer gedreven heeft.

De vraag rijst nu: hoe is Vulcanius in het bezit van dit handschrift gekomen?

---

1) Ook Dr. Molhuysen, die een groot Vulcanius-kenner is, herkende hierin duidelijk zijn hand. Op dit „Liber Japonensis" berust ook de vergissing in alle oudere Catalogi gemaakt en in de Codices Manuscripti I (1910) Cod. Vulc. p. VIII.

2) Critische Beschouwing van de Sedjarah Banten p. 304 nt. 1.

3) Dat dit de waarheid is, van wat de verhalen over de eerste schipreis ter plaatse verward mededeelen, blijkt, wanneer men ze nauwkeurig vergelijkt met wat die over de tweede vaart naar aanleiding van Toeban vermelden (vgl. d'Eerste Boeck p. 168, Begin en Voortgangh (ed. 1646) I 3: p. 8, 13—15. Memorie van J. van Heemskerck bij de Jonge, Opkomst II 450 sq., Journaal van denzelfde, ibid p. 404, 411 sq., Verhael van de Reyse bij de Hollandtsche Schepen (Middelborgh 1597; copie te Leiden naar de 2e ed.) blz. 45 (= cop. fol. 22).

4) Zie de verhalen over de tweede vaart en vgl. Wilkinson, Papers on Malay Subjects, History, Part I (1908) p. 79 sq. — d'Eerste Boeck p. 168 nt. 9 is niet geheel juist.

De mogelijkheid liet zich denken, dat het hierboven uiteengezette niet juist was, maar dat Vulcanius het tijdens zijn verblijf in Spanje (1559—1570) op de eene of andere manier bemachtigd had. Hiertegen is echter op te merken, dat Spanje geen en Portugal slechts spaarzame betrekkingen met Toeban heeft onderhouden. Bovendien beklaagt Vulcanius zich in een brief aan zijn vader, dat zijn boeken in Bilbao door de inquisitores zijn vastgehouden [1]).

De heele correspondentie van Vulcanius — in Leiden worden ver over de duizend brieven bewaard, die door meer dan 140 personen aan hem gericht zijn — door te lezen zou te ver hebben gevoerd. Ik doorliep dus met den heer Rouffaer al de namen diergenen, met wie Vulcanius gecorrespondeerd heeft en zag alleen de brieven van of aan hen in, wier naam op eenig verband met de Compagnie of Indië [2]) wees; echter zonder resultaat. Dr. P. C. Molhuysen was zoo vriendelijk, mij attent te maken op de correspondentie met Damasius van Blyenburg, die als student in Leiden eenige jaren met den grooten man heeft samengewoond en ook later nog met hem de vriendschap bleef aanhouden. In een zijner brieven spreekt deze over zijn betrekking met de Compagnie van Verre, een brief, dien ik hier, voor zoover ter zake dienende, afdruk èn om mijn betoog van zooeven te versterken èn om het groote belang, dat dit schrijven heeft, voor de vóórgeschiedenis der Oost-Indië-vaarten en de plannen, die men daarmee had, waarover nog zoo bitter weinig met zekerheid bekend is [3]). De brief is uit Amsterdam geschreven 15 Oct. 1594 (Vulc 105[I]).

.... Indiae Orientalis plagam sub finem hujus anni una

1) Vulc. 106 [I] .... De meis rebus nihil habeo certi quod scribam. Libri in portu Hispaniae quem Vilbau vocant ab inquisitoribus ... detinentur neque adhuc certi quidquam de illis mihi polliceri possum .....

Op dezen brief vestigde Dr. Molhuysen mijn aandacht.

2) O.a. Ortelius. Mij bleek, dat deze kaartenmaker van Vulcanius over de Hollandsche ontdekkingen en vaarten inlichtingen kreeg. (Kal. Jan. 1592, X Oct. 1594, 11 Dec. 1597 etc.

3) Vgl. d'Eerste Boeck, Inleiding p. XXXII; van der Chys, Stichting der Vereen. O-I. Comp. 2e dr. 1857, p. 43. Vgl. Pontanus ed. 1611, p. 183.

cum sociis, qui plerique artis nauticae peritissimi, perlustrari aggrediar. Praefectura mihi commissa unius navis [1]), erunt autem majores bellicae tres et minor una (quam vulgo *pynazzam* vocant). Haec universa nostra classis, quae sane minima, respectu navium: respectu vero tormentorum, maxima, quippe 70 aereis, exceptis ferreis [quae vulgo *steenstukken*] et reliquis minoribus, contra pyratarum [2]) omnium vim violentissimam instructissima: quamvis auxiliante DEO OPT. MAX. ab eorum incursionibus nos tutos fore speramus, qui patrem Oceanum latissime circa meditullium nempe sub ipso aequinoctiali transfretabimus: salutando Caput Bonae Spei et Comorini (arabico, persico et gangetico sinu valedictis) cum Javis illis binis donec ad Pacificum nostrum Oceanum [3]) pervenerimus, quem si pacifice navigaverimus inter antiquos novissimi, inter novitios vero primi aeternam laudem repor-

---

1) Hij zou dus praefectus d. i. commies worden (vgl. Pontanus ed. 1611 (Latijn) p. 183; Pontanus ed. 1614 (Holl. vert. Montanus) p. 226 e. a. p.)

2) sic MS.

3) De Oceanus Pacificus en de even verderop genoemde Mare del Zur vindt men op de oudere kaarten, die door A. E. Nordenskiöld in zijn Facsimile-atlas (1889) en Periplus (1897) zijn gepubliceerd. De eerste (Mar di Sur, del Sur, del Zur, mer de (du) Sud, mare de Sur, South Sea) vindt men meestal aangegeven vlak ten westen van Mexico (vgl. Ruge, Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen, p. 347), de tweede aan de Westkust van Zuid-Amerika ter hoogte van de straat van Magellanes (vgl. Facs. p. 113, 117, 119, Peripl. kaart n°. XXVI, XXVII, XLVIII, LI). Het doel was dus blijkbaar, via Indië naar Amerika te zeilen (vgl. den tekst). Hierbij moet men in aanmerking nemen, dat Australië nog niet bekend was en men zich den afstand tusschen Amerika en Japan en Indië veel korter dacht (vgl. Facs. p. 113 en 129). Het is bekend, dat men later door Straat Magellanes naar Indië is gevaren. — In zijn antwoord aan Blyenburg (dat ter Koninklijke Bibliotheek in den Haag aanwezig is: 129 A 26) belooft Vulcanius het boek van Herrada (waarover ik verder niets weet mede te deelen en dat ik niet kan thuis brengen) te zullen zenden. Het behoorde aan Professor Tuningius. „Historiam Chinarum multis precibus a Tuningio nostro impetravi tibi utendam et negotiatoribus quos nominas ostendendam". Het bleef echter uit, althans achtte van Blyenburg het noodig, zelf daarover aan Tuningius te schrijven (brief eveneens ter Kon. Bibl.) Daarin spreekt Blyenburg over het boek en over de reisplannen, die ons hier meer interesseeren: Bon. Vulcanius collega vester nuper certiorem me fecit Romanun quoddam exemplar de rebus Chinensibus et novi mundi Itinerario in bibliotheca tua... reservari: quum vero nos litora istius provinciae favente Deo perlustraturi simus.... etc.

tabimus et quemadmodum a veteribus, qui aureum vellus invenerunt, Argonautae dicti sunt: eodem modo et nos, qui auream Chersonesum praeternavigando, aureas, hoc est, praetiosissimas (sic MS.) proculdubio insulas inveniemus Zuronautae (a mare dicto: del zur [1]) merito appellabimur. Praeter praefecturam quam dixi ab Indicae hujus navigationis Praesidibus commissa mihi etiam omnia tam hydrographica quam cosmographica negotia quae favente Deo tali ordine descripturus sum ut posteris memoria nostrae navigationis relinqui queat....

Unum hoc per amicitiam nostram te rogo, vir clarissime; memini te aliquando mentionem fecisse navigationis Herradae [1]) et aliorum in Chinensium ditionem, Italice sive Hispanice, descriptae: hujus si mihi copia fieri posset, rem magnam praestares: Praefecti mei saltem inspicere cupiunt et continuo remittere. Si vero in officina Plantini aut alibi vendatur, illud mihi commodum magis: inquiras igitur rogo et quantum pro ea exposueris restituam ut decet.

In zijn antwoord op dit schrijven [1]) beveelt Vulcanius een jongmensch aan van Blyenburg aan voor een postje op een der schepen. Hoewel het blijkt, dat van Blyenburg ten slotte de reis niet heeft medegemaakt, is het toch waarschijnlijk, dat hij, hetzij met directeuren der compagnie, hetzij met de schepelingen de betrekkingen heeft aangehouden en zoo ook in het bezit is gekomen van curiositeiten als onze handschriften in die dagen toch waren. Het feit toch, dat zoowel Vulcanius als Scriverius, die beide groote vrienden van van Blyenburg waren, zoo'n Indisch handschrift bezeten hebben, maakt het waarschijnlijk, dat hij de bemiddelaar ervan geweest is [2]). Het „Liber Japonensis" door Vulcanius eigenhandig op het boek geschreven, wijst er m. i. trouwens op, dat hij het niet rechtstreeks van een der schepelingen heeft ontvangen.

---

1) Zie noot 3 van de vorige pagina.

2) De correspondentie van Scriverius is gemakkelijker te overzien dan die van Vulcanius. Zijn brieven aan van Blyenburg dragen een intiem karakter, maar bevatten niets over een Indisch handschrift, dat Bl. hem trouwens wel persoonlijk ter hand zal hebben gesteld. Bl. was destijds in den Haag. (Vgl. Biogr. Woordenb. A. J. van der Aa 1854 II p. 677 sq.).

§ 4. Wijl de voorgeschiedenis van dit handschrift in den Catalogus van Vreede wel wat te spaarzaam behandeld was, meende ik het hierboven staande vooraf te moeten laten gaan. Nu moet ik nog het plan dezer uitgave mededeelen. Niet noodig is het zeker, te spreken over de beteekenis van het werk. Immers een geschrift van een der heiligen van Java heeft als zoodanig reeds aanspraak op onze belangstelling; bovendien verrijkt het onze geringe kennis van het opkomende Mohammedanisme op Java en is het ook uit taalkundig oogpunt interessant, daar het in laat-midden-Javaansch is te boek gesteld, waarvan ons niet heel veel is overgebleven.

In mijne inleiding wil ik het boek van Bonang voornamelijk beschouwen uit het oogpunt van de beteekenis, die het heeft voor onze kennis van de islamiseering van Java. Het spreekt vanzelf, dat ik daaraan ook een en ander zal dienen toe te voegen over den persoon en de leer van Pangeran Bonang, zooals de latere literaire traditie ons die teekent.

In de noten zal ik zorgvuldig verantwoording afleggen van de gedrukte werken en handschriften, die ik gebruikt heb. Het is dus niet noodig hier een bibliografie aan toe te voegen. Slechts laat ik hierachter een lijst van de meest gebruikelijke afkortingen volgen, omdat misschien de verkort aangehaalde titels moeilijk te herkennen zouden zijn.

Verder geef ik hier liever een analyse van den tekst dan eene vertaling, omdat zoodoende de stof wat kon geordend worden, die anders een min of meer verward geheel zou vormen met tallooze herhalingen.

In de Aanteekeningen komen bijzonderheden toch tot hun recht.

LIJST DER AFKORTINGEN.

Alg. Doc. = Alguns Documentos do Archivo Nacional da Torre do Tombo (1892) [vgl. over deze publicatie: Rouffaer B. K. I. VIe volgr. VI p. 170 sqq.].

Barbosa = ed. Stanley, Hakluyt uitgave N^0. 35 [vgl. Rouffaer l. c. p. 145, 154, 173 sqq., 188, 567 nt.].

Barros = Da Asia, origineele editie [Rouffaer id. p. 648 sqq.].

B. K. I. = Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indië, uitgave van het Koninklijk Instituut.

Cat. = Catalogus. — Vreede (Javaansche en Madoereesche HSS. der Leidsche Universiteitsbibliotheek) — Juynboll id. Supplement — Juynboll Mal. = Catalogus der Maleische HSS. te Leiden.

Chau Ju-K. = Chau Ju-kua, His Work on the Chinese and Arab Trade in the twelfth and thirteenth Centuries, entitled Chu-fan-chi, translated by Hirth and Rockhill (1912).

Coleccion = — Coleccion de los viages y descubrimientos, ed. Navarrete [vgl. Rouffaer op. cit. p. 162 sq.].

Commentaries = The — of the Great Afonso Dalboquerque ed. W. de Gray Birch [vgl. Rouffaer op. cit. p. 590 nt.].

d'Eerste Boeck = — van Willem Lodewijckz, uitgave der Linschoten Vereeniging 1915, door Rouffaer en Yzerman.

E. N. I. = Encyclopaedie voor Nederl. Indië 1e uitgave.

Ferrand = Relations de Voyages et Textes Géographiques... relatifs a l'Extrême-Orient II.

Gerini = — Researches on Ptolemy's Geography of Eastern Asia (1909).

Goldziher Muh. Stud. = — Muhammedanische Studien.

Groeneveldt = — Notes on the Malay Archipelago and Malacca 2e ed. in Trübners Oriental Series: Miscellaneous Papers relating to Indo China and the Indian Archipelago II Series Vol. I. Vgl. Rockhill, T'oung Pao 1914 en 1915.

Gunning = — Een Javaansch Geschrift uit de 16de eeuw.

Hik. R. Pasei = Hikajat Radja-radja Pasei, ed. Dulaurier (vgl. J. S. B. R. A. S.).

Hoesein = Hoesein Djajadiningrat, Critische Beschouwing van de Sedjarah Banten.

HS. B. = Hang Toeah, Leidsch Handschrift (Cat. Juynboll. Mal. p. 147 sq.) door Niemann in de inleiding van zijn Bloemlezing I met HS. B. aangeduid.

Jav. = Javaansch o.-Jav. = oud-Jav. N. Jav. = nieuw Jav.

J. R. A. S. = Journal Royal Asiatic Society.

J. S(tr). B(r). R. A. S. = Journal of the Straits Branch of the R. A. S.

Med. Ned. Zend. = Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap.

Nagarakertagama = ed. Brandes Verh. Bat. Gen. 55.

Not. Bat. Gen. = Notulen van het Bataviasch Genootschap.

Par. = Pararaton ed. Brandes Verh. Bat. Gen. 49.

Pelliot = Bull. de l'École franç. d'Extr. Orient IV (1904): Deux itinéraires.

Rapp. Oudh. Onderz = Rapporten van de Commissie in Nederlandsch Indië voor Oudheidkundig Onderzoek.

Rev. Hist. Rel. = Revue de l'Histoire des Religions.

Sedj. Mel. = Sedjarah Melajoe ed. Shellabear 1896 in arab. letters.

T. B. G. K. W. = Tijdschrift van het Bataviasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen.

T. N. I. = Tijdschrift voor Nederlandsch Indie.

V(erh.) Bat. Gen. = Verhandelingen van het Bat. Gen.

Z. D. M. G. = Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft.

INLEIDING.

§ 1. Opkomst van den Islam in den Archipel.

1°. PERLAK.

Het eerste bericht, dat ons over den Islam in den Indischen Archipel spreekt, is van Marco Polo en dateert dus van 1292. Slechts van een der koninkrijkjes van Sumatra, die hij beschrijft, deelt hij mede, dat het Mohammedanisme daar is doorgedrongen n.l. „Ferlec". „This kingdom, you must know, is so much frequented by the Saracen merchants that they have converted the natives to the Law of Mahommet — I mean the towns people only ...." [1]). Dit „Ferlec" of Perlak is ons bovendien wel bekend uit de Sedjarah Melajoe (p. 59) en de Hikajat Radja-Radja Pasei niet alleen, maar ook uit de Nagarakertagama (beëindigd 1287 A. J. = 1365 A. D.), waar (13 : 1) „Parllāk" als onderhoorigheid op Sumatra wordt genoemd. Ongetwijfeld vinden wij het ook terug in het Chineesche bericht [2]) over de expeditie naar Java in 1292/93, die op den heenweg o.a. van „Lanburi" (= Lambri bij Marco Polo II 299 en Barros Dec. III Liv. V Cap. I, elders ook

1) ed. Yule [3] (1903) II 284. Mogen wij deze „Saracen merchants" combineeren met de traditie, bewaard in Sedj. Mel. Cap. 7 (verg. dit verhaal met Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië p. 14 alinea 3), dan zouden zij van Malabar gekomen zijn. Verg. T. W. Arnold, Preaching of Islam [1], p. 294.

2) Groeneveldt, Notes p. 155 vgl. Pelliot p. 327 en Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XV (1914) p. 442 sq. (nt. 4).

Lamuri of Lamori[1]) genaamd, kortom de onderhoorigheid Lamoeri van Madjapahit, Nag. 13 : 2), van Samoedra (waarover wij zoo dadelijk zullen spreken) en van „Pa-la-la" of „Pa-ra-ra" onderwerping eischte [2]). Dit geschiedde dus ongeveer in den zelfden tijd, waarin Marco Polo deze streken bezocht.

2⁰. SAMOEDRA-PASEI.

Sinds korten tijd beschikken we echter over meer gegevens, die ons duidelijk het voortschrijden van den Islam in het licht stellen. Lag tot 1913 het begin van de geschiedenis van het rijkje Samoedra-Pasei in het duister, sinds J. P. Moquette [3]) de grafschriften der eerste Mohammedaansche vorsten met toelichting heeft gepubliceerd, is althans over den tijd van de opkomst van den Islam aldaar wat meer klaarheid gebracht. In elk geval staat nu vast, dat Malik al Salih, die in de traditie algemeen [4]) als stichter van het Mohammedaansche rijkje te boek staat — hetwelk door de genealogieën op de grafsteenen bevestigd wordt [5]) — in 1297 A. D. gestorven is [6]). Bij het gevoelen van Gerini, die de islamiseering van Samoedra-Pasei tusschen 1270—1275 stelt [7]), waarmee ook Moquette [8]) accoord gaat, kan ik op grond van het getuigenis van Marco Polo, mij niet aansluiten, daar deze reiziger in 1292 Samoedra nog onder de heidensche landen rekent [9]). Deze mededeeling heeft te meer waarde, wanneer

1) Gerini, Researches p. 662—665, 673 sqq., 681 sqq., 700 sqq. (op pag. 685 is deze plaats uit de Notes over het hoofd gezien). — vgl. Rouffaer E. N. I. IV, artikel: Tochten, passim; Parker Asiatic Quarterly Review III Series Vol. IX p. 139—141; Sedj. Mel. p. 67; Chau Ju-K. p. 72 sq.

2) Ook de Pers Rashid aldin vermeldt het (1310), vgl. Ferrand II p. 361, vgl. verder ibid. index s. v. Barlak, Parlak en Perlak; evenzoo over Lamuri (alsmede s. v. Lawri ?).

3) Rapp. Oudh. Onderz. 1913 p. 1—11.

4) Sedj. Mel. Cap. 7, Hik. Radja² Pasei p. 17 sqq.

5) Moquette op. cit. p. 8. Snouck Hurgronje op. cit. p. 9 nt.

6) Moquette op. cit. p. 10, 11; vgl. Rouffaer E. N. I. IV 209.

7) Gerini op. cit. p. 642, 644, vgl. Pelliot p. 327 nt. 4.

8) op. cit. p. 11.

9) ed. Yule³ II 292 sq.; voor den naam Samara of Samarcha, zie Rouffaer E. N. I. IV 378. Gerini op. cit. p. 645.

men in aanmerking neemt, dat onze Venetiaan daar vijf maanden heeft moeten doorbrengen. Het Mohammedaansche Samoedra-Pasei [1]) schijnt dus eerst kort voor den dood van Malik alSalih gesticht te zijn [2]). Hierbij mogen wij niet vergeten, dat deze eerste vorst gehuwd is geweest met de dochter van den Mohammedaanschen koning van Perlak. Ook in het vervolg zullen wij zien, dat op den Islam in den Archipel zeer zeker het bekende vers van toepassing is: nam quae Mars [3]) aliis dat tibi regna Venus! Dat leert ons de traditie ook ten aanzien van de plaats, waarvan wij nu moeten spreken, n.l. Malaka.

§ 2. Malaka als centrum der islam-propaganda in den Archipel.

Van den stichtingsdatum en de chronologie der eerste vorsten zullen wij wellicht nooit het ware weten, aangezien de Portugeezen de grafmonumenten der vroegere koningen gebezigd hebben voor het bouwen van een fort [4]). Maar toch heeft C. O. Blagden [5]) getracht, door vergelijking van de Chineesche gegevens, de „Commentaries of Dalboquerque" en de Sedjarah Melajoe eenige orde in de tijdsbepaling te

---

1) Het „Basma(n)" van Marco Polo (II 285 sq) wordt zonder grond geïdentifieerd met Pasei (o.a. Rouffaer E. N. I. IV 204; Parker, As. Quart. Rev. III Ser. IX 133, 138; Gerini op. cit. 642 nt. 2, 645). Van der Tuuk zag er m. i. terecht in Paseman (= Ophir-districten), zie Von de Wall—van der Tuuk, Maleisch-Nederlandsch Woordenboek II p. 414 sq.

2) Vgl. nog Gerini p. 613 nt. 1, 644, 646; Rouffaer E. N. I. IV 209.

3) Dat Samoedra-Pasei ook door den oorlog den Islam uitbreidde, is af te leiden uit de mededeelingen van F. Odorigo (Ramusio II (ed. 1583) fol. 247b) van ± 1323 en blijkt uit het reisverhaal van Ibn Baṭṭoeṭah (1345/46) ed. Defrémery en Sanguinetti IV p. 230, 238, 306 sq.

4) Commentaries III 136, Barros Dec. II Liv. VI Cap. VI, vgl. Journ. Str. Br. R. A. S. 1911, Dl. 60: p. 39 (slot); ibid. 1879, Dl. 4: p. 14; 1881, Dl. 8: p. 93; 1882, Dl. 9: p. 169.

5) Actes du XI Congrès International des Orientalistes, Paris 1897, II Section (Extrême-Orient) p. 239 sqq. („The Medieval Chronology of Malacca"), vgl. Schlegel, T'oung Pao X (1899) p. 470 sqq.; verder nog Barros Dec. II Liv. VI Cap. I en Blagden, Journ. Straits Branch R. A. S. 1909 (Dl. 53) p. 139 sqq.; vooral p. 152 sq., 160 sqq., vgl. 1911 (Dl. 60) p. 19.

verkrijgen. Met zijn conclusies kunnen ook wij vrijwel meegaan, evenals Rouffaer [1]), Wilkinson [2]) en Gerini [3]) dat doen. Volgens zijn berekening dan, zou Malaka in het laatst van de 14e eeuw gesticht zijn. Uit de Chineesche Annalen [4]) blijkt echter duidelijk, dat het eerst in het begin van de 15e eeuw een relatief onafhankelijke en min of meer belangrijke stad is geworden, waarvan de koning zijne regalia aan China dankte. Dit wordt ook bevestigd door het reisverhaal van Lodovico Barthema, die in 1505 Malaka bezocht [5]): volgens hem [6]) „brengt Malaka tribuut op aan den koning van China, die het circa 80 jaar geleden heeft doen bouwen". Van Chineesche zijde weten wij ook, dat de koning en zijne onderdanen in 1409 ijverige Mohammedanen waren, evenals men dat op Noord-Sumatra was. (Groeneveldt, Notes p. 243, 217 sqq). De inlandsche traditie, gangbaar in het begin van de 16e eeuw, die wij in de Commentaries (III 77) terugvinden, schreef dit toe aan het feit, dat de koning een prinses van Pasei gehuwd had en door haar bekeerd was.

Weldra kwam Malaka nu geducht op en nam het in bloei toe, zoodat het het handelscentrum van het Noorden in den

---

1) E. N. I. IV 386, 393, 205; B. K. I. VI volgr VI 115 nt. 1, 537/38.

2) Papers on Malay Subjects: History Part. I 18 sqq.; Malay Literature, Part. I p. 32; vgl. Twentieth Century Impressions of British Malaya (1908) p. 82; Journ. Str. Br. R. A. S. 1912 Dl. 61 p. 67 sqq.; Pelliot p. 253.

3) Researches p. 489, vgl. J. R. A. S. 1905 p. 508; Blagden J. R. A. S. 1906 p. 114; Brandes, Pararaton p. 131 en reeds Tiele, Gids 1874 No. 8 p. 229. Van al deze beschouwingen wijkt het verhaal over de stichting van Malaka in den Hang-Toeah-roman (waarmee Sedj. Mel. Cap. II en III te vergelijken is) sterk af (zie Niemann: Bloemlezing I[5] 25 sqq. (Mal. tekst)), vgl. echter de geschiedenis van Wira Nantadja in HS. B., p. 48—64.

4) Groeneveldt, Notes, p. 248 sqq., 243 sqq., 169; Rockhill, T'oung Pao, 2e Ser. XVI (1915) 114—118; vgl. Yule, Marco Polo[3] II 282; Commentaries III 81, 77; Sedjarah Mel. Cap. XV en Journ. Str. Br. R. A. S., 1909, Dl. 53, p. 157 sqq.

5) Vgl. Couto Dec. IV Liv. II Cap. I; Commentaries III 72, 82 nt. sqq.

6) Itinerario, ed. Bologna 1885 p. 199 ed. Ramusio I (1554) fol. 182. (In ieder geval is deze reiziger althans in Malaka geweest, zie Tiele B. K. I. IVe volgr I 322, Rouffaer B. K. I. VIe volgr VI 662), vgl. ook nog: Godinho de Eredia, Malaca l'Inde Méridionale et le Cathay ed. Janssen (1882), 1e deel, Cap. 21, 26.

Archipel werd. Zooals Pasei Kedah [1]) vervangen had, als tusschenstation op den handelsweg van China naar het Westen, zoo werd het op zijn beurt, al bleef het nog lang een voorname haven [2]), verdrongen door Malaka. „Malaca gradually increased to so great an extent, that whereas the place used once to be a village of Paçé, Pacé became at length a village of Malaca, for most of the Moors of Pacé came thiter to settle" [3]).

Kunnen wij dus het begin van de hegemonie op islamisch gebied van Pasei bepalen op ± 1300 A. D., vóór het midden [4]) van de 15e eeuw had Malaka die overgenomen en het behield die tengevolge van de Portugeesche overweldiging slechts tot in de eerste helft van de 16e eeuw, toen het omstreeks 1500 op de overblijfsels van het verdwijnende Lamoeri verrezen Atjeh [5]), gunstig gelegen als verzamelplaats van studeerenden vóór en na den hadj, en weldra ook brandpunt van Islamstudie [6]), die rol aan zich trok.

De Chineesche berichten [7]), Barthema [8]), de Portugeesche

1) Dit was het in de dagen van Mas'oedi, zie zijn „Prairies d'or" I 308 (Killah l. Kalah = Kedah) vgl. II 52. (Deze passage is geschreven in 332 H = 943/44 A. D., zie II 53; vgl. Brockelmann Geschichte der arab. Literatur I 144 sq, Ferrand II p. 313 (Qazwini 1203—1283), 343 (Ibn Sa'id), 403 (Aboe'l Fida 1273—1331), Barbosa p. 189.

2) B.v. Alg. Doc. (1 April 1512) p. 250, (1514) p. 348; Barros Dec. III Liv. V Cap. I; Commentaries III 59, 64; Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915), 152.

3) Commentaries III 84 sq. vgl. Sedj. Mel. p. 114 en Cap. XXII, vgl. Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915), p. 154.

4) Nog in het begin dier eeuw zoekt een Abbasidische parasiet in Pasei zijn laatste rustplaats. Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië p. 8 sq., vgl. nog Sedj. Mel. Cap. XX en p. 292 sqq.

5) Rouffaer E. N. I. IV 208, Gerini, Researches p. 682, 698, 706; Hoesein Djajadiningrat B. K. I. VIII volgr I 142, 148 sqq., 152 sqq.; vgl. Groeneveldt, Notes p. 253 sq.

6) Snouck Hurgronje, Achehnese II 19, Onze Eeuw 9e Jrg. Dl. II p. 335; Hoesein Djajadiningrat. B. K. I. VIII volgr I 160 sq., 178, 182, 186 sqq., 189 sq.; Rinkes, Abdoerraoef van Singkel p. 22 sqq, 94; verder nog Achehnese II 12 sqq. In 1524 had Atjeh zich reeds van Pedir en Pasei meester gemaakt en bedreigde Malaka. — vgl. ook nog Wilkinson, Papers on Malay Subjects, Literature Part. I p. 15, 18 sq.

7) Groeneveldt, Notes p. 245 sqq., vgl. Sedj. Mel. p. 245, 288.

8) ed. Bologna p. 199, ed. Ramusio I (1554) fol. 182.

schrijvers [1]) alle roemen den bloei van Malaka van de 15e eeuw en later en zijn gunstige ligging met het oog op de moesons [2]). Veel handelaárs vestigden er zich, anderen bleven er geruimen tijd met hunne schepen liggen, om op den gunstigen wind te wachten voor verdere vaart of terugreis, om handel te drijven of om fourage in te nemen. Het was het ontmoetingspunt van Chineesche, Voor-Indische, Javaansche en later ook Arabische kooplui, zij het in mindere mate dan de andere. „If there were another world, and another navigable route, yet all would resort to the city, for in her they would find every different sort of drugs and spices which can be mentioned in the world, by reason of the port of Malaca being more commodious for all the monsoons from Cape Comorim to the East, than any other ports that exist in those parts" heet het zelfs in de Commentaries (III 85). Niet alleen was Malaka de stapelplaats voor specerijen voor alle landen, maar ook een groote, zoo niet de grootste goudmarkt dier dagen [3]). Onder alle volken, die er handel dreven waren de Gudjaraten de voornaamste, „for the Guzerates understand the navigation of those parts much more thoroughly than any other nations, on account of the great commerce they carry on in those places..." (Comm. III 58) en: „for

---

1) Alg. Doc. p. 220 sqq (1510), 250 (1512); Barbosa p. 191 sqq.; Commentaries III 84 sq.; Barros Dec. I Liv. VIII Cap. I, Dec. II Liv. VI Cap. I; vgl. nog Danvers, Report on the Portuguese Records relating to the East Indies (1892) p. 145 sq.

2) Zie Alg. Doc. p, 223 sq. (1510):
Os tempos que soem a vir os jumcos a estes portos, sam estes: Os gores vem aquy em Janeiro, e partem pera sua terra em Abryll.... Os chims é seu propio tenpo em que vem em Abryll e partem d aquy pera sua terra em Mayo... etc. Na de Koreanen en Chineezen worden de Javanen, Bengaleezen, Pegoeanen etc. met de jaargetijden, waarin ze naar Malaka komen en vandaar vertrekken, genoemd (vgl. ook Rouffaer B. K. I. VIe volgr VI 537 nt.). Zie ook de uitvoerige uiteenzetting bij Barros Dec. II Lib. VI Cap. I ed. Lisboa (1553) II fol. 79 sq. en Commentaries III 84 sqq.

3) Alg. Doc. p. 224 (van 1510), Urdaneta in Coleccion V 435 (1535), vgl. IV 104 (1523), Barbosa (1516) p. 192, 194 sq., 196. — Vgl. over den achteruitgang der plaats in later jaren Journal Straits Branch R. A. S. 1909 (Dl. 52) 111 sqq.; 1911 (Dl. 60) p. 25 sqq.

the trade of Cambaya lies at Malaca" (III 69) [1]. Ze hadden er ook een eigen shah bandar (III 70, 87) [2], die een groote politieke macht bezat.

Gedachtig aan het feit, dat „Saracen merchants" den Islam in den Archipel hebben gebracht, verwonderen wij er ons niet over, dat deze Gudjaraten, die zelf sinds het begin der 14e eeuw Mohammedaan geworden waren, den Islam te Malaka ingevoerd hebben. Barros verklaart ons dit uitdrukkelijk: In Malaka was men door Mohammedaansche Perzen en Gudjaraten, die zich ter zake van den handel waren komen vestigen, verleid van heiden zich tot het Mohammedaansche geloof te bekeeren, waarna, doordat te Malaka verschillende volkeren samen kwamen, „esta infernal peste" zich over de omgeving was gaan verbreiden, zooals over Sumatra, Java en de andere eilanden daaromheen [3].

Op een andere plaats, waar hij den godsdienstigen toestand van Indië bij de komst der Portugeezen (1498) beschrijft, zegt hij: „welke pest van Malaka uitging langs den weg des handels" [4].

§ 3. Islam van Malaka naar Java. Verschillende factoren, die daartoe hebben samengewerkt.

Bespreken wij nu de verschillende factoren, die tot de islamiseering van Java hebben samengewerkt! 1°. Voor-Indische handelaars kwamen zich daar vestigen, vooral ook hier weer Gudjaraten. In zijn inaugureele rede heeft Prof. Snouck Hurgronje [5]) uitvoerig de meening bestreden, dat men in deze vreemde kooplui Arabieren had te zien. Het is niet noodig hier zijn argumenten te herhalen:

---

1) Barbosa bij Rouffaer B. K. I. VIe volgr VI 622 sq. en Hakluyt ed. No. 35 p. 192, 196, 199 etc.

2) Vgl. Castanheda Liv. III Cap. 51.

3) Barros Dec. II Liv. VI Cap. I ed. Lisboa 1553, fol. 79b.

4) Barros, Dec. I Liv. IX Cap. II vgl. Rouffaer B. K. I VIe volgr VI 118.

5) Vgl. ook Nederland en de Islâm. [2] p. 21.

alleen wil ik opmerken, dat wij uit de Arabische berichten omtrent den archipel kunnen zien, dat men dien niet [1]) uit eigen aanschouwing kende en dat „de enkele Arabieren, die Ibn Baṭṭoeṭah in het Verre Oosten ontmoet, evenals hij en evenals de zestig jaren later op Soematra begraven Abbasidische prins [† 1407], uit Dihli of eene andere Voor-Indische stad door een of ander toeval hierheen verdwaald waren [2]). De Turksche admiraal Sidi 'Ali, die in 1554 zijn Moehit compileerde, deed dit te Ahmed-abad in Gudjarat uit loodsboeken, die althans wat de oudere betreft, door niet-Arabieren waren samengesteld en uit gegevens, die hij daar van loodsen ontving [3]).

Het is dus duidelijk, dat, wanneer Chineesche berichten van 1416 over Java sprekende, verhalen: „In this country there are three kinds of people: first, the Mahomedans, who have come from the west, and have established themselves here.... [4]), zij inderdaad, zooals Groeneveldt terecht vertaalde,

---

1) De gegevens over Noord-Sumatra zijn echter althans niet derde-handsch. Vgl. E. N. I. IV 380 en ibn Chordadbeh ed. de Goeje, p. 66 sqq. (Arab. text). Vgl. ook Dr. M. Bittner en Dr. W. Tomaschek, Die topographischen Capitel des indischen Seespiegels (Wien 1897) p. 25 sqq., en de boven aangehaalde plaatsen van Mas'oedi e. a. Ibn Ijas (1516) schrijft nog uit een oudere bron over (wat in zijn tijd heelemaal niet meer gold, maar toch de geografische kennis zijner omgeving reflecteert:) „Kalah [d. i. Kedah].... c'est le point terminus des navires marchands." Ferrand II p. 482.

2) Arabië en Oost-Indië, p. 13 sq.

3) Bittner en Tomaschek op. cit. p. 1 sqq., 31 sqq., 53 sq. De in den tekst gegeven voorstelling berust op de eigen beweringen van Sidi 'Ali. Prof. Snouck Hurgronje vestigt mijn aandacht op een noot bij Ferrand II p. 485 nt. 2. (Ook op het werk zelf maakte hij mij attent): „En recherchant des textes arabes relatifs à l'Océan Indien, M. Gaudefroy-Demombynes et moi, nous avons récemment retrouvé les sources arabes du Muhit de Sidi 'Ali dans les manuscrits 2292 et 2559 du fonds arabe de la Bibliothèque Nationale de Paris. Le Muhit de l'amiral turk n'est en somme qu'une traduction, parfois médiocre, des deux ouvrages précédents...." Vgl. Journal Asiatique 10e série t. XX, 1912, p. 547—550. Uit den door Ferrand aangehaalden Catalogue des Manuscrits Arabes van M. le Baron de Slane (1883—1895) blijkt (p. 401 en 460 sq.), dat de bedoelde Arabische werken uit het laatst der 15de eeuw en het begin der 16de dateeren. Vgl. nog: Ferrand II p. 660 nt. 2 sq.

4) Groeneveldt, Notes, p. 175, vgl. 166; Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915) p. 242.

geen Arabieren, maar (Voor-Indische) „mooren" bedoelen [1]). Trouwens: „de geslachtsboomen, die van sommige der bekeerders van Java sajjids of sjeriefen maken, zijn verdicht, en dat wel zoo grof, dat zij in een land met Arabierenkoloniën onbestaanbaar geweest zouden zijn" [2]). Bovendien blijken de Chineezen, naar de gegevens, die Groeneveldt in zijn Notes (p. 139 nt., 142, 145, 222) verzameld heeft, te oordeelen, in die dagen slechts uiterst vage begrippen over Arabië en Arabieren gehad te hebben, zelfs zóó, dat zij ze op West-Sumatra localiseerden! Van Arabierenkoloniën aldaar van af 674 kan natuurlijk geen sprake zijn [3]).

Deze Voor-Indiërs waren op Java van ouds een zeer bekende verschijning: zij toch hadden derwaarts ook het Hindoeïsme en Boeddhisme overgebracht. Natuurlijk worden zij ook in de Nagarakertagama [4]) (1365) vermeld, evenals de Chineezen (83 : 4), maar van streken, westelijker dan Voor-Indië gelegen, noch van personen van daar, wordt daarin gewaagd, hoezeer dit ook op zijn plaats zou zijn geweest in het lofdicht van een hofdichter, die zich uitput in het verzamelen van alles, wat maar tot verheerlijking van den luister van zijn vorst kan strekken [5]).

Dat deze Voor-Indiërs werkelijk handelaars waren en geen

---

1) Rockhill, l. c. vertaalt: the first is that of the western foreigners (i. e., Musulmans), who coming here to trade, have remained permanently.

2) Snouck Hurgronje, op. cit. p. 14.

3) Onder Ta-shi verstonden de Chineezen alle mohammedaansche landen. Vgl. Pelliot p. 296 sqq.; Bretschneider, On the knowledge possessed by the Ancient Chinese of the Arabs and Arabian colonies (London, 1871) p. 16, 22 sq; F. Hirth, Die Länder des Islâm nach chinesischen Quellen, Supplément au Vol. V du T'oung-Pao, p. 3 sq., 10, 12, 18 sq. etc.; Chau Ju-K. p. 114 sqq., 119 (Zie echter Hirth l. c. p. 14 sq., vgl. Chau Ju-K. p. 76, 80).

Van de Chineezen geldt hetzelfde wat Prof. Snouck Hurgronje over de Arabieren naar aanleiding van Ibn Baṭṭoeṭah's reis opmerkte, Arabië en Oost-Indië p. 13/14; zie Rockhill, T'oung Pao, 2e Ser. XVI (1915) 604 sq, 607, 618. (Uit niets blijkt, dat er van China uit een levendig verkeer met Arabië bestond).

4) Zie de plaatsen door Krom T. B. G. K. 56: p. 507, 510, 515, 516, 534 etc. vermeld.

5) Vgl. Krom, Versl. en Meded. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Letterk. 5e Reeks. Deel II p. 310.

Islampredikers van beroep, hebben ons Rouffaer en Moquette [1]) geleerd. Zij handelden niet alleen in kwarts-kralen en Cambaykleedjes, maar ook in grafmonumenten. Moquette heeft aangetoond, dat de grafsteenen van Pasei en Gresik van Cambay afkomstig zijn: wij willen hier nog wijzen op de groote overeenkomst van deze met die van Malaka [2]). Na wat wij over den Gudjaratschen handel te Malaka gezegd hebben, kan ons dit niet bevreemden [3]).

2°. Evenzeer als de Voor-Indische handelaars werkten Maleische kooplui, sinds Malaka was opgekomen, aan de islamiseering van Java mee, hetzij doordat ze zich daar kwamen vestigen, hetzij doordat ze er op hun doorreis naar de Molukken geruimen tijd verblijf hielden.

3°. A. „Bekeeringszucht pleegt ook aan overigens wereldsgezinde Mohammedanen eigen te zijn, maar Mohammedaansche kooplui, die met de heidensche bewoners van deze eilandenwereld zaken doen, worden bovendien door eigen belang tot proselieten-makerij gedreven. Zij willen trouwen. Daartoe moet de vrouw tot den Islam bekeerd zijn en de kinderen volgen van zelf [4]). De aldus ontstane kring van Mohammedaansche vreemdelingen-gezinnen zoekt vermeerdering van kracht in de vorming eener gemeente van inlandsche geloofsgenooten. Zulke gemeenten ontwikkelen zich eindelijk tot staatjes" [5]).

B. Hieraan kunnen wij echter nog iets toevoegen. De traditie deelt ons mede, dat dergelijke handelaars vaak met „prinsessen" trouwden [6]). We kunnen dit zeker wel als waar

---

1) Rouffaer B. K. I. VIe volgr. VI 564 sqq., 580, 593 sqq., 622 sqq., 664; id. dl. 68 (1913) p. 422—427; Moquette T. B. G. K. W. dl. 54 (1912): p. 536 sqq., vgl. 208 sqq.; vgl. Snouck Hurgronje op. cit. p. 10.

2) Zie „the tombstone" van Bruas in Twentieth Century Impressions of British Malaya (1908) p. 80.

3) Zoo zijn dus op Noord-Sumatra en op Java de eerste apostelen des Islams Voor-Indische handelaars geweest. Rouffaer B. K. I. 68 (1913) p. 427, E. N. I. IV. 205 op andere gronden.

4) Vgl. hiermee d'Eerste Boeck, p. 122; en Padre Gainza, Over de Islamverbreiding op de Philippijnen bij Arnold, Preaching of Islam [I], p. 295.

5) Snouck Hurgronje op. cit. p. 11 sq; Nederland en de Islâm [2] p. 15 sq.

6) Vgl. Arnold, t. a. p.: „The better to introduce their religion into the country,

aannemen, wanneer wij bedenken, dat de vorstjes, havenkoninkjes, zelf in de eerste plaats handelaar waren en uit den handel groote voordeelen trokken. In de oude reisbeschrijvingen lezen wij telkens, dat men de toestemming om handel te drijven van den koning moest koopen; elders vormden de havengelden een belangrijk deel van 's vorsten inkomsten of werd ten bate van de schatkist een belasting van het verhandelde geheven. Zoo begrijpen wij, hoe de „koning" er geen bezwaar tegen had zijn dochter uit te huwen aan een aanzienlijk en rijk buitenlandsch koopman, terwijl deze uit eigen belang al graag zoo'n huwelijk sloot! Hierbij moeten wij ook het aanzien in aanmerking nemen, dat de vreemdeling in inlandsche kringen genoot. Het gevolg van dergelijke huwelijken was echter, dat de Islam zoodoende invloed kreeg in de omgeving van dengene, die op den grooten hoop pressie kon oefenen. Soenan Ngampel was zoo verwant met den „laatsten" Brawidjaja. Ook huwde hij een Arja Tedja van Toeban [1]).

4°. A. De onder 3°. B. genoemde havenkoninkjes brengen ons op een anderen factor, die ongetwijfeld een grooten invloed op de islamiseering van Java gehad heeft, n.l. de onderhoorigheden. De Nagarakertagama (1365) [2]), de Sedjarah Melajoe [3]), de Hikajat Radja-radja Pasei [4]) leeren ons, dat

---

the Muhammadans adopted the language and many of the customs of the natives, married their women, purchased slaves in order to increase their personal importance, and succeeded finally in incorporating themselves among the chiefs who held the foremost rank in the state. Since they worked together with greater ability and harmony than the natives, they gradually increased their power more and more, as having numbers of slaves in their possession, they formed a kind of confederacy among themselves.... yet they felt the necessity of keeping on friendly terms with the old aristocracy, and of ensuring their freedom to those classes whose support they could not afford to dispense with." (Padre Gainza).

1) Zie verder: Veth, Java 2 I p. 234.

Andere dergelijke gevallen vindt men b.v. in HS. Leiden No. 1746 (2) p. 49. [Catal. Juynboll, Maleisch p. 241 sq.]: Soenan Goenoeng Djati huwt met een prinses van Madjapahit en een van Padjadjaran (vgl. echter Hoesein p. 115).

2) Perlak, Samoedra-Pasei Nag. 13 : 1, 2; vgl. Par. p. 28, 120.

3) Sedj. Mel. p. 140, 148.

4) Ed. Dulaurier p. 95, vgl. ook Kroniek van Bandjarmasin T. B. G. K. W. 24 : p. 289 met Par. p. 56.

o. m. Noord-Sumatra in het laatst der 14e eeuw onderhoorig was aan Madjapahit; evenzoo liet dit rijk aanspraken gelden op het Zuidelijk deel van het schiereiland Malaka [1]). Tot deze Mohammedaansche onderhoorigheden zal zeker ook Bintan [2]) gerekend moeten worden. Herhaaldelijk wordt ons nu in de Javaansche en Maleische geschiedboeken verteld, dat vorsten van Madjapahit huwden of wilden huwen niet alleen
B. met vrouwen uit de vorstelijke families van Malaka, Tjempa of het raadselachtige Mohammedaansche rijk Tjermen [3]), etc., blijkbaar destijds met Madjapahit min of meer bevriende rijken, al waren ze dan ook moslimsch, maar ook met prinsessen uit de onderworpen Mohammedaansche gebieden.

Dat deze wederzijdsche huwelijken [4]) nog tot in den laatsten tijd van Madjapahit werden voortgezet, leeren ons ook de Portugeesche berichten: wanneer d'Albuquerque zich in 1511 naar Malaka begeeft, dan treft hij op zee nabij Pasei Zain al'abidin (radja Djeinal) [5]), vorst van Pasei aan, vluchtend voor een pretendent, die hem van den troon heeft gestooten. Hij vlucht... naar Java, daar de „Koning van Java" een verwant van hem was [6]). Rouffaer heeft ons geleerd, dat wij in die dagen onder deze uitdrukking [7]) den Hindoeschen vorst van Madjapahit hebben te verstaan. Zoo kon de Islam tot in het hart van het Hindoesche rijk Madjapahit doordringen en daar zelfs „hoffähig" worden [8]).

---

1) Hik. R. Pasei p. 98; Sedj. Mel. p. 52 sqq., 84 sq., 138 sqq.; Hang Toeah, ed. Niemann, Bloemlezing I 5 p. 19 (Inleiding) Commentaries III 81.

2) Hik. R. Pasei p. 99; Sedj. Mel. p. 164; vgl. Hang Toeah-roman bij Niemann, Bloemlezing I 5 p. 1 sqq. (Mal. text). Vgl. bij het in den tekst betoogde nog Brandes, Par. p. 124 sqq. en Alg. Doc. p. 349.

3) Hierover Rouffaer B. K. I. VIe volgr. VI p. 114 nt. 2. Vgl. E. N. I. IV 205; Hoesein, Proefschrift p. 252.

4) Over deze huwelijken Sedj. Mel. Cap. XIV = Hang Toeah HS. B. fol. 115 sq., 139 sq.; Hik. R. Pasei p. 88, Hoesein p. 247, 252; T.B.G. K. W. 24: 289 sq.; vgl. nog Par. p. 24 en Krom, Versl. Med. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Letterk. 5e Reeks Dl. II p. 325, 322; Sedj. Mel. p. 248 sqq. e. a. p.

5) Vgl. over hem Rouffaer, E. N. I. IV 209.

6) Barros Dec. II Liv. VI Cap. II; Commentaries III 64; B. K. I. IVe volgr. I 338.

7) B. K. I. VIe volgr. VI: 119. Deze plaatsen kunnen dus nog aan zijn overigens al afdoend bewijsmateriaal aldaar worden toegevoegd.

8) Rouffaer B. K. I. VIe volgr. VI 116 nt. 1.

C. Doch niet alleen op deze wijze plantte zich de Islam van het onderhoorige gebied naar Java over, maar ook weer door den handel. Na wat boven gezegd is over de beteekenis van Pasei, behoeft dit zeker geen nader betoog, want ondanks den bloei van Malaka bleef Pasei een zeer belangrijke handelsplaats, de gewichtigste van Sumatra [1]), totdat de Portugeezen in het begin van de 16e eeuw het eindelijk wisten te fnuiken. Daarna werd het door Atjeh overvleugeld. Maar in de Javaansche bekeeringsverhalen, die van voor dien tijd spreken, was dit nog niet het geval en zoo zien wij dan ook Islampropagandisten uit Pasei een groote rol spelen [2]). Niet alleen Maulana Ishak, maar ook Soenan Goenoeng Djati b.v. was van Pasei naar Java overgestoken.

5°. Er wordt gezegd, dat niet alleen Malaka maar ook Singapoera (± 1330) [3]) onder Javaanschen invloed gesticht zijn [4]). In ieder geval was het Schiereiland Malaka voor Java's handel van zooveel gewicht, dat wij heel goed kunnen begrijpen, waarom sinds de tweede helft der 14e eeuw Madjapahit herhaaldelijk pogingen in het werk gesteld heeft daar vasten voet te krijgen. Zelfs duchtte men er nog in 1509/10, toen de Portugeezen voor het eerst in Malaka kwamen, een aanval van den Hindoeschen vorst van Java [5]).

Dat er in dit groote emporium, waarbij Java zooveel belang had, een zeer uitgebreide Javanen-kolonie was [6]),

---

1) Vgl. nog Barthema ed. Bologna 1885 p. 204; De Jonge, Opkomst II p. 126; Tiele B. K. I. IVe volgr. I 337.

2) Veth, Java 2 I 235 sq.; Hoesein 86 sq., 107 sq., 110, 270, 255—257; vgl. nog Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië p. 10.

3) Rouffaer B. K. I. VIe volgr. VI p. 113 nt.

4) Sedj. Mel. Cap. V, X, XI; Barros, Dec. II Liv. VI Cap. I; Commentaries III, 73 sqq., 81 nt. 3; Blagden, J. R. A. S. 1906 p. 114; Gerini, Researches p. 423 nt., 548 nt. 2, 809; J. R. A. S. 1905 p. 505—511; Wilkinson, Papers on Malay Subjects, History, Part. I 14 sqq.; vgl. nog Brandes, Pararaton p. 131; De Jonge, Opkomst II 113 sqq.; Blagden, Journal Straits Branch R. A. S. 1909, Dl. 53 p. 160 sqq. en ibid. 1911, Dl. 60 p. 25 sqq.; Wilkinson, ibid. 1912 Dl. 61 p. 67 sqq.

5) Alg. Doc. p. 221.

6) Hoe sterk dit Javanen-element in Malaka vertegenwoordigd was, blijkt uit de woorden van Barthema (1505): „Li habitatori de questa citta sono de natione de Giauai" ed. Bologna 1885 p. 200; vgl. Commentaries III 44, 47, 99, 109, 166; Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915) p. 115.

dat Javanen daar gewichtige ambten bekleedden en op de regeering invloed konden oefenen, kan ons, na wat wij boven over Malaka's beteekenis, ook voor den Javaanschen handel, die onder meer de specerijen der Molukken aan de markt bracht, gezegd hebben, niet bevreemden. Van de Portugeezen vernemen wij, dat verreweg het grootste deel dezer Javanen reeds Mohammedaan geworden was.

Zeker zal er in Malaka, het rijk van vorsten, die in 1409 door een Chineesch moslim reeds als ijverige Mohammedanen geroemd worden [1]) wel pressie op bekeering zijn uitgeoefend. Dit vermoeden vindt niet alleen bevestiging in de Portugeesche literatuur [2]), maar ook in de Sedjarah Melajoe [3]). In dit verband hoort ook ongetwijfeld een passage thuis, die in de Commentaries (III 161) voorkomt: Na de verovering van Malaka betuigen allerlei vorsten met geschenken hunne onderdanigheid aan d'Albuquerque, ook de Hindoesche vorst van Madjapahit, die zelfs: „desired to offer him men and supplies and all other things that might be necessary for the war in Malaca [4]). The reason of this was, that the King of Java was very much opposed to the King of Malaca, on account of the frequent yrannies which were continually practised upon his native subjects, whenever they went thither".

Doch ook zonder dat kunnen wij aannemen, dat die zich steeds uitbreidende Javaansche-Mohammedanen-neerzetting in Malaka een grooten invloed gehad heeft op de islamiseering van het moederland. In het enthousiasme, aan pasbekeerden eigen, zullen deze Javanen fanatiek familieleden en landgenooten hun nieuwe overtuiging hebben opgedrongen. We kunnen dien invloed, waarmee de kolonie te Malaka op Java zelf

---

1) Groeneveldts Notes p. 243; Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915) p. 115; vgl. hiermee Sedj. Mel. Cap. XXII p. 239 sq., 290 sqq., 317, (321 sq.).

2) B.v. Commentaries III 46, 58 sq., 91.

3) Op. cit. 192, 155. Zie verder nog beneden p. 32 sqq. (het geval van „Utimutiraja"); vgl. nog het boven p. 7 naar Barros medegedeelde over de Islampropaganda der Voor-Indische „Mooren".

4) Vgl. nog Alg. Doc. p. 297 en Rouffaer, B. K. I. VIe volgr. VI p. 122, 120 nt.

inwerkte, het best vergelijken met die van de Djawa-kolonie te Mekka op den Archipel in de laatste jaren [1]). De vergelijking van Malaka met Mekka is niet geheel van mij, maar van den laatsten koning van Malaka: This king Sultan Mahomet was very vain and very proud, and made a quarrel with his father for wishing to go to the temple of Mecca, for he used to say, that Malaca was the right Mecca". (Commentaries III 82) [2]).

6°. Zijn dit alles nog slechts uitwendige factoren: ten slotte mogen wij hier zeker nog wel als inwendige oorzaak, behoudens het weinig krachtige gezag van het centrale Hindoesche rijk in deze periode van godsdienstovergang — iets, waarover wij in § 8 uitvoeriger hopen te spreken — bijvoegen,

7°. dat den Javanen, nu hun expansie over de eilandenzeeën haar grootste uitbreiding had gekregen —: over Sumatra, Borneo, Celebes, de kleine Soendaeilanden, de Molukken tot Nieuw-Guinea toe [3]) — dat den Javanen de meer zelfbewuste en strijdbare religie van den Islam beter paste dan het contempleerende Hindoeïsme [4]).

§ 4. De Weg der Islampropaganda.

Het punt, dat nu besproken moet worden, is de richting, die deze vijfledige Islampropaganda nam. Denken wij aan het boven (p. 7) aangehaalde woord van Barros, dan zal het ons duidelijk zijn, dat zij den grooten handelsweg dier dagen volgde.

Van Malaka komen wij in de eerste plaats aan Palembang.

1) Vgl. Snouck Hurgronje, Mekka II 295 sqq.; Achehnese II p. 306; Arabië en Oost-Indië p. 21 sqq. — B. T. Dj. Meinsma p. 30 (beneden § 10). Hoesein p. 26 (Kali Djaga. Zie § 8 p. 34 nt. 1).

2) Vgl. het Maleische zelfbewustzijn, Sedj. Mel. p. 290—292 en Wilkinson, Papers on Malay Subjects, Malay Literature, Part. I, p. 34 sqq.

3) Volg. de Nagarakertagama (1365) vgl. de Hik. R. Pasei p. 95 sqq en Sedj. Mel. Cap. XIV, Juynboll, Cat. Jav. HSS. suppl. II p. 300, alsmede Kroniek van Bandjarmasin T. B. G. K. W. 24 249 sqq. en diverse terloopsche opmerkingen in den Hang-Toeah-roman als: Bloemlezing Niemann I [5] p. 9. Vgl. nog De Jonge, Opkomst II p. 135 sq., 149 en Raffles [2] II 131 sqq., Chau Ju-K. p. 83.

4) Vgl. vooral ook nog § 12 en § 13 beneden.

Welke beteekenis deze plaats ook gehad heeft als haven voor den handel van en naar China, waarvan le livre des Merveilles de l'Inde ± 950 (?) [1]) reeds getuigt, evenzeer als de aanwezigheid van een groote Chineezenkolonie in 1397 [2]), voor den handel op Java was zij slechts een fouragestation. Voor „moorsche" handelaars, wien het voornamelijk om de producten van Timor en de Molukken te doen was, bestond er dan ook geen reden, zich daar te vestigen. Dank zij het sterk-Hindoesche achterland (Menangkabau), den invloed van Madjapahit [3]), welks vasal Palembang was, en dien der talrijke daar gevestigde Chineezen, is de Islam daar pas veel later doorgedrongen.

Datzelfde is het geval met Tandjoeng-Poera, ook een station op den weg naar China en later van Palembang uit geïslamiseerd. Zonder eenigen twijfel is het Tandjoeng-Poera, de vroeger zoo beroemde hoofdstad van Matan [4]) (Z.W. Borneo), en niet Broenei, zooals van Eerde gewild heeft [5]). In de eerste plaats heeft Broenei, voor zoover bekend is, dien naam nooit gehad, maar verder wordt Tandjoeng-Poera op oudere kaarten op Z.W. Borneo gelocaliseerd [6]), en als een belangrijke plaats, in de Nagarakertagama [7]), de Portugeesche [8]) en Chineesche [9])

---

1) ed. Van der Lith p. 111, 176 sq., 190, 247 sqq. Chau Ju-K. p. 62, 63, 23 sq., vgl. Hirth, Suppl. au Vol. V du „T'oung Pao" p. 21.

2) Groeneveldt, Notes p. 195.

3) Vgl. Krom, Versl. Med. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Lett. 5e Reeks. Deel II p. 306 sqq., vgl. Raffles [2] II p. 127, 132.

4) Rouffaer E. N. I. IV 376[a], 384[b]; Tiele B. K. I. IV[e] volgr I 391 en III 13; de Jonge, Opkomst II 119; Hose and Mac Dougall, The Pagan Tribes of Borneo I p. 17 sq.

5) Tijdschr. Aardr. Gen. 1913 p. 514.

6) Zie: A. E. Nordenskiöld Facsimile-atlas (1889) p. 97, Periplus (1897) Kaart No. LVI, LX en de Portulano van Diogo Homem (1558).

7) 14: 1, 42: 2 (Tandjoeng-Poera was de oude naam voor Borneo) vgl. nog Krom, op. cit. p. 322 sq.; Sedj. Mel. Cap. 14.

8) B.v. Barros somt alle landen van Borneo op, vgl. Tiele B. K. I. IVe volgr I p. 391.

9) Pelliot, Deux itinéraires, Bull. de l'École franç. d'Extr. Orient IV (1904) p. 224 nt. 4, 318; Ferrand II p. 662 nt. 9; Rockhill, T'oung Pao, 2e Ser. XVI p. 266 en noot; Chau Ju-K. 83, 84, 85, 86, 220.

schrijvers, de Şedjarah Melajoe [1]) enz. van Broenei onderscheiden [2]). Van ouds bekend wegens zijn diamanten, bracht het die te Malaka aan de markt [3]). Broenei daarentegen werd van Malaka uit geïslamiseerd [4]) en was dat reeds volledig in 1521 [5]), toen het heiligen oorlog tegen zijn naburen voerde en Java een onderhoorigheid op Borneo wist te ontweldigen.

Trouwens via Broenei ging de handelsweg naar de Molukken niet: dat was eerst later, toen de Portugeezen Java om verschillende redenen liever niet wilden aandoen, maar eerst moesten zij dien weg nog „ontdekken" [6]). Zooals de Portugeezen langs de eeuwenoude handelsroute via Malaka den Archipel binnen kwamen [7]) en niet door Straat Soenda — zoo volgden zij den weg hunner Voor-Indische en Maleische voorgangers via Java naar de Molukken.

Doch naar welk deel van Java wijst die route? Een Chineesche zeekaart van omstreeks 1400 geeft daarop het antwoord: Oostelijk Java [8]). Immers met Oost-Java alléén werd in het begin der 15e eeuw nog maar internationale handel gedreven. De Chineesche bronnen van die dagen weten nog niets van West-Java [9]). Dat blijft nog tot het einde van de 15e eeuw zoo, want, al vermelden deze bronnen in 1377 een „western" en een „eastern" king, met wie de Chineezen be-

---

1) Sedj. Mel. p. 38, 131 sq., 155 sq.

2) Vgl. nog Brandes Pararaton p. 126 sqq.

3) Zie Rouffaer B. K. I. VIe volgr VI p. 568, 658.

4) Alg. Doc. p. 346, Sedj. Mel. p. 229, Barbosa p. 203 sq.

5) Magellan's Voyage around the World by Pigafetta ed. Robertson (1906) p. 24—45; Tiele, B. K. I. IVe volgr I 378; vgl. Barros V Cap. 19; Hose and Mac-Dougall, op. cit. I p. 18, 21.

6) Barros IV: 1: 16, Couto IV: IV: Cap. 2 en 4.

7) Blijkens den in onze Voorrede afgedrukten brief waren zelfs de Hollanders aanvankelijk van plan om deze route te volgen.

8) Kaart gepubliceerd door Phillips in: Journal of the China Branch of the Royal Asiatic Society Vol. XXI (1886) tegenover p. 42: route: Kang-pa-yeh (= Cambay)—Sumentala (Samoedra-Pasei)—Oost-Java en China—Pasei—Oost-Java (vgl. J. C. B. R. A. S. XX p. 221 + kaart).

9) Groeneveldt, Notes p. 159, 181, naar aanleiding van berichten tot 1368.

trekkingen onderhouden, dan mogen wij daarin niet met Groeneveldt [1]: Madjapahit en Padjadjaran zien, maar moeten wij die, blijkens het daarover medegedeelde, met het oog op de Javaansche geschiedenis met Madjapahit en Balambangan identifieeren [2]. Wat de Chineesche bronnen anno 1499 over Pekalongan en Soenda weten te verhalen [3], heeft niet veel te beteekenen. Dit kan ons niet verwonderen, daar, zooals wij zeiden, Straat Soenda toen nog niet druk voor het handelsverkeer gebruikt werd. De opkomst van West-Java begint eerst nà de verovering van Malaka door de Portugeezen, toen zij de „mooren" dwongen den gewonen handelsweg te verlaten, óm Sumatra langs naar „Soenda" te varen [4]. Zoo begon „Soenda" te bloeien en daarom wilde d'Albuquerque in 1522 zich in de zaken daar gaan mengen. Soenda Kalapa is dan ook eerst na 1511 tot bloei gekomen [5] en werd later geheel door Banten [6] overvleugeld en verdrongen. Wat de beteekenis van W. Java geweest mag zijn voor de geschiedenis van Java in de 17de eeuw [7], voor die van de 15de en het begin van de 16de eeuw was ze althans zeer gering.

Neen! het handelscentrum van de 15de eeuw lag bij de straat van Madoera, „de ingang van Java" [8]. Wèl hebben de Portugeezen met den haat, dien ze van den beginne af tegen de

---

1) Notes, p. 161.

2) Vgl. ten overvloede Brandes, Pararaton p. 154; Rouffaer, E. N. I. IV 392.

3) Groeneveldt, Notes p. 166. Tiongkalo (l. c. p. 182) is Djanggala, een der beide helften van het rijk van Erlangga (Oost-Java), dat door hem onder zijn beide zoons werd verdeeld. De naam leeft nog voort in het tegenwoordige Djenggolo. Vgl. Krom, T. B. G. K. W. 56 p. 249—251; Versl. Med. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Letterk. 5^{e} Reeks. Dl. II p. 315 sq. — Rockhill, T'oung Pao, 2^{e} Ser. XVI (1915) p. 252 sqq. (berichten van af 1349, vgl. Rockhill, l. c. p. 61 sqq.). Vgl. Groeneveldt, Notes p. 236 sq. Chau Ju-K. p. 62, 66 nt. 19 sq., 83, 84. — Contra: Groeneveldt, Notes p. 182 nt. 3 en E. N. I. IV p. 376 2^{e} kol. en 389 1^{e} kol. Ook lijkt mij de identificatie van Pekalongan twijfelachtig, vgl. Chau Ju-K. p. 79.

4) Barros, Dec. IV Cap. 12 (slot).

5) Rouffaer E. N. I. IV 17. Vgl. Barbosa (1516) p. 196; Chau Ju-K. p. 70.

6) Bij Pigafetta (1522) komt wel Soenda, maar nog niet Banten voor: Magellan's Voyage around the world, ed. Robertson (1906) II p. 166 sqq.; Rouffaer B. K. I. VI^{3} volgr. VI 133; Hoesein p. 114; de Jonge, Opkomst II 337; zie beneden p. 21. nt. 2.

7) Vgl. Hoesein p. 181.

8) Groeneveldt, Notes p. 149.

Mohammedanen [1]) aan den dag legden, dien handel trachten te niet te doen, wèl poogden ze eerst op West-Java, toen dat nog Hindoesch was, vasten voet te krijgen, waarin ze echter juist door den Islam werden voorkomen, wèl pousseerden zij Panaroekan [2]) zooveel mogelijk, toen ze van 1524 af Gresik eigenlijk niet meer wilden aandoen [3]), daar ze voor de vaart op Solor en Timor toch een steunpunt noodig hadden en dat liefst in Hindoeïstische havens zochten, zooals Panaroekan en Balambangan, wèl zochten ze via Borneo een nieuwe route naar de Molukken, maar, evenmin als te Malaka, waar de Portugeezen de Mohammedanen wilden uitroeien, zooals d'Albuquerque voor de verovering van die stad aan den koning van Siam liet weten [4]), konden ze op West-Java en Gresik hun plannen volvoeren. Wilden ze Soenda, toen het Mohammedaansch bleek te zijn, eerst weer laten schieten, na 1540 [5]) moesten ze daar wegens de peper [6]) den handel weer opnemen, omdat zij toen via Patani naar China voeren, dat die peper noodig had. Zoo kon dan in 1546 Pinto [7]) Banten de plaats noemen, „waar de Portugeezen gewoonlijk handel drijven". Maar overal waar ze met Mohammedanen samen waren, ontstond er wrijving juist als te Malaka, waar ze de Hindoes trachtten te protegeeren ten koste van de Mohammedanen, die ze overal trachtten te benadeelen [8]). Doch hoe ze ook werkten, het gelukte den Portugeezen nog niet den krachtigen handel van Oostelijk Java te fnuiken [9]).

---

1) Crawfurd, Descriptive Dictionary of the Indian Islands (1856) p. 248; Veth, Java [2] I 280.

2) B. K. I. IVe volgr. IV 418; III 27; d'Eerste Boeck p. 100, 126, 127, 181, 184; Urdaneta in 1535, in Coleccion V 431.

3) vgl. Hageman T. B. G. K. W. 14: 77; Veth, Java [2] I 276 sq.

4) Barros Dec. II Liv. VI Cap. V.

5) Tiele, B. K. I. IVe volgr IV p. 305 sqq., Rouffaer, Album Kern p. 267.

6) vgl. Urdaneta in 1535 in Coleccion V p. 431; Barros IV Cap. 12 en Tiele B. K. I. IVe volgr III 27; vgl. nog Verhael van de Reyse by de Hollandtsche schepen (Middelborgh 1597) 2e ed. p. 26, 36, 22 (Copie te Leiden fol. 12^a, 16, 9^a) Chau Ju-K. p. 222.

7) Tiele B. K. I. IVe volgr IV 307, Hoesein p. 78 sq.

8) vgl. nog Rouffaer, B. K. I. VIe volgr VI p. 628/629.

9) de Jonge, Opkomst II 175, Verhael van de Reyse p. 47 (fol. 24^a van de copie).

OOST-JAVA UITGANGSPUNT DER MOLUKKENVAART.

Doch genoeg! In de 15de eeuw was er van een beteekenis van West-Java nog geen sprake en het handelscentrum dier dagen was de streek bij de straat van Madoera, van waar de vaart op Timor, Banda en de Molukken plaats vond. Dat was de eeuwenoude route: Immers combineeren wij datgene, wat Bosch [1]) naar aanleiding van het vervaardigen van beelden van sandelhout in de achtste eeuw onzer jaartelling op Oost-Java opmerkt, met Rouffaer's belangrijke mededeelingen over den sandelhouthandel van Timor [2]), dan zien we, hoe oud dat verkeer moet geweest zijn [3]). Naar dit deel van Java gingen ook de producten van Banda en zelfs de paradijsvogels van Nieuw Guinea [4]). Dat spreekt van zelf, daar in de Nagarakertagama van 1365 o. a. Ambon, Banda, Ceram, Ternate en Timor, maar ook Onin, overwal van N.W. Nieuw-Guinea als onderhoorigheden van Madjapahit worden genoemd [5]).

§ 5. Toeban en Gresik, de belangrijkste plaatsen van Oost-Java.

De vraag is nu: hoe men dit handelscentrum van Java der 15de eeuw bezocht en wat er de belangrijke plaatsen waren. Hooren wij wat de Chineesche reiziger Ying-yai Shêng-lan in 1416 hierover zegt [6]): „The country of Java was formerly called Ja-pa; it has four towns, all without walls. Ships from other countries going there first arrive at a place called Tuban, next at a place called

1) T. B. G. K. W. 57 (1916) p. 418 sqq., vgl. ook Chau Ju-K. p. 83, 208/9

2) B. K. I. VIe volgr VI 625 sqq. (vooral 627), vgl. Barros Dec. I. Liv. VIII. Cap I.

3) Zie nog: Hik. R. Pasei ed. Dulaurier p. 100.

4) Niccolò de' Conti ± 1432 (vgl. over hem Rouffaer B. K. I. VI volgr. VI p. 648 sq.) in Poggii Bracciolini Florentini Historiae de Varietate Fortunae Libri Quatuor (1723) p. 136, 135.

5) vgl. ook Chau Ju-K. p. 83.

6) Groeneveldt, Notes, p. 171; Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. vol. XVI (1915) p. 239.

Ts'e-ts'un, (= Gresik), then at Surabaya and lastly at a place called Modjopait, where the king lives."

Men kwam dus eerst aan Toeban. Dat wordt bevestigd door den Hang-Toeah-roman, die van het midden der 16de eeuw dateert [1]) en zeer belangrijke historische gegevens bevat. Als Hang Toeah van zijne zending naar China is teruggekeerd en spoedig daarop naar Madjapahit moet vertrekken, om daar, in de plaats van den overleden Batara, Raden Bahar, zoon van den vorst van Malaka aan te stellen, dan doet hij die reis op zijn vaartuig, in HS. B. Sirat 'alamin (elders: Sijar al'alamin) genaamd, via Toeban, heen (p. 381 sq) en terug (p. 383). Vaak gaat men van Toeban eerst nog langs de kust tot Djajaketra (Jacatra) [2]), om daar met meerdere vaartuigen tezamen naar Palembang over te steken (p. 130 sq), maar wordt, ook al is men van plan Djajaketra aan te doen, de richting van de vaart van Palembang af opgegeven, dan heet het: „naar Toeban"! Van daar uit gaat het over land naar Madjapahit (p. 48, 115, 130 etc.); slechts ééns vond ik, dat men van Madjapahit uit naar het strand ging en van daar per schip naar Toeban (p. 186). Sang Agoeng (Adipati) van Toeban blijkt hier steeds de ondergeschikte van Madjapahit te zijn (p. 45, 115). Volledigheidshalve som ik hier de plaatsen, die ik uit den Hang-Toeah-roman over deze reizen heb opge-

---

1) Wilkinson, Papers on Malay Subjects, Malay Literature, Part. I, p. 16.

2) Vgl. Brandes T. B. G. K. W. 37: p. 425. De plaats wordt door de Hollandsche verhalen omtrent de eerste schipvaart geïdentifieerd met 't Soenda Kalapa van Van Linschoten (ed. Kern I p. 77), dat in het begin der 16e eeuw even een kleinen bloeitijd schijnt gekend te hebben (zie boven p. 18), maar ras weer verviel (d'Eerste Boeck p. 162; Verhael van de Reyse (1597) 2e ed. p. 44 (copie te Leiden fol. 21a); de Jonge, Opkomst II 337) ten gevolge van Banten's opkomst, tot het Batavia geworden, zelf Banten weer verdrong. De mededeelingen in den Hang-Toeah-roman behoeven niet anachronistisch te zijn (vgl. E. N. I. IV p. 17), omdat het plaatsje aan zee reeds lang bestaan zal hebben (vgl. Chau Ju-K. p. 70), en de Javaansche vaartuigen, klein als zij waren (vgl. d'Eerste Boeck p. 132 sq.) bij voorkeur zoo ver mogelijk langs de kust gevaren zullen hebben. Djajakerta schijnt trouwens slechts een honorifieke benaming te zijn (vgl. Niermeyer in Tijdschr. Aardr. Gen. XXX (1913), opmerkingen naar aanleiding van Nag. 22: 5). — De Chineesche expeditie van 1292/93 neemt de route via Karimoen-Djawa-eilanden naar Toeban (Groeneveldt Notes[2] p. 148, vgl. 158; Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XV (1914) p. 445 sq.).

teekend in een noot [1]), ter bevestiging van het hier in den tekst betoogde, op.

Ook de Pararaton leert ons, dat Toeban de haven van Oost-Java was, van waar uit men b.v. Sumatra bezocht. In 1197 A. J. = 1275 A. D. rustte Kertanagara een expeditie naar Malajoe uit. Dit Malajoe is ondanks alles, wat Gerini [2]) aanvoert, niets anders dan Sumatra [3]): 1°. blijkt dit uit daar gevonden oudheden [4]); 2°. uit de Nagarakertagama (13 : 1, 2), die de verschillende landstreken ervan opsomt; 3°. uit het feit, dat de plaats, waar later (± 1330) Singapoera gesticht werd, Toemasik heette, en 4°. dat met het „Malayur" bij Marco Polo (1292) Palembang bedoeld wordt [5]). Toen de expeditie vertrokken was, waren „weinig in aantal de menschen van Toemapel, die overbleven, veel, die gezonden werden naar Malajoe. De patih Apandji Aragani deed ze uitgeleide, keerde bij Toeban terug naar Toemapel [6])."

Voert dit jaartal der Malajoe-expeditie ons reeds terug naar het einde van de dertiende eeuw, we hebben bewijzen, dat

---

1) HS. B. 45 sq. De verdreven Patih Karma Widjaja gaat van Lasem naar Toeban; vandaar via Djajaketra naar Bintan.

HS. B. 48 sqq. Wira Nantadja, prins-avonturier van Daha via Toeban—Djajaketra—Palembang naar Bintan en HS. B. 64 van Bintan via Toeban naar Daha terug.

HS. B. 115 Hang Toeah van Malaka via Toeban, waar hij de menschen aan het schrikken maakt, naar Madjapahit en HS. B 130 sq. vandaar over land naar Toeban en dan per schip via Djaja Ketra en Palembang naar Malaka.

HS. B 139 sq. Vorst van Malaka van Malaka—Palembang—Djajaketra—Toeban naar Madjapahit en HS. B. 186 sq. vandaar naar het strand, per schip naar Toeban — Djajaketra—Palembang—Malaka.

HS. B. 381 sq. Hang Toeah van Malaka via Toeban naar Madjapahit en HS. B. 383 in omgekeerde volgorde terug.

2) J. R. A. S. 1905 p. 492 sqq.; Researches (1909) p. 533 sqq.

3) In deze dagen nog meer bepaaldelijk het Djambische Chau Ju-K. p. 65 nt. 12, 66 nt. 18; vgl. Rouffaer, Not. Bat. Gen. 1909 p. 116 sqq.; Krom, Versl. Med. Kon. Akad. Wetensch. afd. Letterk. 5e Reeks Dl. II p. 328 sq.; en reeds Blagden Journ. Str. Br. R. A. S. 1899, Dl. 32: p. 211—213.

4) Kern, T. B. G. K. W. 49: p. 170; Krom, t. a. p.

5) Rouffaer, E. N. I. IV 204, 200, 384; vgl. Pelliot, p. 321 sqq.; Comment. p. 76.

6) Pararaton, ed. Brandes p. 18 reg. 26; vgl. over deze expeditie Nag. 41: 5 en Krom, op. cit. p. 318, 325. — vgl. nog: Not. Bat. Gen. 24: p. I sqq.

Toeban — of althans dat deel van de kust, waaraan het ligt — reeds veel vroeger een belangrijken zeehandel had: ik bedoel den „steen van Toeban" [1]). Het is een praçāsti, waarin privilegies met het oog op den handel ter zee worden verleend, van een vorst, wiens zegelmerk de garuḍa-mukha is. Er bestaat geen reden om aan te nemen, dat de steen, waarvan de voorzijde ook door de inwerking van het zeewater onleesbaar is geworden, oorspronkelijk niet op die plaats zou hebben gestaan [2]). Dr. Krom wees mij er op, dat het zegelmerk een prachtig middel tot tijdsbepaling van den steen aan de hand doet [3]). Er zijn slechts twee vorsten bekend, die dit voeren: 1°. een vorst van Kediri van 1058 A. J. = 1136 A. D. [4]) — Het is echter zeer onwaarschijnlijk, dat de inscriptie van hem afkomstig zou zijn, daar het rijk van Kediri zich nooit zoo ver noordelijk heeft uitgestrekt. — 2°. Niemand minder dan de beroemde Erlangga, koning van Oost-Java [5]). In dit geval dateert dus de steen van de eerste helft der elfde eeuw onzer jaartelling [6]).

---

1) Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII p. 182; Krom-Brandes, Verh. Bat. Gen. LX p. 252 sqq.; Rapp. Oudh. Onderz. 1910 p. 122.

2) vgl. Krom, T. B. G. K. W. 56: p. 235, 250.

3) vgl. Krom, T. B. G. K. W. 56: p. 244 sq.

4) Krom, T. B. G. K. W. 56: p. 242 sqq., 249, 250 sqq.

5) Krom, T. B. G. K. W. 56: p. 249—251; 55: p. 585 sqq., 596 sqq.; Versl. Med. Kon. Akad. Wetensch. Afd. Letterk. 5e Reeks Dl. II, p. 308, 315; Kern, B. K. I. IIe volgr. X (1885) p. 1—21 en dl. 67 (1913) p. 610 sqq.; Brandes T. B. G. K. W. 32: p. 393 sq.; Kern: Kawi Studien p. 8 sqq.; Rouffaer, E. N. I. IV p. 374; Rapp. Oudh. Onderz. 1907 p. 216—231.

6) Naar Dr. Bosch mij, in zijn schrijven van 20 Juni 1916, te Leiden door mij ontvangen 12 Augustus 1916, mededeelt, is deze veronderstelling niet in strijd met het karakter van het schrift, waarin het gesteld is. Verder schrijft hij, dat de opgave van Verbeek over Hindoe-oudheden te Toeban lang niet volledig is. Behalve dezen steen is er nog een met zesregelige onleesbare inscriptie van Toeban afkomstig in het Batavia'sche Museum opgenomen (Not. Bat. Gen. 1892 p. 25). „Bovendien bevinden zich op het vroegere passar-terrein twee yoni-vormige voetstukken en in de hoofdplaats zelve een verminkt Buddha-beeld en dito mannenbeeld. Volgens een oude foto stond zelfs in de nabijheid van T. het treurig overblijfsel van een tempel, Tjandi Koto genaamd, waarover, zooals mij blijkt, geen litteratuur bestaat en die nu zeker verdwenen zal zijn (Not. Bat. Gen. 1871 p. 57, 65, 82; '72 p. 153 sq.; '73 Bijlage E p. LXXI; '74 Bijl. B p. VI; '80 p. 164;

Uit dit alles blijkt, dat wij Toeban [1]) mogen beschouwen als een der voornaamste havens van Java. Dit was zelfs zoo zeer het geval, dat bij de Chineezen Oost-Java geruimen tijd Ta-pan (d. i. Toeban) heette (Chau Ju-K. p. 82, 85, 70—71). Nog in het begin van de 15^e eeuw was het de belangrijkste haven. Immers: welke beteekenis Lasem als scheepsbouwwerf, dank zij de Rembangsche djatibosschen, gehad heeft, een handelscentrum is het evenmin als Djoewana geworden [2]); Sedajoe is langen tijd van belang geweest, maar de gevaarlijke open reede [3]) verhinderde grooten bloei. Met de beteekenis van Oedjoeng Galoeh uit de dagen van Erlangga en Tjanggoe als haven van Madjapahit was het in de 15^e eeuw gedaan. Van Soerabaja vinden we in 1597 nog vermeld [4]), dat het vergeleken bij Sedajoe, Brondong [5]) en Toeban het kleinste was. Ook Djapara [6]) heeft veel aanzien genoten, vooral als plaats, waar „Pate Oenoes" heerschte, maar handelsrelaties als Toeban had het in de vijftiende eeuw nog niet. Alleen G r e s i k, dat misschien het begin van zijn opkomst voornamelijk aan de Chineezen dankte (± 1400) [7]) met het in de

'92 p. 25; '93 p. 12; '09 Bijl. XII p. LXXXIX). Genoemde oudheden leveren wel het bewijs, dat t e Toeban en omgeving nederzettingen van Hindoe's zijn geweest, en dat de macht van Erlangga zich in die dagen tot de Noordkust van Java heeft uitgestrekt."

De z.g. afteekening van de steen, die in Leiden zou zijn (T. B. G. K. W. 47: 452) is echter een geheel andere inscriptie. Cat. Vreede p. 383 No. CCCLVIII (Cod. 3093).

1) Over de „ethymologie" (!) van den naam Toeban vgl. van Hoëvell, Reis I 148; T. B. G. K. W. 25: 169; Jav. HS. Leiden (Cat. Vreede, p. 382) No. CCCLII, Cod. 2310, (3) p. 8.

2) Het wordt evenals Toeban in de Nag. genoemd (17: 6); zie verder d'Eerste Boeck p. 132 en bijschrift bij plaat 27.

3) d'Eerste Boeck p. 102.

4) d'Eerste Boeck p. 168; vgl. Groeneveldt, Notes p. 181, 173.

5) vgl. d'Eerste Boeck p. 168 nt. 6, 102; Rouffaer, Album Kern p. 270.

6) d'Eerste Boeck p. 102 sq., Rouffaer B. K. I. VI volgr. VI p. 138 sqq.; E. N. I. s. v. Japara en Veth, Java² III p. 470 sq., I 298 sq.

7) Rouffaer E. N. I. IV 386, B. K. I. VIe volgr VI p. 626, vgl. Rockhill, T'oung Pao 2^e Ser. XVI (1915) p. 236 nt. 2, 239, 241, 247; Groeneveldt, Notes p. 173, 167; ook de inlandsche overlevering wijst op een dergelijk jaartal als stichtingsdatum, daar zij de grondvesting aan Malik Ibrahim toeschrijft. Zie T. N. I. 1852 II p. 411.

tweede helft der 16e eeuw bloeiende, „op een steenworp van de muren van de stadt Grisse, 't welk de prinsepale stadt is" gelegen Djaratan, „genoechsaem een beslooten haven" [1]), evenaarde Toeban en overtrof het langzamerhand zelfs. Hier vestigden zich talrijke vreemde kooplieden om hunne producten te verruilen tegen die van de Molukken, welke daar in bepaalde tijden van het jaar werden aangevoerd. Kan het ons bevreemden, dat de z.g. eerste wali van Java, Malik Ibrahim, hier begraven is [2]), en de „priestervorsten" van Giri wijd en zijd tot zelfs op Ternate toe hun gezag wisten te laten gelden? Gresik werd zoo het Malaka van Oost-Java. In 1523 was er reeds een gevestigde Mohammedanen-bevolking van 30.000 menschen [3]).

Doch al werd in het einde van de 16e eeuw Gresik-Djaratan de markt van Oost-Java, toch was de handel van Toeban zelfs toen nog niet lam geslagen; daarvoor was die te uitgebreid, al moest hij langzamerhand wel gaan tanen. Hooren wij slechts het oordeel van van Heemskerck in zijn „Memorie, opgesteld over de wijze, waarop naar zijne bevinding op de kustplaatsen van Java... den handel moest gedreven worden" (de Jonge, Opkomst II, p. 450 sq): „Om met de scheepen (te Toeban) aen te loopen is niet noodich, ten ware datse daer vervielen ofte te lande quamen, want de scheepen door vlacke gront, verde van de stadt moeten leggen. De handel, die daer omtrent valt, geschiet tot Jurtan..." (Djaratan). Voegen wij daar nog bij den slechten naam [4]), dien de bewoners bij de zeelui begonnen te genieten, dan verstaan wij hoe, terwijl de koning van Toeban in 1599 nog door onze schepelingen

---

1) De Jonge, Opkomst, II p. 452 (uit de Memorie van Jacob van Heemskerck), vgl. p. 404, 409, 339; Tiele, B. K. I. IVe volgr VI p, 145; Hageman, T. B. G. K. W. 14 (1864) p. 75 sqq., Rouffaer, Album Kern p. 272, maar ook in d'Eerste Boeck p. 101 nt. 11; Bittner en Tomaschek op. cit. p. 73; Rouffaer, B. K. I. VIIe volgr V p. 178 sq.; Groeneveldt, Notes p. 179 sqq. en Alg. Doc. p. 475; vgl. nog Hageman, Natuurk. Tijdschr. v. Ned. Indië XXX, p. 206 sq.

2) Ook Soenan Ngampel zou eerst te Gresik zijn aangekomen. Veth, Java 2 I p. 234.

3) Coleccion IV p. 104 (Treinte mil vecinos moros).

4) Groeneveldt, Notes p. 179; Van Heemskerck bij de Jonge, Opkomst II p. 451 (oordeel van Portugeezen en Javanen).

beschouwd werd als de machtigste van Java [1]), en de stad zelve, „naest Bantam" „de Hoofdstadt van 't gantsche Eylandt" [2]) kon worden genoemd, zij toch in de dagen van Valentijn reeds geheel in verval was [3]). De stad kon bloeien, zoo lang Oost-Java het meeste gewicht in de schaal legde en zoo lang de handelsschepen nog niet te veel diepgang hadden.

Van den bloei van Toeban in de 14de en 15de eeuw getuigen, behalve de grondvesten van zijn wallen [4]), die men tot op heden kan volgen, zijn aloen-aloen, de mooiste van geheel Java en de tallooze oudheden [5]), de berichten onzer zeelieden, die uit de periode waarin zijn verval al onafwendbaar werd, ons inlichtingen verstrekken over zijn toenmalige handelsbetrekkingen:

„In deze stadt woonen seer veel Edelluyden die grooten handel doen in 't coopen ende vercoopen van sijde, cammelot, katoendoeck ende oock van hare kleetgiens die sij omt lijf dragen ende aldaer oock wel ghemaeckt worden. Sij hebben schepen, die sy Joncken noemen, welcke schepen geladen worden met Peper ende na Baly gevoert ende vermangelen

1) Het tweede Boeck Journael ofte Daghregister, inhoudende een warachtich verhael... van de reyse gedaen door... J. C. van Neck ende Wybrant van Warwijck, ed. 1601 fol. 13; Beghin ende Voortgangh, ed. 1646, Tweede Schipvaerd p. 9.

2) Beghin ende Voortgangh Eerste Schipvaerd, p. 63; vgl. nog B. K. I. dl. 4: p. 352, 356.

3) Valentijn (ed. 1726) IV: 1: 38. Voor het Toeban der 16e eeuw vgl. nog de plaatsen uit Couto en Barros-Levanha door Rouffaer, Album Kern p. 268 sqq. aangehaald, en Pigafetta, Magellan's Voyage, ed. Robertson, p. 169.

4) Mededeeling van den heer J. W. IJzerman; vgl. Not. Bat. Gen. XXIX (1891) p. 94. Het aldaar medegedeelde: „ringmuur van het oude Toeban, hetwelk volgens de volksoverlevering hier (scl. in het Rembangsche) door Soenan Bedjagoeng, een bloedverwant van Soenan Bonang, die moet gewoond hebben in de desa Bedjagoeng ten Zuiden van Toeban, verwoest werd" kan op grond van het ons uit de tweede schipreis bekende niet juist zijn; vgl. Het tweede Boeck Journael fol. 13, Beghin ende Voortgangh: Tweede Schipvaerd p. 9 en beneden p. 38 sq. Deze heilige wordt in de literatuur ook Medjagoeng genoemd. Zie: Veth, Java[1] III, p. 801 sq.; vgl. Cod. Jav. Leiden 2310 (3) p. 9 sq.; Rinkes, T. B. G. K. W. 55: p. 16, 23.

5) Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII, 177 sqq.; Veth, Java[1] III, 802 sqq.; Rapp. Oudh. Onderz. 1910: p. 123 sqq.; Poerwo Lelono ed. 1865 I, p. 177; Van Hoëvell, Reis I, 138 sqq.; Roorda van Eysinga, Handboek III, 3, p. 169.

die aen slechte kleetgiens van katoenen doeck, want sy aldaer met menichte gemaeckt worden ende als sy dan aldaer haren Peper aan dit goet vermanghelt hebben, soo voeren sy dat selvighe naer Banda, Ternati, Philippina ende voorts na meer andere omliggende Landen ende vermangelen die kleetgiens weder aan Foelie, Noten en Naghelen ende daervan gheladen sijnde varen sij wederom nae huijs. De ghemeene man gheneert hem ghemeenlick met visschen ende met haer beesten te hoeden, want aldaer seer veel vees is" [1]).

Van dien handel op de Philippijnen [2]) spreekt ook de naam van een dochter der Arja Tedja's (de regeerende familie in die dagen), die met Soenan Ngampel huwde n.l. Njai Ageng Manila. Dat wij hierin den bekenden plaatsnaam uit de Philippijnen terugvinden, kan aan geen twijfel onderhevig zijn, wanneer we hem vergelijken met Njai Gede Maloko en dergelijken.

Een Maleisch werk over de vroegste geschiedenis van Bandjarmasin [3]) weet ook van handel van Toeban met Bandjarmasin te gewagen.

Blijk van de groote expansie [4]) van deze koopstad geeft ook de volksplanting, die van Toeban naar Amboina heeft plaats gehad (Poelau Toeban), waarover Valentijn [5]) op grond van plaatselijk-inlandsche gegevens ons mededeelingen doet.

Dit een en ander is, dunkt mij, wel voldoende, om te bewijzen, dat Toeban in de 14e eeuw waarschijnlijk de belangrijkste haven van Madjapahit was en in de 15e en 16e eeuw met Gresik(-Djaratan) de aanzienlijkste handelsstad van Oost-Java [6]).

---

1) Het Tweede Boeck Journael (ed. 1601), fol. 16; Beghin ende Voortgangh, ed. 1646: Tweede Schipvaerd p. 12.

2) Vgl. ook Raffles [2] II, 132.

3) F. S. A. de Clercq, T. B. G. K. W. 24: p. 244.

4) Vgl. ook Sedj. Mel. p. 256?

5) III: 1, Ambonsche Zaken 1e boek p. 1 sqq. (ed. 1724) vgl. IV, 1, p. 65.

6) Vgl. ook de Europeesche kaarten der 16e eeuw, te beginnen met die van Ribeiro (1529) afgebeeld b.v. bij Nordenskjöld, Periplus XLIX en in B. K. I. Congresnummer (1883) [Land- en Volkenkunde] tegenover p. 8; vgl. ook de Terza Tavola bij Ramusio I, ed. 1554.

Vgl. ook nog: Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915) p. 238 nt. 1, 252 (1349, cf. Rockhill, l. c. p. 61 sqq.).

Het is duidelijk, dat een groot contingent van de Javanen in de kolonie te Malaka geleverd werd door Toeban en dat het, met Gresik, het eerst van alle steden van Java geïslamiseerd moet zijn geweest.

§ 6. Vaste data tot vaststelling der islamiseering van Java.

Alvorens over te gaan tot het bij benadering vaststellen van den tijd, waarin de islamiseering van Java heeft plaats gehad, moeten wij in het kort de vaste aanknoopingspunten releveeren, die ons als richtsnoer daarbij kunnen dienen.

1°. De inscriptie op den steen van Leran in ouderwetsch Arabisch schrift. Hier ligt begraven Fatimah bint Maimoen, gestorven anno 475 of 495 H. d.i. 1082/83 of 1101/02 A. D. [1]).

2°. Het grafmonument van Malik Ibrahim te Gresik, gedateerd 822 H = 1419 A. D. [2]). Dr. Hoesein Djajadiningrat heeft er reeds terecht op gewezen, dat de traditie de geschiedenis van deze beiden anachronistisch samengevlochten heeft [3]).

3°. 1416. Mededeeling van den Mohammedaanschen Chinees Ying-yai Shêng-lan [4]):

„In this country there are three kinds of people: first, the Mahomedans, who have come from the west, and have established themselves here; their dress and food is clean and proper. Second, the Chinese...., who have run away and settled here; what they eat and use is also very

---

1) Hoesein, p. 250; T. B. G. K. W. 53: 374 (geeft andere lezing); Rouffaer, B. K. I. dl. 68 (1913) p. 424; Rapp. Oudh. Onderz. 1907 p. 255 sq.; Not. Bat. Gen. 1912, p. 45, 53, 55.

2) T. B. G. K. W. 52: p. 596 sqq.; 53: p. 372 sqq., 605 sqq.; 54: p. 208 sqq., 536 sqq.; Hoesein, p. 250; Cabaton, Revue du Monde Musulman vol. XIII (1911) no. II, p. 257—260; Rouffaer, E. N. I. IV 205a; Rinkes, Not. Bat. Gen. 1912, p. 46.

3) Hoesein, p. 251 en de aldaar op p. 249 geciteerde litteratuur, alsmede Wiselius, T. B. G. K. W. 23: p. 463—466; Brumund, Verh. Bat. Gen. 33: p. 184 sq.

4) Groeneveldt, Notes p. 175 (sqq.), vgl. 166.

Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915) p. 242. Over dezen schrijver, zie Rockhill l. c. p. 69 sqq.

fine, and many of them have adopted the Mahomedan religion and observe its precepts. The third kind are the natives who are ugly and uncouth; they go about with uncombed heads and naked feet, and believe devoutly in devils...."

Afgezien van de godsdienstige eigengerechtigheid en het chauvinisme, die uit het bovenstaande spreken, blijkt uit deze opmerking, die deze Chinees in zijn uiterst belangrijke beschrijving van Java heeft opgenomen, dat er in 1416 nog geen inlandsche Mohammedanen waren.

Malik Ibrahim mag dus niet als Islamprediker worden aangemerkt. Trouwens, ook de inlandsche traditie schildert hem als handelaar [1]). Waar hij vandaan kwam, blijft een raadsel; als Moquette zijn bijnaam juist gelezen heeft, dan zou deze op Kashan in Perzië wijzen [2]). In ieder geval kunnen wij vaststellen, dat hij geen afstammeling van den Profeet of Arabier was, zooals de overlevering wil [3]).

Zijn geschiedenis, die eensdeels legendarisch is, voor een ander deel een uit de Sanskrit-literatuur zeer bekend verhaaltjesmotief bevat [4]), maar waarschijnlijk wel een historischen achtergrond heeft [5]), geeft ons geen aanknoopingspunten voor het vaststellen van verdere feiten. Met dit zeer negatieve resultaat moeten wij ons dus voorloopig tevreden stellen.

Van een inlandsche Mohammedanen-gemeente kan in zijn dagen op Java nog geen sprake geweest zijn. Dit bevestigt zijdelings ook de traditie, die het noodig oordeelt Soenan Giri nog eens hetzelfde terrein als arbeidsveld toe te wijzen [6]).

---

1) B.v. T. N. I. 1852 II p. 411, T. B. G. K. W. 23: 464.

2) Rouffaer, E. N. I. IV 205[a] beschouwt hem als Noord-Sumatraan. — Moquette, T. B. G. K. W. 54: p. 545 sqq.

3) Zie boven pag. 9.

4) De granaatappel met een diamant in plaats van pit, waardoor Angka widjaja in den vorst van Tjermen een „geleerd" man ziet (T. N. I. 1852 II 409); zie b.v. Kathasaritsagara ed. Durgaprasad (2[e] ed. 1903) p. 405 sq. (75[e] tarangga = 11: 8); vgl. Goldziher, Muh. Stud. II 292.

5) Hoesein, p. 251.

6) Vgl. de „profetie" van Malik Ibrahim over den bloei van Gresik en de toekomstige grootheid der vorsten van Giri (T. N. I. 1852 II 409 sq., T. B. G. K. W. 23: 466).

Doch zooveel is zeker, dat in 1416 de factoren aanwezig zijn, waardoor nu langzamerhand de Islam onder de bevolking van de kuststreken, waaronder ook vele rijke inboorlingen voorkwamen, kon infiltreeren [1]), in de eerste plaats in Toeban en Gresik.

4°. Het jaartal op het graf van de prinses van Tjempa, nicht van Soenan Ngampel en koningin van Madjapahit 1370 A. J. = 1448 A. D. [2]), toen zij Mohammedaansch begraven werd, hoewel de vorst, waarschijnlijk Kertawidjaja = Bhrē Toemapel der Pararaton (1447—'51) daar aanvankelijk bezwaar tegen gehad zou hebben [3]). Waar veelal in inlandsche kronieken de opgaven omtrent familie-verhoudingen juist blijken te zijn [4]) en de traditie hier eenstemmig is, mogen wij wel aannemen, dat dit juist is.

5°. Een reeks van Portugeesche gegevens, die zich om een vast centrum groepeeren, waarvan de datum 6 Jan. 1514 is, en die hierop neerkomen, dat er destijds op het eiland Java twee heidensche vorsten waren (n.l. Madjapahit en Padjadjaran), maar dat de kusten der zee „van Mooren" waren, „en wel erg machtige; groote kooplui en heeren (die) zich gouverneurs noemen" [5]).

Verder blijkt dat na 1516 [6]) — juist, zooals Pasei dat deed,

1) Groeneveldt, Notes p. 177.

2) Not. Bat. Gen. XXIV (1886) p. 42; Rapp. Oudh. Onderz. 1907 p. 42 sq.; Veth, Java [2] I 211, 233. Overleveringen over haar vindt men bij Hoesein, p. 252 sqq. met daar aangehaalde literatuur, verder Par. p. 196 sq.; Wiselius, T. B. G. K. W. 23: 466 sqq.; een legende over haar bij Knebel T. B. G. K. W. 38: p. 489 sq.

3) Serat Kanḍa in extract bij Brandes, Par. p. 197.

4) Hoesein, p. 110, 192. Weliswaar maant de combinatie Malik Ibrahim en Poetri Leran ons in dezen tot voorzichtigheid, maar bij deze beide moeten wij in aanmerking nemen, dat twee zulke *oude* graven, met Arabisch schrift, die geheel op zich zelf staan, natuurlijk de volksverbeelding moesten prikkelen, die ze dan ook gaarne combineerde.

5) Deze gegevens zijn door Rouffaer bijeengebracht en verwerkt in zijn opstel in B. K. I. VI[e] volgr. VI p. 111 sqq.: Wanneer is Madjapahit gevallen? p. 118 sqq. Het hier aangehaalde is uit Alg. Doc. p. 346/347.

6) Rouffaer op. cit. p. 130 sqq.; Krom, T. B. G. K. W. 55: p. 252—258, vgl. nog Oudheidkundig Verslag 1915, p. 29 sqq. — Vgl. voor het volgende Snouck Hurgronje, Nederland en de Islâm [2] p. 21; dez., De Beteekenis van den Islam voor zijne belijders in Oost-Indië, p. 9.

in de dagen van Ibn Baṭṭoeṭah, tegenover zijn heidensche naburen, zooals de vorst van Broenei de kafirs in 1521 onder zijn moslimschen scepter trachtte te brengen, zooals Soenan Goenoeng Djati eerst Banten en daarna Soenda Kalapa (1527) veroverde, zooals Pasoeroean met het zwaard, aan het einde der zestiende eeuw, Panaroekan [1]) en Balambangan voor den Islam won, zooals Demak in 1546 Pasoeroean zelf ten onder bracht, — de Mohammedanen op Oost-Java zoowel als elders eerst met geweld zich van het gezag hebben weten meester te maken. En al was zelfs in 1597 [2]) het binnenland van Java nog overwegend Hindoesch, toch kunnen wij zeggen, dat in 1535 in ieder geval het pleit voor den Islam reeds beslist was [3]).

§ 7. Te late dateering van de islamiseering van Toeban e. a. p. bestreden.

Voor wij onze meening over den tijd, waarin de islamiseering van Oost-Java valt, gaan uiteenzetten, moeten wij nog een uiting bestrijden, die o. i. onjuist is.

E. N. I. IV p. 206 wordt gezegd: „Bij het eerste komen van de Portugeezen in Malaka in 1509 en 1511 blijkt, dat in de N. W. wijk der stad genaamd Oepih woonden Klingaleezen (beslist heidenen) alsmede kooplui van Toeban, Djapara, Soenda en Palembang allen staande onder een blijkbaar „heidensch"

---

1) d'Eerste Boeck p. 100, 126, 127, 181, 184; Verhael van de Reyse (1597) p. 49 (fol. 26 van de copie); Journael van van der Does bij de Jonge, Opkomst II, 351 sqq.; „Het Verhael" B. K. I. II volgr. I: p. 211; vgl. nog: „Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation, ed. R. Hakluyt, Vol. XI p. 340: de Jonge, Opkomst II 201 nt. 1.

2) d'Eerste Boeck p. 114 met de verschillende redacties, die van deze passage bestaan, Journael van de Reyse (Middelburgh, Barent Langenes 1598) p. E 42° —v° (aangehaald bij Hoesein, p. 88 nt. 5); Verscheyde Oost-Indische Voyagien Dl. I p. 64; Beghin ende Voortgangh, ed. 1646 I (Eerste Schipvaerd) p. 67 sq.

3) Urdaneta in Coleccion V 431. Na het boven p. 30 nt. 6 aangehaalde artikel van Krom lijkt het mij niet zeker, wanneer Madjapahit precies gevallen is. In 1522 was het, al dan niet veroverd, nog de eerste stad van Java. Zooveel is wel zeker, dat er van een met den grond gelijk maken, zooals de traditie dat voorstelt, geen sprake is geweest.

hoofd, den Boeginees (?) „Utimutiraja"; terwijl de Mohammedaansche kooplui van Gresik woonden in de Z. O. wijk, genaamd Ilir, onder een gewis Mohammedaanschen zeevoogd, met den titel Toewankoe Lasjkar." Hieruit concludeert de schrijver, dat dus in 1511 Palembang, Soenda, Djapara en Toeban nog niet Mohammedaansch waren.

Nu is het natuurlijk niet voldoende, om tegenover deze beweringen te verwijzen naar het slot van § 2 en § 3 sub 5°. en te betoogen, dat men de intensieve Islampropaganda van een eeuw te Malaka van kooplui uit Gudjarat en een inheemsche vurig-moslimsche bevolking, geleid door een koning, die geen pressie schuwde, afgezien nog van de pénétration pacifique, die gedurende dienzelfden tijd in de kuststreken van Oost-Java gaande was, op die manier wel erg onderschat. Neen, tegenover deze schijnbaar gedocumenteerde meening moeten wij de feiten stellen.

1°. Uit Castanheda, Barros, Dec. II. Liv. VI. Cap. III. (ed. 1553 fol 84[a]), en de Commentaries blijkt niets van de beweerde vestiging van Klingaleezen in Oepih [1]). In tegendeel vernemen wij slechts, dat handelaars uit Toeban, Djapara, Soenda en Palembang daar woonachtig waren. Hiermede vervalt dus de eerste schakel in de bewijsvoering.

2°. Worden in de beschrijving van den politieken toestand van Malaka voor de verovering dier stad door de Portugeezen de Javanen geheel met de „mooren" op één lijn gesteld [2]). Ze hadden dan ook allen één consul. (Commentaries III 87).

3°. Zegt Barros naar aanleiding van de religieus-politieke constellatie bij de komst van de Portugeezen in Indië (1498), dat toen eenige havens van Java... van de „Mooren" waren (Dec. I Liv. IX Cap. II) en later heet het bij dienzelfden schrijver (Dec. II Liv. IX Cap. IV): „ten tijde, dat wij Malaka

1) De babads spreken van poelau Oepih evenals soms van „poelau" Malaka (vgl. beneden p. 34 noot 1).

2) Commentaries III p. 166; vgl. ook Barbosa (1516) p. 194, 192: In this city there are also many people from Java dwelling in it... They are moors... Many of these Javanese live in this city with wives and children and property... vgl. Veth, Java ^{2} I 247 sqq. (zesde hoofdstuk) en Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915) p. 115.

namen [1511], was de voornaamste Heer van de stad Djapara, Pate Oenoes genaamd", dezelfde Mohammedaan dus, die in 1512/13 met een vloot Malaka aanviel.

4°. „Utimutiraja", die, volgens het eenparig getuigenis aller Portugeesche auteurs [1]), een zeer rijk Javaansch koopman was [2]), en wiens Mohammedaansche zoon in 1509 een aanslag op den Portugeeschen bevelhebber deed, wordt ons geteekend als handlanger van den Mohammedaanschen Bendahara. Bij het beleg van Malaka stond hij aan het hoofd van de voorstad Oepih, die hij tegen de Portugeezen moest verdedigen. Wel 6 of 10000 personen waren aan hem ondergeschikt. In het geheim liet hij aan d'Albuquerque voor zich en de zijnen lijfsbehoud verzoeken, hetgeen hem werd toegestaan. Hoewel hij beide partijen trachtte te vriend te houden en d'Albuquerque hem niet geheel vertrouwde, werd hij na den val van Malaka, in de stad teruggekeerd, als hoofd over de Mohammedanen aangesteld [3]), evenals een waarschijnlijk Koromandelsche [4]) koopman, [wiens naam op allerlei wijzen verbasterd ons door de Portugeesche schrijvers wordt overgeleverd, maar ongetwijfeld Nina-cețți d.i. handelaar Nina [5]), — zeer waarschijnlijk de Saudagar Nina Soera Dewana der Sedj. Mel. p. 301 sqq —, geluid heeft] over de Hindoes. Nadat gebleken was, dat „Utimutiraja" heimelijk met den Mohammedaanschen vorst van Djapara onderhandelde, werd hij terecht gesteld. — Blijkt hieruit o.i. al duidelijk, dat „Utimutiraja" een Javaansch Mohammedaan was, alle twijfel dienaangaande wordt door de Commentaries (III 151) opgeheven: „This Utemutaraja was by birth a Javanese Hindoo, and it was many years since he had become a Moor.... [in 1511

1) Afdoende is Alg. Doc. p. 242.

2) Het volgende naar Barros, Dec. II Liv. IV Cap. IV en Liv. VI, Cap. I, III, VII; Castanheda Liv. II Cap. CXIII sqq., Liv. III Cap. LVII, LX, LXXIII 3 sq.; Commentaries III 109, 128/129, 143—151, 166.

3) Later wordt deze functie gesplitst, (zie Barros, Dec. II Liv. VI Cap. VII.) nadat, na den dood van Utimutiraja, Pate Katir, ongetwijfeld ook Mohammedaan, in zijn plaats was benoemd; vgl. Commentaries III 166.

4) Barbosa p. 191, 193 en Sedj. Mel. p. 302.

5) Alg. Doc. p. 348 sq.; vgl. Kern, Verspr. Geschr. III 72.

was hij reeds 80 jaar oud] he was poor, when he came to Malaca, and he had lived about fifty years there...." etc.

5⁰. De beide voorsteden [1]) waren ontstaan, doordat in de stad geen ruimte genoeg was, om alle inwoners te bergen (Barros, Dec. II Liv. VI Cap. I). Volgens de Portugeesche schrijvers waren het niet anders dan Javanen-wijken, waarvan de bewoners, zoo is ons gebleken, grootendeels, zoo niet allen, Mohammedanen waren.

Doch, evenmin als wij uit de aanwezigheid van Mohammedanen van Palembang en Soenda, mogen besluiten, dat deze landen in 1511 reeds geïslamiseerd geweest zouden zijn, kunnen wij aan het voorkomen van moslims uit Toeban en Gresik te Malaka een argument ontleenen, om te betoogen, dat Oost-Java al voor den Islam was gewonnen.

§ 8. Nadere preciseering van het tijdperk van den godsdienst-overgang op Oost-Java.

Boven zagen wij, dat van Portugeesche zijde ons niets verteld wordt van het opkomen van den Islam in de kuststeden van (Oost)-Java en dat uit die voorgeschiedenis ons weinig feiten bekend zijn. Toch is er gelukkig een middel, dat ons in deze duisternis eenig licht kan verschaffen.

Opkomst van den Islam op de Molukken.

Barros zegt in zijn vermaard geschiedwerk „Da Asia" Dec. I. Lib. IX Cap. II., sprekende over den tijd, dat de Portugeezen in Indië kwamen (1498) o. m., dat toen het rijk van Malaka, een deel der zeekust van Sumatra, eenige havens van Java en de Moluksche eilanden van de „Mooren" waren. Uit een vorige paragraaf weten wij, dat de zeeroute naar de Molukken via de Oostkust van Java ging. Barros vertelt ons

---

1) Vgl. nog: Journ. Straits Branch. R. A. S. 1911 (60): p. 21 en vooral ook Wilkinson ibid. 1912 (dl. 61): p. 68, 69; zie ook: ibid. 1882, dl. 9: p. 169. Volgens de Sedjarah Banten ging Soenan Kali Djaga naar *Oepih* (Hoesein p. 26), om daar onderricht in den godsdienst te krijgen, evenals Seh Darapoetih (Rinkes, T. B. G. K. W. 53 p. 28); vgl. nog Med. Ned. Zend. X 239; zie boven p. 31 sq.

nu weer (Dec. III Lib. V Cap. V), dat de Chineezen [1]) de specerijen „ontdekt" hebben, maar dat zij daarna door de Javanen werden verdrongen. Nadat Singapoera en Malaka gesticht waren, hebben ook de Maleiers aan dien handel deelgenomen. Deze brachten toen ook den Islam naar de Molukken en Banda. De vader van koning „Boleif", wiens zoon in den ouderdom van 7 jaar op den troon zat, toen Antonio de Brito in Ternate aankwam [2]) (1522) was de eerste geweest, die ongeveer 80 jaar voor de aankomst der Portugeezen (1511/12, bedoeld zal wel zijn voor die van De Brito) dezen godsdienst had aangenomen. Wij kunnen dus zonder bezwaar zeggen, dat de Islam tusschen 1540—50 op de Molukken invloed op het bestuur kreeg [3]).

Doch ook op Java werkten dezelfde factoren, die het voortdringen van den Islam, in die dagen, bewerkten of bevorderden, en nog in sterkere mate. Immers: — weliswaar vinden wij bij Pigafetta (in 1521) [4]) vermeld, dat over de Molukken ruimschoots Cambay-artikelen verspreid waren, maar vermoedelijk hebben de bewoners die door Javanen en Maleiers, zooals Barros uitdrukkelijk mededeelt, of eigen inlandsche handelaars, verkregen, en niet rechtstreeks van de Gudjaraten. — Op Java werkte daarentegen bovendien nog, afgezien van alle andere in § 3 opgesomde factoren, directe Voor-Indische invloed, uitgaande van de daar gevestigde vreemde Mohammedanen [5]). Nu zou men kunnen aanvoeren, dat op Java de toestanden niet dezelfde waren als op de Molukken,

---

1) Vgl. Groeneveldt, Notes p. 237, 238.

2) Vgl. Alg. Doc. p. 464 sq. (brief van 6 Mei 1523) vgl. 461 sq. (22 Aug. 1522) en Barros Dec. III. Liv. V. Cap. VII; vgl. nog de Jonge, Opkomst II 175 en vooral: Pigafetta, ed. Robertson, Vol. II p. 115.

3) De inlandsche traditie, door Valentijn in zijn Moluksche Zaken I, 2, 2e hoofdstuk bewerkt, komt tot dezelfde conclusies. In 1495 zou de vorst Zain al-'abidin († 1500) zich in verbinding gesteld hebben met den vorst van Giri, om de islamiseering nog eens intensief te doen plaats hebben (II, 2, p. 6 is dit jaartal bij vergissing in 1510 veranderd).

4) Magellan's Voyage around the world p. 29, 67, 77.

5) Vgl. vooral nog de boven p. 10 sq. nt. 6 aangehaalde uiteenzetting van Padre Gainza over de komst van den Islam op de Philippijnen.

omdat men daar een sterke rem had in het Hindoesche achterland van Madjapahit.

Deze bewering gaat echter niet op, daar er in de eerste helft der 15e eeuw van een streng anti-islamisch bewind geen sprake kan zijn:

1429—1437 koningloos tijdperk.
1437—1447 regeering der Vorstin Bhre Daha.
1447—1451 regeering van den vorst, die zijn vrouw Poetri Tjempa in 1448 Mohammedaansch laat begraven [1]).
1451—1453 Radjasa warddhana.
1453—1456 koningloos tijdperk [2]).

In deze jaren kan de uitbreiding van den Islam geen belemmering hebben ondervonden van een (veronderstelde) reactionaire hindoeïseerende macht in het binnenland. Overwegen wij alle in § 3 verzamelde invloeden, die den Islam op Java overbrachten en daar vasten grond deden krijgen, nog eens en beschouwen wij ze in verband met den politieken toestand dier dagen, dan mogen wij gerust aannemen, dat in diezelfde voor den Islam op de Molukken zoo gewichtige jaren 1440—50, het Mohammedanisme ook op Java, in de kuststreek van Djapara (?) tot Soerabaja, vooral te Toeban en Gresik (zie § 5 slot.) reeds invloed op het bestuur begon te krijgen. Dit tijdperk bood den gouverneurs in de zeesteden of avonturiers een mooie gelegenheid zich daar van het gezag meester te maken en tegenover het rijk van Madjapahit een zelfstandige positie in te nemen.

Deze beschouwing is ook in overeenstemming met de inlandsche traditie. Nu mogen we daaraan wel geen al te groote waarde toekennen, maar, wanneer wij in aanmerking nemen, dat zij een goede herinnering heeft bewaard van de streek, vanwaar de Islampropaganda moet zijn uitgegaan (Gresik, Ampel-Soerabaja, Dradjat-Sedajoe, Toeban, Medjagoeng, Koe-

1) De overlevering beweert, dat deze koning zelf in het geheim moslim was geworden, Rapp. Oudh. Onderz. 1907, p. 43.

2) Vgl. Rouffaer's lijst van vorsten van Madjapahit in B. K. I. VIe volgr. VI, p. 116.

does etc.), dan zien wij, dat er toch wel eenige historie in steekt. Wel wordt door de overlevering de islamiseering van Java naar den val van Madjapahit verschoven [1]), maar zij stelt deze gebeurtenis immers gewoonlijk in 1478 A. D. en daarvóór [2]) was Soenan Ngampel al overleden, die toen reeds volwassen zoons had [3]). Dat zijn dood inderdaad omstreeks dien tijd moet worden gesteld, blijkt wel uit het sterfjaar van zijn nicht, de Poetri Tjempa.

Kortom, we mogen dus concludeeren, dat Soenan Ngampel omstreeks 1450 (1447?) [4]) met de moeder dier zoons n.l. Njai Ageng Manila, een prinses, gesproten uit de te Toeban regeerende familie der Arja Tedja's, gehuwd is. Zoo zien wij ook langs een anderen weg, dat inderdaad omstreeks 1450 de Islam blijkbaar in bestuurskringen (te Toeban) veld wint.

Resumeeren wij nu onze conclusie, dan kunnen wij die vastleggen in de volgende bij benadering bepaalde jaartallen:

1416. Bevolking van Oost-Java bestaat uit: vreemde Mohammedanen, Chineezen (deels moslims); onder de bevolking is de Islam echter nog niet doorgedrongen.

± 1440 [5]). Het stadium, waarin Broenei in 1513 verkeerde en dat door Ruy de Brito, gouverneur van Malaka, in een brief van 6 Jan. 1514 als volgt beschreven wordt (Alg. Doc. p. 346):

---

1) Vgl. Snouck Hurgronje, De beteekenis van den Islam voor zijn belijders in Oost-Indië, p. 9. — Volgens de Sedajoe-kroniek al eerder (: Wiselius T. N. I. 1874 I 251 :) Omstreeks 1350 d. i. 1428 A. D. zou „het grooter deel der bewoners van Sedajoe den Moh. godsdienst hebben aangenomen". Verg. Serat Kanḍa bij Brandes, Par. p. 195 sqq.; Hoesein p. 92.

2) Met de verschillende bepaling van het jaartal van den val van Madjapahit (vgl. B. K. I. VI[e] volgr. VI p. 117) verandert ook dat van Soenan Ngampel's dood (zie b.v. T. B. G. K. W. 23: p. 467, 470 volgens Badad Gresik, 1481) vgl. Veth, Java [2] I p. 233 (1467), 242 sq; volgens den panghoeloe der moskee te Soerabaja, dien de heer Rouffaer 10 Aug. 1909 bezocht, zou Soenan Ngampel 875 H = 1472 A. D. gestorven zijn.

3) Veth, Java [2] I 239 sq.; Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII, p. 169.

4) Veth, Java [2] I 234; volgens Raffles [2] II 127 was hij toen ± 20 jaar.

5) Volgens Barros hadden immers ook Javaansche kooplui den Islam in de Molukken geïmporteerd. Urdaneta zegt, dat de tusschenhandel tusschen Banda etc. en Java ook veel door inheemsche kooplui gevoerd werd.

Ho rey he cafere; os mercadores sam mouros.

± 1450. Indirect blijkt uit de Portugeesche berichten over de Molukken en direct uit de inlandsche traditie (omtrent Soenan Ngampel), die in dit geval ongetwijfeld historie bevat, alsmede uit het grafschrift der Poetri Tjempa (1448), dat de Islam invloed in bestuurskringen op Oost-Java krijgt.

± 1475. De inlandsche Mohammedanen-gemeenten zijn, gesteund door uitgebreide vreemdelingen-moslims-koloniën, gegroeid tot Mohammedaansche kustrijkjes, die nu de politieke worsteling om de suprematie op Oost-Java beginnen [1]), die in de eerste helft der 16e eeuw met den val van Madjapahit beslist wordt [2]).

Dat Toeban in dezen strijd ook een groote rol gespeeld heeft [3]), laat zich begrijpen. In 1217 A. J. = 1295 A. D. had het zich reeds onder Rangga Lawe tegen het toen pas opkomend Madjapahit te weer gesteld [4]). Een bewijs te meer voor de belangrijkheid der plaats in die dagen! Vertelt de Chineesche reiziger van 1416, dat Toeban nog geen wallen had (Groeneveldt, Notes p. 171), van onze zeelieden vernemen wij in 1598, dat het was „een seer fraye Coopstadt rondsom bemuert (en) met houten poorten seer fray gemaeckt op haer

1) Vgl. Verbeek Verh. Bat. Gen. XLVI (1891) no. 492; Brandes, Not. Bat. Gen. dl. 26 (1888). Bijlage II sub d. op p. XIII—XVIII, Verh. Bat. Gen. LX p. 212 sqq.; Rouffaer, B. K. I. VIe volgr. VI p. 116 sq.

2) De moskeebouw van Demak wordt ook gewoonlijk in 1468 gesteld. Veth, Java² I p. 240; T. B. G. K. W. 54 p. 160.

3) Vgl. Roorda van Eysinga, Handboek III p. 170.

4) Pararaton p. 25, 106. Dat de Damar Woelan o. a. op dit historisch gegeven berust, is bekend (Par. 155). Vandaar, dat Toeban in dezen roman ook een groote rol speelt (zie b.v. de oudste Redactie [T. B. G. K. W. 32, p. 594] van dit geschift, bij Roorda van Eysinga, Handboek III 2 p. 14 sq, III 1 p. 523, 529 sqq), al is die rol 't omgekeerde van die in de Pararaton. Plaatsen uit de Babad en Serat Kaṇḍa (bij Brandes, Par.) laat ik hier nu maar achterwege. Ook deze hebben de herinnering aan de beteekenis van Toeban bewaard.

manier" [1]). Op grond van de identifieering van steenen uit genoemden ringmuur, die in 1890 naar Batavia zijn opgezonden, lijkt het mij, in verband met andere te Toeban aangetroffen oudheden, niet onwaarschijnlijk, dat de omwalling der stad ook ongeveer in deze troebele tijden moet hebben plaats gehad (1450—75).

Nu wordt het ook duidelijk, waarom wij van de Portugeezen zoo weinig over Toeban hooren. Zij toch schuwden, waar het hun maar eenigszins mogelijk was, de Mohammedanen. Al wisten ze omstreeks 1512 [2]) heel goed, dat Toeban, Panaroekan, Sedajoe en Gresik de voornaamste havens waren, toch gebruikten ze Toeban slechts een enkelen keer, om er te fourageeren (1513, 1521). Natuurlijk zal het stranden van de jonk van Nachoda Ismael in 1512 en de voor schepen met veel diepgang, (waarover de Portugeezen toen nog niet veel beschikten,) minder geschikte haven ook wel van invloed geweest zijn, maar ongetwijfeld heeft de Islam der bevolking de handelwijze der Portugeezen mede bepaald. Immers ook de Chineezen waren, hoewel zij er lange jaren een kolonie gevestigd hadden, plotseling blijkbaar, tot het inzicht gekomen, dat de bevolking van Toeban uit „roovers" bestond [3]).

§ 9. Pangeran Bonang in de legende.

Doch dit alles behandelt nog maar het langzamerhand toenemen van de macht des Islams op Oost-Java: het raakt slechts het uitwendige, maar het geestelijk leven der pioniers staat er geheel buiten. Sinds eenige jaren is het bekend [4]), dat wij daarover althans iets te weten kunnen komen uit een boekje, dat blijkens het onderschrift afkomstig is van niemand minder dan van Pangeran Bonang, wiens naam, hoe

---

1) Het Tweede Boeck Journael, ed. 1601, fol. 13 (= Beghin ende Voortgangh I (Tweede Schipvaerd) p. 9.

2) Castanheda Liv. III. Cap. LXII (ed. 1833 p. 216).

3) Groeneveldt, Notes p. 179.

4) Hoesein, p. 304 nt. 1. Hier wordt hij als vaak elders Bĕnang i. p. v. Bonang genoemd; zie b.v. Babad Kediri, ed. Palmer van den Broek, en Cod. Jav. Leiden 2310 (3).

verschillend de lijst der acht of negen wali's [1]), die Java heeten geïslamiseerd te hebben, ook luiden mag, in de opsomming nooit ontbreekt. Als terrein van actie wordt hem algemeen T o e b a n toegewezen [2]).

ZIJN GRAVEN.

Als echte nationale [3]) heilige heeft hij tallooze plaatsen van vereering [4]). Dit blijkt al dadelijk, wanneer wij onderzoeken, waar hij begraven ligt. Twee plaatsen worden daarvoor, zoover mij bekend is, aangewezen [5]).

In de eerste plaats te B o n a n g [6])-w e t a n. Deze perdikan (pekoentjēn) desa zou haar ontstaan te danken hebben aan het feit, dat S o e n a n B o n a n g daar eenigen tijd in afzondering wilde doorbrengen, maar niettemin reeds spoedig omringd werd door volgelingen, die in de leer van den Islam onderwezen wilden worden. Hij zou daar toen de mesigit gebouwd hebben, die nu nog bestaat [7]). Tegenwoordig

---

1) Serat Kanḍa, bij Brandes Pararaton, p. 199, 200; van der Lith [2], I 414; Brumund V. Bat. G. 33: 169; Med. Ned. Zend. IV: p. 123, XIII: 178; Hoesein, p. 247 sqq.; Raffles II [2], p. 135; Veth [2], I p. 240; T. B. G. K. W. 39: p. 125, Babad Tjerbon p. 13 sqq.

2) te Mechelen, T. B. G. K. W. 25; 169.

3) Snouck Hurgronje, Achehnese II 289.

4) Rinkes, T. B. G. K. W. 53 (1911): p. 292.

5) De eenige, die hierop de aandacht heeft gevestigd, was Mr. L. W. C. van den Berg, die het in den volgenden eigenaardigen vorm deed, in zijn artikel over: De Mohammedaansche Geestelijkheid in T. B. G. K. W. XXVII (1882) p. 45 van den herzienen overdruk (de straks aan te halen noot ontbreekt n.l. in het oorspronkelijke artikel), zonder zijn bronnen te noemen: „In Rembang: het graf van Soenan Bonang te Bonang Wetan (Regentsch. Rembang, distr. Binangoen).

nt. 1. Ook ter hoofdplaats Toeban schijnt een graf van een gelijknamigen heilige te bestaan.

6) Volgens mededeeling van T e M e c h e l e n aan den heer Rouffaer in 1889. — Verder Eindresumé I 105 (1876), II 187 § 12 en nt. f; III 24 nt. h., opmerkingen, die blijkens de inleiding afkomstig zijn van T e M e c h e l e n. Dit werk is zeer waarschijnlijk ook de bron geweest, waaruit van den Berg geput heeft (vgl. T. B. G. K. W. 27: p. 34, nt. 3). Hij is dan weer de autoriteit geweest voor E. N. I. I, 600a (artikel: Graf).

7) Eindresumé II 181, nt. b; vgl. Jav. HS. Leiden Cod. 2310 (3) p. 7.

zijn er eenige sawah's afgezonderd voor het onderhoud van zijn graf [1]).

In de tweede plaats te T o e b a n [2]). Brumund deelt de legende mede, die aan dit graf is verbonden. Men wilde, zoo luidt een overlevering, het lijk van den heilige over zee (van Bonang) naar Ngampel voeren, om het naast dat van zijn vader S. Ngampel in Ngampel's heïlige aarde te laten rusten, doch vergeefs. Ieder maal werd het vaartuig door storm, tegenwind en stroomen teruggeslagen. Misschien beproefden ze wel honderd maal Ngampel te bereiken, maar ook honderd maal zagen ze zich teleurgesteld, en wat voorzeker wel het meest opmerkelijke was, tot juist voor Toeban werden zij teruggeslagen, waar het vaartuig, zonder vóór- of achteruit te kunnen, onbewegelijk bleef liggen. Kon het anders of eindelijk moesten allen, diep getroffen, uitroepen: „ja waarlijk, een wonder! het is Allahs wil, dat S. Bonang niet te Ngampel, maar te Toeban begraven wordt!" [3]) — In dit verhaal vinden wij een uit allerlei godsdiensten en h a g i o l o g i e ë n z e e r b e k e n d m o t i e f terug: het heilige, dat ondanks menschelijke inspanning op een bepaalde plaats wil blijven [4]). Trouwens, deze geschiedenis zelf dient slechts om tegenover de pretenties van het concurreerende graf te Bonang de echtheid van de astana te Toeban te bewijzen. Een en ander strekt niet om er veel (historische) waarde aan toe te kennen.

Wij kunnen hier niet alle verhalen verzamelen, die over Pangeran Bonang in omloop zijn [5]). Toch willen wij een

---

1) Eindresumé I 105; vgl. nog: Aardr. en Stat. Wdb. v. Ned. Indië I (1869), p. 162, S. V. Bonang.

2) T e M e c h e l e n, T. B. G. K. W. 25; p. 169 (1879); Rapp. Oudh. Onderz. 1910, p. 123 sqq.; Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII (1868) p. 177 sqq., vgl. 173; E. N. I. IV, 396; Jav. HS. Leiden (Cat. Vreede, p. 382) No. CCCLII; Cod. 2310 (3) p. 7 sq.; Wiselius, T. B. G. K. W. 23: p. 469, 483; Van Hoëvell, Reis I, p. 144; Poerwo Lelono ed. 1865 I, p. 178.

3) Brumund, op. cit. p, 180. Anderen zeggen, dat het lijk eenvoudig gestolen is. — Iets anders luidt het in den tekst aangehaalde verhaal bij van Hoëvell, Reis I p. 142 sq., die het met Marialegenden vergelijkt; vgl. nog Veth, Java [1] III p. 794.

4) Vgl. nog: 1 Samuel 6 vs. 13 sqq.

5) Men zie b.v. Brumund, op. cit. p. 173; Van Hoëvell, Reis I p. 141 sq.;

uitzondering maken met één gewijde plaats bij Toeban, die met Pangeran Bonang in verband gebracht wordt, omdat zij een karaktertrek van zulke heiligen-legenden duidelijk in het licht stelt.

ALS PLAATSELIJK HEILIGE.

Had Mohammed zich reeds geneigd betoond, concessies te doen aan den volksgeest, wanneer voorstellingen te diep wortels bleken geschoten te hebben, dan dat aan uitroeien te denken viel, — bij de vereering van heilige plaatsen, die zoo nauw samenhangt, ja zoo vergroeid schijnt met het volkskarakter, bleef dit principe begrijpelijkerwijs gehandhaafd [1]). Bleek het volk, dat aan den Islam onderworpen werd, aan den cultus van een heilige plaats, boom of bron te zeer gehecht te zijn: er behoefde maar een wali gevonden te worden, op wiens naam zulk een oord gesteld werd, en de heiligheid ervan was gered. De geloovige verbeelding voorzag het dan met legenden omtrent gestorven vrienden van Allah en.... de vereering kon voortgaan.

Tot de bijzondere merkwaardigheden van Toeban behooren eenige zoetwaterbronnen, die op de reede in zee gevonden worden. Bij vloed zijn ze geheel door het zeewater overdekt, zoodat men er niets van bespeurt, maar zoodra is niet de vloed geweken, of zij komen weer te voorschijn. Het zonderlingste is, dat een ervan omringd is met een gemetselden muur, hoog genoeg om ook bij vloed te verhoeden, dat de zoute golven zich met haar water vermengen (Soemoer sroemboeng). Van het strand nadert men dien put over een opgeworpen zeehoofd, en zoowel de bewoners der naburige

---

vgl. HS. Leiden Jav. (Cat. Vreede, p. 382) No. CCCLII, Cod. 2310 (3) p. 1 sq. — De tegen den Islam vijandige beschouwingen in de Babad Kediri, die op Pangeran Bonang betrekking hebben, kunnen wij hier ook ter zijde laten, omdat zij geen ander doel hebben, dan verschillende plaatsnamen te verklaren (ed. Palmer van den Broek, p. 101 sqq. Jav. text). — Vgl. nog: Knebel, T. B. G. K. W. 38: p. 486.

1) Vgl. Snouck Hurgronje, Gids 1886 III, p. 107 sqq.; Achehnese II, p. 287 sqq., 291; Goldziher, Muh. Stud. II, p. 325, 327, 330 sqq., 333 sqq.; verg. id. Z. D. M. G. 41: p. 44; Tylor, Primitive Culture[3] II, p. 121.

kampongs als de sloepen van zeeschepen komen zich hier van drinkwater voorzien [1]).

Dat de Chineezen in den vreemde de plaatselijke goden eeren, is een bekend feit. Het blijkt, dat de Chineezenkolonie, die eertijds in Toeban was, met de inheemsche bevolking dien put vereerd heeft; alleen gaven zij daarvoor natuurlijk een andere reden op:

„On the seashore is a small pond with fresh, potable water. It is said that in the time of the Yuan dynasty the imperial generals Shih-pi and Kau Hsing having come to attack Java (1292—93), were a month without obtaining any advantage; the water on board the ships was exhausted and the army was in a precarious state; the two generals then prayed to heaven, saying: „We have received the imperial command to subdue the barbarians, if heaven is with us may a well spring up, and if not, let there be no water." Having finished this prayer they thrust their spears with force into the seashore, and immediately water sprang up from the place where the spears had struck; the water was good for drinking, all drank of it and were saved by this assistance from heaven. The well exists up to the present day" [2]).

Dit bericht is van Ying-yai Shêng-lan en dateert van 1416.

Nu blijkt echter uit een Javaansch geschrift, over de heilige graven, grotten, boomen enz. in Toeban en Bondja Nagara [3]),

1) Veth, Java [1] III, p. 805 sq., met aldaar aangehaalde werken; vgl. nog: Blink II (1907) p. 167; Poerwo Lelono ed. 1865 I, p. 178.

2) Groeneveldt, Notes, p. 172 sq.; Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915), p. 240, 247 (1436, vgl. Rockhill, l. c. p. 61, 73 sqq.).

3) Serat Kramat, Vreede, Cat. p. 382 No. CCCLII, Cod. 2310 (3) p. 2 sqq. Alle uit de compilatie van Veth reeds bekende plaatsen worden er onder andere in behandeld, zooals de Goewa Abar (Veth, Java [1] III, p. 801, HS. p. 1), Toja Taban (Veth, p. 800, HS. p. 14 sqq.); Goewa Sroengga (Veth, p. 801, HS. p. 12), de graven der heiligen Bedjagoeng (Veth, p. 802, HS. p. 9 sq.) en Bonang; de kapokboomen (Veth, p. 804, HS. p. 5 sq.) en de reusachtige joni-pedestallen, Watoe Tiban (Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII, p. 180 sq., Veth, p. 808, HS. p. 8) op de aloen aloen, de badplaats Bekti (Veth. p. 808 sq., vgl. Groeneveldt, Notes, p. 173, Rockhill, T'oung Pao 2e Ser. XVI (1915) p. 241, Ibn Baṭṭoeṭah IV 175, HS. p. 4 sq.), de Rong Rengil (Veth, p. 809 sq., HS. p. 13 sq.) enz.; vgl. T. B. G. K. W. 25, p. 168 sq. Een ander HS. is in Batavia, Cat. Cohen Stuart, p. 22 No. 90; vgl. Poerwo Lelono ed. 1865 I, p. 177 sqq.

waarnaar ik boven reeds eenige malen verwezen heb, dat men tegenwoordig het ontstaan dezer wel aan Soenan Bonang toeschrijft:

Daar was eens een overwalsch Brahmaan of pandita, die zich bezighield met het onderzoeken van de wetenschappen van den Islam. Nadat hij veel boeken doorgewerkt had, was er in zijn land geen, die hem dorst te bestrijden. Niet lang daarna hoorde hij, dat er op Java een heilige was, die Pangeran Bonang heette en die door niemand ter wereld overtroffen werd. Onze pandita vertrok nu per prauw naar Java met medeneming van zijn boeken, om Pangeran Bonang in een wetenschappelijk twistgesprek te overwinnen. Op zijn vaart in de zee ten Noorden van Toeban aangekomen, werd zijn schip door storm overvallen: al zijn boeken werden door de golven over boord geslagen en verdwenen in de diepte. Toen de pandita met zijn makkers op den oever van de zee waren aangeland, liep Pangeran Bonang juist zonder eenig geleide langs het strand te wandelen met een ijzeren staf in zijn hand. De overwalsche geleerde sprak hem aan. Pangeran Bonang stond stil, stak zijn staf met de punt in den grond, en vroeg, wat zij daar kwamen doen. De pandita antwoordde: „Ik ben voor een wetenschappelijk debat met Soenan Bonang naar Java overgestoken, maar daarvan zal nu niets kunnen komen, aangezien het schip, waarop ik mijn boeken geladen had, met zijne lading naar den kelder gegaan is." (Natuurlijk wist de pandita niet, dat hij met Pangeran Bonang zelf sprak.) Dit hoorende, trok de heilige zijn staf uit den grond en ziet! door de wondermacht van Pangeran Bonang ontstond daar een wel, waaruit ook de boeken van den geleerde te voorschijn kwamen! — Dat de pandita nu verder van de discussie afzag, zijn onderdanigheid aan Pangeran Bonang betuigde, zijn leven lang bij hem bleef en niet meer naar den overwal terugkeerde, spreekt van zelf.

Zoo zien wij, hoe de vereering van deze heilige bron, die ongetwijfeld in een animistisch en spiritistisch verleden terugreikt [1]), maar ons in ieder geval betuigd wordt voor de Hindoe-

---

1) Verg. Goldziher, Muh. Stud. II, p. 325 sq.

periode, zich onder den Islam gehandhaafd heeft onder het mom van een karamat van Pangeran Bonang [1]).

PANGERAN BONANG ALS JAVAANSCHE VOLKSHEILIGE.

In zijn samenvatting over het wezen der heiligenvereering in het algemeen zegt Prof. Snouck Hurgronje [2]):

„At the same time we find in the legends regarding the lives of the saints a mirror which reflects the character of the peoples who worship them. In the biographies of their saints we find reproduced the ideals, the humour and even the follies of the people who worship them, and who in their simplicity make these men of God caricatures as well as exalted images of themselves."

Gezien de „Neigung zur mystischen Richtung", den „Nationalen Hang zur Mystik" [3]), die den Javanen eigen is, kan het ons niet verwonderen, dat zij aan hunne heiligen mystieke leeringen in den mond leggen, die ons in een volgende § nog zullen bezighouden, en hun het auteurschap der z.g. Soeloek's [4]) toeschrijven [5]).

Hoewel hun oorsprong vindend in de magie, hangen de Javaansche elmoe's ten nauwste samen met de mystiek der primbons. Elmoe is „het een en alles van den Javaan", zegt Harthoorn [6]), „zijn hoogste schat! Ilmoe bevrijdt hem van alle onheil, bereidt hem alle mogelijk geluk. Ilmoe regeert

1) Verg. Brumund, Verh. Bat. Gen. XXXIII, p. 178, over de Hindoesche bouworde van zijn graf en de nog vereerde Hindoesche monumenten op het kerkhof te Toeban; ook Rapp. Oudh. Onderz. 1910. p. 123 sqq.

2) Achehnese II, p. 291; vgl. Goldziher, Muh. Stud. II, p. 294, 319 sqq.

3) Snouck Hurgronje, Mekka II, p. 370, 383; vgl. 328—29, 378 sq.; Achehnese II, p. 281.

4) Over dit woord is door velen veel nonsens beweerd, zie b.v. Gunning, p. XII; Mr. S. Keyzer, B. K. I. 1854, p. 338 nt.; Vreede, Cat. p. 316, 330, vgl. ook 434. Het juiste vindt men bij Rinkes, Abdoerraoef van Singkel (1909) p. 60 sq.; vgl. ook Snouck Hurgronje, B. K. I. Congresnummer (1883) Deel Land- en Volkenkunde p. 78.

5) Winter, Javaansche Samenspraken [5] ed. Roorda I, p. 353, vgl. 358; de Hollander, Handleiding ed. 1848, p. 249.

6) Harthoorn, Med. Ned. Zend. IV, p. 213 sq. — Verg. nog: Snouck Hurgronje, Mekka II, p. 119; Rockhill, T'oung Pao, 2e Ser. XVI (1915) p. 246.

en bedwingt de geesten, werpt de geesten uit en doet ze henen varen, waarheen en naar wien men wil. Ilmoe leidt de natuurkrachten, bewerkt de gunst der goden en den zegen des hemels... Die ilmoe... omvat allerlei: tooverformulieren tot onderscheiden einden, bezweringen, dubbelzinnige gezegden, vernuftsspelingen met klankverwante woorden, gebrekkige vertaling van kawi-woorden en arabische philosophisch-theologische uitdrukkingen... wonderspreuken... wijsheidspreuken... godgeleerde stellingen... hindoesche... boeddhistische... en mohammedaansche waarheden..." etc. „De Ngelmoe", zegt Poensen [1]), „is zoo eigenaardig javaansch en zoo innig verbonden met het godsbegrip, gelijk met geheel het zedelijk, huiselijk en maatschappelijk leven der Javanen, (dat) de ngelmoe eigenlijk de band (is) welke den mensch met God verbindt."

Na dit bovenstaande begrijpen wij, dat de Javaan de wonderkracht hunner heiligen, ook die van Pangeran Bonang, aan het bezit van zoo'n elmoe toeschrijven [2]).

Reeds Barbosa had er in 1516 oog voor [3]), welke nationale beteekenis de krissensmeedkunst voor de Javanen had. Dat men dus een der volksheiligen bemoeienis daarmee toekent, spreekt evenzeer van zelf als, dat men anderen de wajang laat vertoonen of door de wajang op de harten hunner hoorders laat inwerken. Van Pangeran Bonang wordt het volgende verhaald [4]). Een Toebansch krissenmaker Ki Soera had uit den staf van den heilige twee krissen gemaakt in plaats van het door dezen verlangde besnijmes. Hoewel zulks niet aan zijn bedoeling beantwoordde, accepteerde hij ze toch, daar hij voorzag, dat zij poesaka zouden worden voor de

1) Med. Ned. Zend. VIII, p. 246.

2) Catalogus Juynboll, Jav. II, p. 454.

Serat Mudj(i)djatanipoen para wali sadaja. [Mudj(i)djatan is natuurlijk afgeleid van arab. *mu'djizah*] HS. No. 70, p. 39 sqq. Opgesomd worden die van: Soenan Ampel Gading, Soenan Bonang, Koedoes, Kali Djaga, Giri, Prawata, Goenoeng Djati, Geseng, Tjarebon, Ngoendoeng, Palembang, Lemah Abang, Kjahi Ageng Karang. Over die van Soenan Bonang wordt beneden p. 63 sq. nog gesproken.

3) B. K. I. VIe volgr. VI, p. 193 sq.

4) B. T. Dj. p. 49 sq.

vorsten van Java. Nadat de smid dit kunststuk had volbracht, verloor hij zijn kennis.

Toen Bonang eens in het woud een uitbottenden djatiboomtronk had gezien, nam hij die tot voorbeeld voor de versiering van zijn krisheft. De vorsten hebben hem daarin later nagevolgd [1]). Het eigen wapen van Soenan Bonang zou tot op den huidigen dag nog bij zijn graf te Toeban bewaard worden [2]).

Van niet minder groote beteekenis is voor den Javaan de poëzie: de vorm, waarin hij zich literair pleegt uit te drukken. Afgezien van de godsdienstig-wetenschappelijke litteratuur kan men zeggen, dat het in hoofdzaak aan den invloed der Nederlandsche regeering is toe te schrijven, dat er in de latere jaren wat meer proza gepubliceerd wordt. Zelfs Brandes' vertaling der Pararaton is weer in modern-Javaansche poëzie vertaald. Aan de heiligen wordt nu weer de uitvinding der verschillende versmaten toegeschreven [3]).

Het gaat hier natuurlijk niet over de oudere (tembang geḍē) maar slechts over de moderne metra (matjapat). Soenan Bonang zou zoo de „Sekar Doerma" in zwang gebracht hebben.

„Zunächst dient die Heiligenverehrung im Islam der Befriedigung des Triebes, innerhalb der Sphäre des Menschlichen auf Vollkommenheiten emporblicken zu können, die der erhöhten Verehrung und Bewunderung würdig sind . . ." [4]). Hiermede hangt ten nauwste samen het streven aan de geliefde heiligen al datgene toe te kennen, waarvoor men zelf bewondering heeft. Bij de Javaansche heiligen treft men nu hetzelfde verschijnsel aan, dat men ook elders in de Mohammedaansche wereld, b.v. bij de stichters der mystieke broederschappen [5]), vindt: men voorziet zelfs diegenen, wier geringe

---

1) Vgl. hierover vooral nog: Rouffaer en Juynboll, De Batikkunst in Nederlandsch-Indië (1914) p. 482, 527.

2) Rapp. Oudh. Onderz. 1910, p. 126 sq. (waar de in den tekst verhaalde geschiedenis iets anders luidt) en Serat Kanḍa bij Brandes Par. p. 200, Raffles[2] II, 148.

3) Bramartani No. 30 van 27 Juni 1882 en No. 36 van 7 Sept. 1882, door Poensen, Med. Ned. Zend. dl. 53: p. 304 sqq. weergegeven.

4) Goldziher, Muh. Stud. II, p. 319.

5) Snouck Hurgronje, T. B. G. K. W. 39: p. 392, 393 sq. nt., 410.

afkomst maar al te goed bekend is, gaarne van een geslachtsboom, die op den Profeet uitkomt, om aan den vereerde meer luister bij te zetten. Ook de Javaansche heiligen heeft men tot sajjid's en sjariefen gemaakt [1]). Het is wel niet noodig nog opzettelijk de valschheid dezer genealogieën aan te toonen, daar degene, die er het meest nadruk op gelegd heeft [2]), zelf verklaard [3]) heeft ze voor onecht te houden. De fictie is dan ook te evident [4]). We hebben in deze geslachtsboomen slechts eene doorwerking van den Moslimschen invloed op de Javaansche geschiedschrijving [5]) te zien, alsmede de behoefte aan een nòg grootere verheerlijking dezer pionieren van den Islam: de glans van het aureool hunner heiligheid moest nog verhoogd worden door dien van de Mohammedaansche adelkroon, den nimbus, die sedert de eerste eeuw na Mohammed de familie van den Profeet gedurende de geheele geschiedenis van den Islam heeft omgeven [6])!

Alvorens over te gaan tot de vaststelling van hetgeen we als eenigermate zeker ten aanzien van Pangeran Bonang's leven mogen beschouwen, willen wij nog even één karaktertrek dezer hagiographieën in het licht stellen, dien wij ook bij twee concurreerende mystieke orden aantreffen. De tarieqa's worden door de wetgeleerden erkend, zoolang ze niets onrechtzinnigs leeren. Een lid der Shadhilijjah zal niet licht de mystieke methode van de Rifa'ijjah veroordeelen, integendeel zal hij de deugden van den stichter dezer school Ahmad al-Rifa'i en de uitnemendheid zijner mystiek verheerlijken. Maar toch zal hij zijne eigen devotie als de beste blijven beschouwen... op grond

1) Snouck Hurgronje, Achehnese II, p. 292.

2) Van den Berg, le Hadhramout et les Colonies Arabes dans l'Archipel Indien, p. 218 sqq., 195 sq. en de „arbre généalogique des Arabes qui ont introduit l'Islamisme dans l'ile de Java" aan het einde van het werk.

3) Van den Berg, B. K. I. VIe volgr. 9, p. 20.

4) In de genoemde „arbre généalogique" wordt zelfs aan de Arja Tedja's van Toeban Arabische afstamming toegekend. — Vgl. verder Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië p. 14 en boven pag. 7 sqq.

5) Hoesein, p. 297.

6) Soenan Bonang's geslachtsboom vindt men in de Sedjarah Dalem, p. 43; (vgl. over dit werk Hoesein, p. 298). Vgl. verder nog: Rinkes, T. B. G. K. W. 53: p. 44.

van een schat van overleveringen, die de getuigenissen van andere orde-stichters (natuurlijk juist ook die van Ahmad al-Rifa'i) bevatten, waarin zij den eponymus zijner orde als hun meester erkennen. Iedere orde heeft een magazijn van zulke tradities [1]). Dat is hetzelfde verschijnsel, waarover Goldziher [2]) naar aanleiding van de fiqh-scholen spreekt. Ook deze hebben hun Schultraditionen „d.h. Ḥadîthe, welche innerhalb einer bestimmten theologischen Schulrichtung erdichtet wurden zu dem Zweck, um die Vorzüglichkeit derselben gegenüber einer andern rivalisirenden Richtung darzuthun und ihrer eigenen Lehrmeinung Gewicht und Autorität zu verleihen."

Zoo gaat het ook in de mondelinge en literaire overlevering ten aanzien van de Javaansche heiligen. Ze heeft een aantal erkend als de pionieren van den Islam, maar op West-Java is zij er op uit de qualiteiten van Soenan Goenoeng Djati te verheerlijken ten koste van de anderen en ziet er, om tot dat doeleinde te geraken, zelfs niet tegen op, om de chronologie te verkrachten. Heet het in de Babad Tjerbon nog slechts, dat Soenan Goenoeng Djati tot Pangeran Bonang gekomen, om van hem onderricht te krijgen, van dezen te hooren krijgt, dat dit niet noodig is (18 : 1 sq.), in de Hikajat Hasanoeddin [3]) leest men niet alleen, dat Bonang hem gehuldigd heeft, maar zelfs, dat hij bij hem in de leer is gegaan, door hem in de ṭarieqa is opgenomen en van hem een eeretitel kreeg!

1) Vgl. Snouck Hurgronje, Rev. Hist. Rel. 44 (1901) p. 267, T. B. G. K. W. 39: p. 392.

2) Muh. Stud. II, p. 149 sq. Goldziher spreekt hier alleen van tradities, waarin de profeet de voortreffelijkheid der verschillende leermeeningen verkondigt. Het andere vindt men echter ook: dat de imâm's elkaar als de beste huldigen; zie b.v. Ghazali, *Ih'jâ'* I (ed. 1282) p. 23 sq.

3) Cat. Juynboll, Mal. p. 241 sq., Cod. 1746. In de pericope over Soenan Ngampel wordt zeer uitvoerig bij Soenan Bonang stilgestaan. Na zijn huldiging van S. Goenoeng Djati (p. 32, 40, 42 sq.), gaat hij naar Toeban (36), waar hij als imam wordt aangesteld, evenals later te Demak; daarna verhuist hij naar Djapara, waar zijn boeken verbranden en vervolgens naar Bonang (38). Van Noer Allah (= S. Goenoeng Djati) krijgt hij daar den naam Shaich (al-)Mashaïch jang sampoerna. Voorts (39) komt hij weer in Toeban terug, waar hij sterft en begraven wordt. (Vgl. nog: Hoesein, p. 15, 199.)

Ook deze pia fraus moet natuurlijk weer dienen ad majorem sancti gloriam! (vgl. nog beneden p. 54).

§ 10. Pangeran Bonang der historie.

Gaan wij er nu toe over datgene te vermelden, wat wij met eenige zekerheid historisch omtrent Pangeran Bonang kunnen vaststellen, dan blijkt ons, dat wij geen betrouwbare gedateerde feiten hebben, waaraan wij onze redeneering kunnen vastknoopen. Op zijne graven schijnen geen inscripties te staan, die zijn naam en sterfjaar vermelden [1]). Ook kunnen wij de inlandsche traditie niet toetsen aan zekere uitwendige gegevens, zooals b.v. de Portugeesche berichten, maar, daar de inheemsche overlevering in het algemeen de herinnering aan familieverhoudingen vrij juist heeft bewaard, althans zoover ze eenstemmig is, vinden wij in haar een geschikt uitgangspunt voor onze historische beschouwingen.

Volgens het eenparig getuigenis der schriftelijke [2]) en mondelinge [3]) Oost- en West-Javaansche [4]) traditie is Pangeran Bonang de zoon van Soenan Ngampel. Alle berichten zijn het er weer over eens, dat de moeder van dien zoon een dochter van een der rijksgrooten was. De m e e s t e gegevens wijzen als zoodanig Njai Ageng Manila aan, dochter van Arja

---

1) Rapp. Oudh. Onderz. 1910 p. 126 vermeldt, dat er bij zijn graf te Toeban twee voorwerpen (blijkbaar als kelangenan = speelgoed van den heilige) bewaard worden: Een kris van A. J. 1331 = A. D. 1419/1420 en een koran van A. D. 1538. De eerste zou de op zijn initiatief door Ki Soera gemaakte zijn, de andere behoorde ook tot zijn nalatenschap!

2) Hoesein p. 254, T. N. I. 1852 II 412; Roorda van Eysinga, Handboek III, 3, p. 197; T. B. G. K. W. 23: 467; B. T. Dj. 39; Raffles [2] II 128.

3) T. B. G. K. W. 24: 288, 295; T. N. I. I: 2, p. 276 sq.; Cod. 1756 Mal. (Cat. Juynboll. Mal. p. 248) p. 33 Brumund, V. Bat. G. XXXIII p. 178.

4) Hoesein p. 23; Babad Tjerbon XIV: 5; Hikajat Hasanoeddin Cod. Leiden. Mal. No. 1746, p. 26, 33 sq. Alleen Van Hoëvell, Reis I, p. 142 wijkt af. Ook over Soenan Dradjat zijn de berichten eenstemmig. Op 10 Aug. 1909 verklaarde de pengoeloe van Soerabaja dan ook aan den heer Rouffaer, dat Bonang en Dradjat beide zoons waren van Soenan Ngampel.

Tedja van Toeban [1]), die toemenggoeng van Madjapahit was. De prozabewerking der Babad Tanah Djawi (ed. Meinsma p. 28) geeft daarentegen op, dat Ki Gedẹ Manila de naam was van den toemenggoeng zelve, wiens dochter met Raden Rahmat alias Soenan Ngampel huwde. Dit lijkt mij een vergissing van dengene te zijn, die deze Babad in proza heeft overgebracht. Immers aangezien de B. T. Dj.-Meinsma „berust op de redactie, die (wat Vreede) de Groote Babad (noemt) bevat" [2]), zou men de bedoelde passage in dit laatste werk moeten terugvinden. De Groote Babad (d.i. de officieele Solosche) [3]) nu bevestigt ook, dat Soenan Ngampel huwde met Njai Gedẹ Manila [4]). Behooren de hier genoemde babads tot wat Hoesein onderscheidt als de eerste groep [5]), ook die der tweede groep getuigen hetzelfde [6]). In alle B. T. Dj.- die ik zag, wordt nu echter slechts gezegd, dat zij de dochter van den toemenggoeng van Madjapahit was [7]), zonder dat zijn naam genoemd wordt.

1) Een sedjarah van Soenan Ngampel, behelzende Solo'sche kratongegevens, door Raden Ngabehi Ardjapradata te Klaten indertijd aan den heer Rouffaer verstrekt. Sedjarah Banten, zie Hoesein p. 23, 253; Hikajat Hasanoeddin Cod. Leiden Mal. No. 1746, p. 25 sqq.; Babad Gresik, Wiselius T. B. G. K. W. 23: p. 467; Babad Tjerbon 14 : 5, 6, 7: iboenira (scl. Bonang) açli kai Arja Tédja ing Toeban; en Serat Kandạ (bij Brandes, Par. 195), T. N. I. I : 2: p. 276 sq.

2) Hoesein p. 228.

3) Hoesein l. c.

4) HS. Leiden Jav. 1786 (Cat. Vreede p. 70 sqq.) I p. 162: kawarnaha apan oewoes lami * rahadēn Rahmat apalakrama * poenika antoek poetranē * Wilatikta toemenggoeng * pan kakalih poetranirēki * toemenggoeng Wilatikta * ēstri kang pambajoen wastani Gedẹ̄ Manila....

5) Hoesein 224 sqq. (228).

6) Babad Padjadjaran ed. Van Dorp 1885 p. 54 (Hoesein p. 229).

7) Tegenstrijdig is het getuigenis van de Babad Tjerbon: boven gaven wij het eene, het andere luidt 14 : 3 (het gaat over Raden Rahmat) amoeng pinaringan rabi poetri saking seri Madoera. Dit laatste zal wel corrupt zijn, vgl. nog Hoesein p. 23. Trouwens de S. B. is ook verward p. 23, 25. De bovengenoemde sedjarah van den heer Rouffaer laat Soenan Ngampel, behalve bij eenige bijwijven, kinderen verwekken: 1°. bij Njai Ageng Bela germain-nicht van Arja Tedja te Toeban; 2°. bij Njai Ageng Manila, dochter van Arja Tedja te Toeban, vgl. hierbij Raffles [2] II p. 128 en Serat Kandạ bij Rinkes, T. B. G. K. W. 53: p. 46 (nt. 6) sq.; Babad Tjerbon XV : 1, 2. — Hageman, Ind. Archief I, 2, p. 217, 219. Zoo wordt ook Soenan Kali Djaga nu eens een zoon van den adipati van Toeban, dan weer van toemenggoeng Wilatikta genoemd.

Boven (p. 37) hebben wij gezien, dat dit huwelijk niet eerder gesteld mag worden dan omstreeks 1450. In dit jaartal hebben wij dus een terminus, waarvóór wij Soenan Bonangs geboorte niet kunnen stellen, aangezien alle bronnen het er over eens zijn, dat hij de zoon is van Njai Gede Manila. Er zijn echter redenen om aan te nemen, dat het jaar, waarin hij het levenslicht aanschouwde, wat later valt. Volgens de algemeene overlevering is Bonang, vergezeld door den lateren Soenan Giri, een reis naar Mekka gaan ondernemen. Volgens de Tjerbonsche traditie is hij daar werkelijk aangekomen, volgens de andere babads echter niet. „Men heeft blijkbaar te Tjarebon aan dien mislukten bedevaartstocht aanstoot genomen en daarom de bestaande traditie in een meer gepasten zin gewijzigd" [1]).

De Sedjarah Banten alsmede de andere babads leeren ons echter, dat men onderweg de reis heeft afgebroken: de eerste zegt te Pasei [2]). Boven is uitvoerig betoogd, dat Pasei in die dagen (2e helft der 15e eeuw) de hegemonie op islamisch gebied reeds verloren had [3]). Doch er is nog een andere oorzaak, waardoor het bericht der gewone B. T. Dj. [4]) aan waarschijnlijkheid wint. De beide jongelieden waren bij hun leermeester te M a l a k a. Toen ze hunne reis wilden voortzetten, werden ze door hem daarvan afgehouden: ze moesten maar naar Java terug gaan. Boven (p. 15) heb ik er reeds op gewezen, dat van den laatsten koning van Malaka verhaald wordt, dat hij „made a quarrel with his father for wishing to go to the temple of Mecca, for he used to say, that Malaca was the right Mecca". (Commentaries III 82). De overeenstemming tusschen deze twee berichten is te sprekend, dan dat zij toevallig zou zijn: men stelle zich het zelfbewuste,

---

1) Hoesein p. 257.

2) Hoesein p. 24. Veth, Java I p. 236. Misschien heeft de schrijver gedacht aan Soenan Goenoeng Djati, die uit Pasei afkomstig was (Hoesein o.a. p. 110, 193). Men verg. vooral ook nog Veth. Java [2] I p. 235 nt. Raffles [2] II, p. 128.

3) Men vergelijke boven § 2 en § 3 sub 5°.

4) B. T. Dj. Meinsma p. 30, Roorda van Eysinga, Handboek III 3 p. 197, T. B. G, K. W. 23 p. 469; Hageman, Ind. Archief I 2 p. 219. Verg. boven § 3, 5° nt.

haast arrogante optreden van dien sultan Mahmoed voor den geest, dat niet nagelaten zal hebben in Malaka navolging te vinden. De waarschijnlijkheid [1]) spreekt er dus voor, om de komst der Javaansche jongelieden te Malaka onder zijn regeering te stellen. Voor het vaststellen zijner bestuursjaren laten ons echter helaas de Portugeesche en Chineesche gegevens in den steek [2]). Wij weten, dat in 1459 Mansoer aan de regeering kwam, die opgevolgd werd door Alaedin, die de wrange vruchten van de expansiepolitiek [3]) van zijn vader en grootvader plukte en vergiftigd werd. Daarna kwam eerst Mahmoed. Wanneer diens bestuur begon, kunnen wij niet met zekerheid zeggen: toen het in 1511 door de Portugeezen verstoord werd, had hij een volwassen zoon [4]). In ieder geval weten wij, dat hij in 1489 aan de regeering was, toen een expeditie van Siam tegen Malaka mislukte [5]). De oorzaak van deze militaire demonstratie was, dat de koning van Siam gemerkt had, dat Mahmoed zich geheel van zijn invloed wilde losmaken. „As soon as Sultan Mahamet was in possession of the kingdom, he threw off the yoke of Siam and Java".... (Comm. III 81). Op grond hiervan meen ik den regeeringsaanvang van dezen sultan niet vroeger te mogen stellen dan 1485 [6]). Is dus Soenan Bonang als jonge man onder zijn regeering in Malaka gekomen, dan mogen wij zijn geboortejaar niet eerder dan op 1465 bepalen.

Hoe het zij, zijn optreden in Toeban moet vallen tusschen 1475 en 1500 en zeker niet eerder. Welke rol hij bij de verovering van Madjapahit mag hebben gespeeld [7]), zooveel is zeker, dat hij in geen geval de Islam-

---

1) De theologische kwestie, waarover men het onder zijn regeering zoo druk had (zie Sedj. Mel. p. 292 sqq.) wordt in Bonang's boek ook uitvoerig besproken. Vgl. ook nog Wilkinson, Journ. Straits Branch. R. A. S. 1912 Dl. 61: p. 69.

2) Wilkinson, Papers on Malay Subjects, History p. 19—26.

3) Vgl. nog Journ. Str. Branch. R. A. S. 1911 Dl. 60: p. 38 sqq. Wilkinson stelt het einde van Mansoer's regeering in 1470 ibid. 1912 dl. 61 p. 69.

4) Commentaries III p. 104, 106.

5) Commentaries III 81: 22 jaar voor den val van Malaka.

6) In ieder geval na 1481; zie Schlegel, T'oung Pao X (1899), p. 476.

7) Veth, Java [2] I 241. Raffles [2] II p. 135, 143.

propagandist en moslimsche pionier in Toeban is geweest, als hoedanig de overlevering hem afschildert. In de dagen van zijn optreden toch was de strijd om de suprematie op Oost-Java reeds begonnen en had de Islam al bijna drie kwart eeuw zijn invloed op de havensteden aldaar doen gelden [1]). Wij zullen dus wel het verstandigste doen met hem als imam der (reeds vóór hem bestaande) Mohammedanen-gemeente te Toeban te beschouwen, zooals hij dat misschien ook een tijdlang te Demak geweest is [2]). Over zijn dood valt ook niets met zekerheid te zeggen. Is de overlevering juist, dat hij den val van Madjapahit heeft overleefd [3]), dan mogen wij zijn sterfjaar omstreeks 1525 stellen.

Behalve een punt, dat wij zoo dadelijk zullen bespreken, heeft geen trek zijner levensgeschiedenis historische waarde. De bijzonderheden over den moskeebouw en het complot der heiligen te Demak, en over hetgeen op den val van Madjapahit volgde [4]), zijn zoo legendarisch [5]), dat wij hoogstens kunnen zeggen, dat hij misschien daarbij tegenwoordig is geweest.

Dat hij Soenan Giri als „priestervorst" zou geïnstalleerd hebben [6]), zooals een mijner bronnen dat aangeeft, schijnt mij weer het boven door mij gesignaleerde, in deze hagiographieën meer voorkomende trekje te zijn: den eigen heilige ten koste van een ander met luister te tooien [7]).

1) Boven pag. 35 sqq. § 8. Bedenken wij nog, dat volgens de overlevering zelf, voordat de moskee van Demak gebouwd was, er al een te Bintara stond. B. T. Dj. 34.

2) B.v. Salasilah in Cod. 2310. HS. Leiden Javaansch (Cat. Vreede p. 382) sub. 29; Hikajat Hasanoeddin p. 38. Over de beteekenis van den imam in die dagen, zie Snouck Hurgronje, Ind. Gids 1884, p. 415 sq.

3) Veth, Java [2] I p. 237, 239 sq.; vgl. 236, 242 en van Hoëvell, Reis I p. 160.

4) Rinkes T. B. G. K. W. 54: p. 160 nt. 4, Veth, Java [2] I p. 240, 244, Raffles [2] II 135.

5) B. T. Dj. Meinsma 48,49; Babad Padjadjaran p. 132 sqq; Serat Kanḍa, Par. p. 199 sq.; Babad Tjerbon, Zang 24 en 25. Zooals telkens in de legende omtrent Soenan Bonang speelt zijn staf hierbij een groote rol. Veth, Java [2] I, 241. Vgl. Cod. Mal. Leiden 1756 p. 34, 54 sqq. Hikajat Hasanoeddin p. 44. Hageman, Ind. Archief I, 2, 220 sqq. Raffles [2] II p. 137.

6) T. N. I. 1852 II p. 412.

7) Boven pag. 49 sq. en nog Rinkes T. B. G. K. W. 55 p. 35, Babad Tjerbon 23: 13 sqq., 27: 11 sqq.

De verhalen omtrent de verhouding tusschen Soenan Bonang en Soenan Kali Djaga zijn zóó in onderlinge tegenspraak [1]) en weer zóó legendarisch, dat ook hierbij een vraagteeken moet worden gezet. Er zijn zelfs meerdere Kali Djaga's geweest.

Moeten, helaas, de resultaten van ons onderzoek tengevolge van het karakter onzer bronnen [2]) hopeloos negatief of uiterst gereserveerd blijven, gelukkig kunnen wij op één punt iets meer licht verschaffen n.l. ten aanzien van den leermeester van Soenan Bonang. Bij onze besprekingen moeten wij echter van de praemisse uitgaan, dat het onderschrift van den hierachter uitgegeven tekst echt en juist is. Aangezien dit handschrift, zooals wij aangetoond meenen te hebben, reeds met de eerste of tweede schipvaart moet zijn meegebracht, schijnen er mij geen gegronde bezwaren te bestaan, om aan te nemen, dat het werkje werkelijk van Soenan Bonang afkomstig is. Had men met een vervalsching te doen, dan zou de pseudo-epigraaf den heilige nog wel wat in de lucht gestoken hebben. Juist de soberheid van het onderschrift [3]) lijkt mij voor onze veronderstelling te pleiten. Wanneer wij in een volgende paragraaf de leer, die later aan de heiligen wordt toegeschreven, met de inhoud van onzen tekst vergelijken, dan zullen wij daarin nog een steun voor onze meening vinden.

alBārī.

Afgezien van de Babad Padjadjaran [4]), die de geschiedenis van Soenan Giri met die van Maulana Geseng combineert,

1) Hoesein p. 259 sqq.; Serat Kanḍa bij Brandes Par. p. 198. Cod. Leiden. Mal. 1756 (Cat. Juynboll p. 248) p. 34. T. B. G. K. W. 39: p. 122 sqq., 25: p. 169. Babad Tjerbon, Zang 15. B. T. Dj. Meinsma p. 30. Soedjarah Djawi van Padjadjaran-Demak, HS. Snouck Hurgronje p. 116 sqq.

2) Verg. nog Hoesein p. 92, verg. hierbij b.v. T. N. I. 1852 II 412, voorts boven p. 37 (Soenan Ngampel) met Raffles [2] II 127 en 130 (Soenan Giri) etc. De chronologie der heiligen wordt zeer tegenstrijdig en hopeloos verward opgegeven. Vgl. nog Rinkes, T. B. G. K. W. 53: p. 47 sq.

3) Tammat tjarita tjinitra, kang pakerti Pangĕraning Bĕnang (de door Hoesein p. 304 nt. 1 opgegeven lezing is niet geheel juist). Merkwaardig is, dat hij zich hier pangĕran noemt (Rinkes, T. B. G. K. W. 53: p. 28 nt. 2).

4) ed. van Dorp 1885 I p. 114—116; Hoesein p. 257 sq.

laten de andere babads, zooals wij boven zagen, Soenan Bonang en Giri hun reis naar Mekka te Malaka [1]) onderbreken. De naam van hun leermeester wordt echter verschillend opgegeven: Wali lanang, Molana ahloel-islam, Abdoel-isbar [2]), etc. Nu heet het in het hier uitgegeven handschrift, dat het de leer is van *Shaich alBārī* [3]). Deze behandelt allerlei vraagstukken uit de mystiek, terwijl zijne leerlingen naar aanleiding van een tekstboek (sastra) telkens om commentaar vragen. Ten slotte deelt *alBārī* eigen e r v a r i n g op den mystieken weg mede. Van dezen *alBārī* wordt niet alleen gezegd „kang sinalametaken dĕning pangĕran" maar ook „kang sinoeng rahmat dĕning pangĕran", wat een vertaling is van *rah'imahu 'llāhu* en waaruit dus blijkt, dat *alBārī* gestorven was [4]).

Welnu, deze naam *alBārī* [5]) verwijst ons waarschijnlijk naar

---

1) Of Pasei, of Pasei—Malaka. Zie hierover echter boven.

2) Hoesein, p. 24, 256, Raffles[2] II 130, Babad Gresik (T. B. G. K. W. 23 p. 469, Maulana Ishak), vgl. Roorda van Eysinga, Handboek III, 3, p. 197.

3) Fol. 1 njan poenika tjaritanira Shaich alBari. Vgl. verder het daarna komende antoekira Shaich alBari ametĕt en de aanteekening daarover achter den tekst. Vgl. nog Th. W. Juynboll, Handbuch p. 16, 35.

4) Handschrift p. 2, 13, 41, 59, 72.

5) Deze naam wordt in het handschrift gespeld: Sĕkhoelbarri (2, 5, 20, 29, 59, 60, 62), Sĕk Barri (13, 47, 55, 77, 78, 79), Sĕk Bari (2, 72, 76 bis), Sĕ(k)hoelbarring (1, 79), Sĕhoelbarri (6, 8, 9, 12, 14, 15, 16, 23, 31, 33, 38, 39, 41, 42, 43, 61, 65, 68, 70, 79, 80). De dubbele r pleit niet tegen een nisbah *Bārī*, aangezien dit geschrift b.v. wali ook met dubbele l spelt. Weliswaar zijn er twee Ibn Barri's geweest, maar dat waren ook de eenige. Bari heeten twee geleerden te Medina in de dagen van Abdoerraoef van Singkel (vgl. Rinkes p. 30). De nisbah *Bārī* is natuurlijk afgeleid van den plaatsnaam *Bār*. Door de Arabische schrijvers worden drie plaatsen van dien naam genoemd, maar de in den tekst vermelde is de eenige, waarvan hun personen bekend zijn.

Zie: Jacut's Geographisches Wörterbuch, ed. F. Wüstenfeld I 463; *Kitāb al-ansāb* van *al-Sam'ānī* (facsimile uitgave Gibb-Memorial XX) fol. 59, vgl. fol. 78a; Liber As-Sojutii de nominibus relativis, ed. P. J. Veth, p. 27, vgl. Supplementum p. 30; *Tādj al'arūs*, ed. 1283, dl. III 61. — Hieruit blijkt wel, dat aan Bar in Jemen (*Hamdānī*, ed. D. H. Müller, p. 65 [25], 73[12]) niet te denken valt, hoewel de wetenschap in Zuid-Arabië bloeide (Snouck Hurgronje, Z. D. M. G. 53, p. 142 nt. 3); doch de wetenschappelijke betrekkingen tusschen Jemen en Indië zijn eerst van later tijd (Wüstenfeld, Abh. K. Gesellsch. v. Wissensch. zu Göttingen

P e r z i ë [1]). Het is de nisbah afgeleid van de stad Bar nabij Nischapur (Naisaboer) in Chorasan, ook tegenwoordig nog wel bekend. Merkwaardig is ook, dat alle moslimsche geleerden, die in de Sedjarah Melajoe genoemd worden, namen dragen, die op een niet-Arabische afkomst wijzen [2]). Daarbij komt nog, dat deze beoefenaars der wetenschap behalve den titel maulana ook dien van *machdūm* [3]) dragen. Hoewel wat de vorming aangaat arabisch, is dit woord in zijn beteekenis van godsdienstleeraar, godgeleerde perzisch [4]). Zoo wordt Pangeran Bonang, die van zijn leeraar in Malaka den naam Njakrakoesoema [5]) of Njakrawati [6]) had gekregen, ook wel genoemd *Machdūm* Ibrahim en natuurlijk als zoon van Soenan Ngampel: Ibrahim ibn Rahmat (scl. Allah).

§ 11. De leer van Pangeran Bonang.

Met de conclusie van hetgeen wij hierboven hebben uiteengezet, dat pangeran Bonang niet was de pionier

---

bd. 30 p. 11 vgl. p. 125; vgl. nog Hoesein Djajadiningrat, B. K. I. VIIIe volgr. I: 161).

De naam *Bārī* is mij verder nog bekend uit: Catalogus Cohen Stuart p. 44, Kropak 481: Wirit, lessen van Séhoel Bari aan zijne kinderen vgl. beneden Aant. II [1]). Hangt de naam Baribin in sommige Babads hier soms mee samen? (B.v. Soedjarah Djawi van Padjadjaran — Demak. HS.-Snouck Hurgronje n°. 53 p. 121—125).

1) Vgl. boven p. 29 en Snouck Hurgronje, Achehnese II p. 122 sq., 165, Arabië en Oost-Indië p. 17 sq.; van Ronkel, De Roman van Amir Hamza p. 249 sqq.; id. T. B. G. K. W. 41: p. 55 sqq., 47: p. 189 sqq.; Rouffaer, De Hindostansche oorsprong van het „Negenvoudig" Sultans-Zegel van Atjeh (Overdruk uit B. K. I. LIX (1906) VIIe volgr. V 349 sqq.; naar aanleiding hiervan Snouck Hurgronje B. K. I. VII[e] volgr. VI p. 52 sqq.) p. 34; Wilkinson, Papers on Malay subjects, Malay Literature Part. I p. 17 sqq., 25.

2) Bijzonder degelijk onderwijs in de Mohammedaansche dogmatiek heeft Pangeran Bonang niet genoten: daarvan geeft zijn werk de bewijzen. In onze aanteekeningen zullen wij er de aandacht op vestigen. Ook staat hij met het Arabisch op gespannen voet.

3) Sedj. Mel. 290 sqq., 183 sqq., 317.

4) Men verg. den *Lisān* en den *Tādj* onder den wortel *chdm*. Verder: Steingass, Persian-English Dictionary p. 1195.

5) B. T. Dj.-Meinsma p. 30, 39, „Groote Babad". HS. Leiden, Jav. 1786, p. 164; Roorda van Eysinga III, 3, p. 197.

6) Hoesein p. 24 (Babad Banten); Raffles[2] II 130, 131; Wiselius, T. B. G. K. W. 23: p. 469.

van den Islam, die stad en land afreisde, om den Mohammedaanschen godsdienst te verbreiden, zooals de overlevering hem teekent, maar een godgeleerde in de reeds geruimen tijd bestaande moslimsche gemeente [1]) van Toeban — meer veroorloven onze gegevens ons niet vast te stellen — met die conclusie is ook het werkje van den heilige, dat hierachter uitgegeven wordt, geheel in overeenstemming. Het heeft een inhoud, die al kennis van den Islam en van de mystiek veronderstelt, het waarschuwt tegen ketterijen en is geschreven in een taal, die reeds allerlei Javaansche woorden geeft voor Arabische kunsttermen of Arabische woorden javaniseert. Het is niet noodig hier verder op den inhoud in te gaan, daar wij hierachter een analyse van het boek laten volgen en straks er nog over zullen spreken, nadat wij eerst hebben nagegaan, wat er tegenwoordig nog door de Javanen over de leer van Pangeran Bonang wordt medegedeeld.

Behalve in eenige kleinere geschriften [2]) en naar aanleiding van de geschiedenis van Soenan Kali Djaga [3]) wordt van deze leer op drie manieren [4]) gewaagd.

---

1) Vgl. Snouck Hurgronje, De Beteekenis van den Islam voor zijne belijders in Oost-Indië p. 9: „Gelijk overal, waar deze godsdienst niet door verovering werd ingevoerd, heeft ook hier de volksoverlevering de geschiedenis van eeuwen in weinige jaren saamgeperst; de arbeid van vele geslachten komt in de legende in een oogenblik tot stand....”

2) Catalogus Cohen Stuart p. 18 No. 54: Soeloek Doelil (vgl. Cat. Vreede p. 320); Not. Bat. Gen. XXVI (1888) p. 170.

3) Rinkes, T. B. G. K. W. 55: p. 24 sqq., 106 sqq., 34; vgl. boven p. 50[a] nt. 4 en T. B. G. K. W. 39: p. 122 sqq. Darma Kanḍa 1910 No. 121, Bramartani 1892, No. 89, Serat wirid, zie beneden p. 59 nt. 2, (HS., dat mij uit Solo gewerd), p. 123 sqq.

4) Men vindt hierover niets in het geschriftje getiteld: Wali Sanga, de Javaansche Geheime Leer, samengesteld door de negen wali's van Java, vertaald en aangevuld door H. A. van Hien (1912), evenmin in het Brahmavidya of Lajang Wali Sanga genaamde werk, waarover van Hinloopen Labberton Not. Bat. Gen. XLVII (1909) p. 31 spreekt en dat in Theosophisch Maandblad voor Nederlandsch-Indië I en II (1901—'02) is uitgegeven en „benaderd”. — Ik laat hier weg de verwijzing naar geschriften als MS.-Snouck Hurgronje No. 36 „Primbom Malang Joeda F” p. 101 sqq., waarin over den tĕkad (arab. i'tiqād) der wali's gesproken wordt. Dien van Bonang vindt men daar pag. 102.

1°. In de relazen over de walisynode, wanneer Siti Djenar, alias Seh Lemah Abang, tot de orde wordt geroepen, omdat hij de geheime leer gevulgariseerd heeft en onrust heeft gewekt.

2°. Wanneer de heiligen na de terechtstelling van dezen ketter met gesloten deuren nog eens napraten en ieder vrijuit zijn geheime leer mag ten beste geven.

Aangezien deze twee punten zich het best laten behandelen in een uitvoerige studie over de walisynode, waarbij men volledig aan de verschillende redacties recht kan laten wedervaren, omdat de schrijvers ervan hun voorstelling van de zaken sterk laten beïnvloeden door de sympathie, die zij met de persoon of de leer der verschillende heiligen hebben, wil ik mij hier van een bespreking ervan onthouden, vooral, omdat Dr. Rinkes, die ons al verscheidene dezer wali's nader bekend heeft gemaakt, naar hij mij mededeelde, sinds geruimen tijd een studie over dit onderwerp onder handen heeft [1]).

3°. Een derde groep van gegevens geeft meer vastheid en eenheid. Ons stonden voor de volgende uiteenzetting ten dienste:

I. een reeks van handschriftjes die ons uit Solo werden toegezonden [2]).

II. een „Mystieke primbon uit Poerworedjo (Bag.)" (Copie 1904) behoorende tot de handschriften-collectie van Professor Snouck Hurgronje (= IV zie p. 22).

III. een modern geschrift, de Nitimani, waarvan de eerste druk in 1908, en de tweede in 1914 verschenen is. (N. V. Mij t/v. d/z. Albrecht, Rusche en Co. Soerakarta).

IV. Serat Wirit, (waarvan in 1913 bij denzelfden uit-

---

1) T. B. G. K. W. 53: p. 43, 17; 54: p. 33 nt. 1. — Behalve in de door Dr. Rinkes tot nog toe besproken geschriften en in eenige mij uit Solo toegezonden werkjes, vindt men hierover nog een relaas in HS. Leiden Jav. No. 1795 (dat in de inhoudsopgave van Vreede Cat. p. 314 sq., evenmin als bij Gunning p. XII sqq. wordt vermeld). Vgl. nog beneden pag. 71 nt. 1.

2) Behalve (A) eenige ongetitelde handschriften: (B) Serat idajat djati (2 copieën) (van Rongga Warsita), (C) Serat wirid mangoenahaning paranabi-wali (jasan dalem ingkang sinoehoen kangdjeng Soeltan Agoeng Praboe Anjakrakoesoema ing Mataram sampoen kaesahaken dēning poedjangga ing Karaton dalem Soerakarta *Rongso gata warga sinoeta* = 1779) (2 copieën).

gever de derde druk verscheen) door Rongga Warsita [1]). (vgl. p. 7).

In deze geschriften worden acht verschillende leeringen besproken, die aan acht heiligen, gedurende Demak, acht gedurende het rijk van Padjang, en acht tijdens Mataram worden toegekend [2]). In al deze wordt aan Soenan Bonang toegeschreven: de leer van de verklaring der ordening van het heiligdom in de „*bait al-ma'mūr*" [3]).

Deze luidt als volgt:

De vierde leer wordt genaamd de verwezenlijking (kajektēn) van het allerhoogste zijn, dat is: de blootlegging der ordening van het heiligdom in de *bait al-ma'mūr*, omdat het onderwijzen ervan blootlegt de almacht van het wezen van den hoogreinen Heer, Zijn wil om op te richten het heiligdom van het wezen — strekkende tot Godshuis — geordend in het hoofd des menschen.

Dat wordt in waarheid de aanwijzing van de verwezenlijking van het een en hetzelfde wezen, bewijzende de majesteit (kalarat = arab. *ḥ'aḍrah*) van het hoogluisterrijke wezen, dat

---

1) Vgl. Hoesein p. 300 en daar aangehaalde literatuur. Serat wirit p. 7 (vgl. p. 6). Poenika serat wirid ingkang wiwitan agemipoen sampējan dalem ingkang sinoehoen kandjeng soesoehoenan Pakoeboewana ingkang kaping pitoe ing nagari dalem Soerakarta adiningrat kaberkahaken parapangēran poetra sarta parapangēran wajah teḍak toeroenipoen sadaja, wiwit tahoen walandi 1850; babon titilaranipoen swargi radēn ngabēhi Ronggawarsita.

2) De voorstelling bij al deze geschriften is, dat uit de oorspronkelijke leer der profeten en heiligen de pandita's hun leer hebben afgeleid. Onder soeltan Agoeng zijn die verschillende leeringen weer tot één verzameld. Daarna zijn ze opnieuw uit elkaar geraakt en vervolgens bestudeerd door Kijalii Ageng Moehammad *Sirru 'llāh* ing Keḍoengkol (II p. 21 sqq., III [2] p. 138, IV [3] p. 6 en 7).

3) Wewedjanganipoen pamboekaning tata maligē ing dalem bētalmakmoer. — De *Bait alma'mūr* is het hemelsch aequivalent van de Ka'bah op aarde, maar wordt hier in den mensch gedacht. Voor het volgende, zie:

I. A 1 een serat bab masigit (sel. ing Soerakarta) grija pv, maligē.
B 1 p. 8.
C 1 p. 21 sqq. (voegt in het begin een stuk toe, dat de andere missen of in andere leeringen invlechten).
2 (afschrift v. e. hs. v. Pangēran Ario Koesoemo diningrat).

II p. 3 sq., 18, 35 sqq., III 127 sqq, 139., IV p. 2, 4, 11, 30, 32 sq., 40. (Tot grondslag van mijn vertaling diende II 35—38).

groot is en niet onderhevig aan verandering en afwijking van het wezenlijk zijn in der eeuwigheid.

[Deze leer] wordt vermeld in het vierde bewijs van de wetenschap (daḷiling ngēlmi) getrokken uit [1]) de commentaar (sarah = arab. *sharh'*) op het boek *Insān kāmil* [2]) duidelijk makend het spreken van den hoogreinen Heer tot Z. H. Profeet Moehammad, den gezant Gods.

Eerste ajat, waarvan de verklaring (djarwa) aldus luidt:

Ik ben het heiligdom (maligē) in de „*bait al-ma'mūr*" — daṭ is de woning mijner levendigheid? [3]) — in het hoofd van Adam. Wat in het hoofd is, is *dimāgh* („dimak") — d. w. z. hersens —, wat binnen die hersens is, is levenskracht (manik), wat in de levenskracht is, dat is de rede (boedi), wat in de rede is, is de neiging (napsoe); wat in de neiging is, is het onstoffelijke (soeksma); wat in het onstoffelijke is, is het geheimste wezen [4]); wat in het geheimste wezen is, ben Ik. Er is geen Heer dan Ik, het Wezen (*dhāt*), dat het ware zijn als een waas omgeeft (kang anglimpoeti ing kahanan djati).

De localiseering ervan (doenoengipoen) is zóó [5]):

1. Het hoofd is hetgeen voortkomt uit de *bait al-ma'mūr* d.i. het huis der levendigheid.

---

1) Noekilan saking. Noekilan (afgeleid van Arab. *nuqila*) = uittreksel (het wordt verklaard met peṭikan). Vgl. ook Coolsma, Soendaneesch-Hollandsch Woordenboek. 2e druk, p. 690 s.v. toekil.

2) Vgl. Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië, p. 15 sq.

3) Ikoe omah enggon karamējaningsoen II p. 36, III p. 129; grija kang aramē IV 32, omah enggoning paramējaningsoen IV 11; grija paramējan I A 1; enggon paramējaningsoen I C 1, 25 etc. *ma'mūr* = bevolkt, dat in het Maleisch ook vaak met ramai vertaald wordt (Hik. R. Pasei p. 100). — Over maligē zie pag. 74 nt. 3.

4) Rahsa = rahasja, een vertaling van het arabische *sirr*, in uitdrukkingen als *alinsānu sirrī* etc. De opsomming dezer innerlijke zaken wijkt in mijne bronnen onderling wel eenigszins af. — Bij den tekst moeten wij bedenken, dat hier de „zelf-bewuste" mysticus spreekt.

5) 1. Sirah: poenika wijosipoen kahananing *bait alma'mūr*, tegesipoen grija kang aramē.

2. Oetek, kahananing konṭa, anarik wahananing tjahja dados pamboekaning nētja. [Konṭa is in deze literatuur ook wel vertaling van *dhāt* IV p. 41. — Anarik

2. de hersens, het zijn van vorm, trekt den wagen van den glans, dit is de aanvang van het blikken.

3. levenskracht (manik), het zijn van kenvermogen (pramana), trekt den wagen van de kleur: dit is de aanvang van het gezicht.

4. de rede, het zijn van verlichting des geestes, trekt den wagen van den wil: dit is de aanvang van het „redeneeren".

5. de neiging, het zijn van begeerte, trekt den wagen van de stem: dit is de aanvang van het gehoor.

6. het onstoffelijke, het zijn van den levensgeest, trekt den wagen van de voorstelling: dit is de aanvang van den reukzin.

7. het geheimste wezen, het zijn van de Ziel, trekt den wagen van de eigenmachtigheid: dit is de aanvang van het gevoel.

Laatste vermaning (wasijat) van den goeroe, die de wetenschap van de blootlegging van de ordening van het heiligdom in de *bait al-maʿmūr* ontwikkelt: het hoogste ervan:

---

wahana = trekkende den wagen, de drager (beweegkracht) zijnde van — Pamboeka = eig. opening, aanvang, oorsprong vgl. p. 76, nt. 5. — Nĕtja wordt verklaard met liring].

3. Manik, kahananing pramana, anarik wahananing warna, dados pamboekaning paningal.

[Manik zie van der Tuuk IV 502, pramana beneden p. 70 sq.].

4. Boedi, kahananing pranawa — tegesipoen paḍanging manah, anarik wahananing karsa, dados pamboekaning pamitjara.

[Pranawa beteekent in het Sanskrit en O.-Jav. (het uitspreken van) de syllabe „Om"; m. i. is de beteekenis-overgang te verklaren uit de voorstellingen, die met „Om" verbonden worden. Zie b.v. Manu II 83, 84 en beneden p. 71].

5. Napsoe, kahananing awa, anarik wahananing sjara, dados pamboekaning pamiarsa.

[Napsoe heeft hier weliswaar nog iets van zijn oorspronkelijke beteekenis (Arab. *nafs*) behouden, doch uit het daaropvolgende ziet men, dat den schrijver toch tevens het Jav. nepsoe voor den geest zweeft].

6. Soeksma, kahananing njawa, anarik wahananing tjipta, dados pamboekaning panggonda.

7. Rahsa, kahananing atma, anarik wahananing wisĕsa, dados pamboekaning pangraos.

[In dit verband was het onderscheid tusschen njawa en atma lastig weer te geven, vgl. echter beneden p. 77; voor rahsa boven p. 61 nt. 4].

volgt den leefregel geen hersens of de kern van iets te willen eten (oelam oetek, en oelam manik); het middelste: het woord polo (hersens) en manik niet meer uit te spreken. Er wordt verhaald, dat het nut van het volbrengen hiervan is, altijd ontvankelijk voor de wetenschap van deze dingen te zijn.

Zooals telkens in de primbons, zien wij ook hier van achter de mystieke gedachte animistische ideeën te voorschijn komen. In dit verband moeten wij ook wijzen op iets, wat wij boven met enkele woorden reeds aanstipten en dat het mystiek-magische karakter dezer literatuur ten duidelijkste in het licht stelt. „De krachten der natuur en de geestenwereld worden in de superstitie aan de begeerten van den mensch dienstbaar gemaakt o.a. door tooverspreuken; welnu, als zoodanig gebruiken de Oost-Indische Mohammedanen ook zúlke formules, die oorspronkelijk niets anders waren, dan uitdrukkingen van contemplatieve wijsheid over de eenheid van God, mensch en wereld" [1]).

Zooals de formule, die den tijger moet afweren, niet alleen beoogt hem te laten merken, dat zijn naam en afkomst volledig bekend zijn en dat hij dus geen vat heeft op den persoon, die de formule tegen hem aanwendt, maar ook bedoelt hem tot het inzicht te brengen van de pantheïstische eenheid van de wereld en de Godheid, die alle tegenstellingen opheft, bij welk inzicht men zich bewust wordt, dat men het gelijksoortige niet kan schaden, evenals dit bij de onkwetsbaarheidsformules het geval is, waarin het ijzer die meening gesuggereerd wordt, zoo bevat de machtspreuk, waaraan de wonderkracht van Pangeran Bonang wordt toegeschreven, ook niets anders dan eenige mystieke waarheden [2]).

§ 12. De door Gunning uitgegeven tekst.

Wanneer wij gaan onderzoeken in hoeverre de in § 11 weergegeven, tegenwoordig aan Pangeran Bonang toege-

---

1) Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië, p. 17.

2) Serat Moedjidjatanipoen parawali sadaja (moedjidjat = *mu'djizah*). HS. Jav. Leiden No. 70 p. 39 sqq (Catalogus Juynboll II 454), waarin achtereenvolgens de

schreven leer met de oudere gegevens in overeenstemming is, behoeven wij ons niet te bepalen tot het hierachter uitgegeven handschrift zelf, maar kunnen ons nog wenden tot een ander geschrift uit dienzelfden tijd. Want, zooals Sjamsoeddin van Pasei, hoewel hij ons een orthodoxe dogmatiek nagelaten heeft [1]), toch evenals Hamzah Pansoeri ongetwijfeld een kettersch mysticus is geweest [2]), zoo kunnen

---

machtspreuken (kawibawan) van (p. 41) Soenan Ngampel Gading, Bonang, Koedoes, Kalidjaga, (p. 42) Soenan Giri, Prawata, Goenoeng Djati, Geseng, Tjarebon, Ngoendoeng, Palembang, Lemah Abang, Kjahi Ageng Karang worden opgesomd. Die van Bonang luidt:

Poenika kawibawanipoen ingkang sinoehoen Bēnang:

djeleg koedengkreng sirnaning *ummat* kabēh, ja ingsoen
Plof! (daar ben Ik) gezeten; verdwijnen van de gemeente geheel ja Ik (ben

kang wesēsa sakoereping langit, saloemahing
het) die vrijmachtig beschik over al wat onder den hemel [en] op (de oppervlakte

pertala. Pet perpet (prepet) dadi lēsoes. Soen
van) de aarde [is]. In eens plotselinge verduistering wordt stormvlaag. Ik (ben

kang angrēh djagat kabēh. Hoe Allah.
het) die bestier de werelden alle. Hij Allah. (vgl. Rinkes, Abdoerraoef p. 83).

Lakoenē ēling. De practijk bij deze formule is gedachtenconcentratie.

Het in den tekst gezegde geldt in niet mindere mate van de djampē's van Soenan Bonang en andere heiligen, die ik aantrof in een handschrift, dat aan Prof. Snouck Hurgronje behoort:

No. 86 zijner collectie, getiteld: „Soeloek Djatilana en twee primbons uit Tjirbon." In (2), „copie van een ex., dat behoorde tot de in beslag genomen documenten bij onderzoek naar de Tarikah Basiran v. Djajamarta, die 1882—'87 met zijn zoon Sastra Widjaja te Tjirbon en Soemedang onderwijs gaf; nota assist. resid. Soemedang 19/7 90", p. 17 en 45 luidt de djampē van Bonang aldus: (Soendasch) Poenika pangēran Bonang: agedong soegema, kantjing soegema, atoetoep soegema, djati wisēsa lennjep ing woedjoedoe 'llah ihra' (?) ilang toenggal ananing Allāh, Hoewa, *illā 'llāh*.

[lennjep heeft hier natuurlijk den zin van het Mal. lennjap en dient vaak, zooals hier, ter vertaling van het Arab. *fanā* vgl. Gunning fol. 49[a]]:

De gedong, de woning of bewaarplaats schijnt mij hier aangeduid te zijn als volkomen gesloten, waarop kantjing en toetoep zinspelen. Ik zie geen wezenlijk verschil tusschen deze gedong en de elders genoemde maligē of *qaçr*. (Prof. Snouck Hurgronje.)

1) HS. Leiden Maleisch No. 1700 (Cat. Juynboll Mal. p. 256).

2) Van der Tuuk, Misc. Papers relating to Indo China IIe ser. II p. 50, 52; Cat. Juynboll, Mal. p. 288; Snouck Hurgronje, Achehnese II, p. 13; Hoesein

wij Pangēran Bonang ook niet naar dit eene werkje beoordeelen. De vraag is maar: waren de ideeën, die nu aan hem toegekend worden, in zijn dagen in zijn omgeving al gangbaar? Voor ons komt het er vooral op aan, het karakter van den Islam van zijn tijd te leeren kennen.

Het tweede geschrift, dat ik bedoelde, is de tekst, die indertijd door Gunning [1]) is uitgegeven, naar het eerste Javaansche handschrift, dat de Leidsche bibliotheek ooit heeft bezeten. Helaas verkeert het in een uiterst slechten toestand: het is slecht en met verschillende handen geschreven, waardoor allerlei verschillende letters erg op elkaar lijken (k en ng, d en n en w, r en ē), terwijl het af en toe schijnt, of een leermeester den stumperigen leerling een stuk heeft voorgeschreven (fol. 23[a]). Daarbij komt, dat telkens bij een nieuw folium de tekst in de war raakt, die zelf vol met de grofste vergissingen is. Hiervan bezorgde Gunning een diplomatieke uitgave.

Dit boek bevat allerlei heterogene zaken, zooals men die ook in primbons kan aantreffen. Na allerlei tradities en legenden van ethischen inhoud wordt er gesproken over verschillende soorten *nijjat* (22[a], 23[b], 24[a], 28[b]), over het verrichten en nalaten van *sunnah* en *farḍ çalāt's* (24[b]—26[b]) als kenteeken van (on)geloof (27), over het zoeken der wetenschap (29[b]), een en ander afgewisseld met mystieke uitingen (28[a], 30[a]), ethische vermaningen (30[b]—38[b]), over *mushāhadah* (vgl. 23[a], 30[a]), *mudjāhadah*, en *murāqabah* (38[b], 41[a], 51[a], 52[a], 56[b]), de *basmalah* en *h'amdalah* (39[a]) de d r i e graden op den weg tot Allah (39[b]—43[b]): *sharī'ah, tarīqah, h'aqīqah*, waartusschen geen tegenstelling is (43[b]), wat in werkelijkheid gelukzalig

---

Djajadiningrat, B. K. I. VIIIe volgr I p. 182, 186. Noeroeddin alRaniri, *Tabjān* (HS. Leiden Mal. 3291 vgl. Hoesein, l. c. p. 186 nt. 2, 175 nt. 3, 136; Cat. Juynboll Mal. p. 282) fol. 2—3, 35, 38, 39a, 47, 48bis—55a, 130. Dit werk is buitengewoon belangrijk voor de kennis van de geestelijke atmosfeer van Noord-Sumatra in het begin van de 17e eeuw. Over Noeroeddin zelf, zie Hoesein l. c. p. 185 sqq, 136 sq, zie verder van Ronkel's Catalogus Mal. HSS. Batavia, Verh. Bat. Gen. 57 (1909) p. 403, 514; vgl. Snouck Hurgronje, Achehnese II 12, Arabië en Oost-Indië p. 17 sq. en van der Tuuk op. cit. p. 49 sq.

1) Een Javaansch geschrift uit de 16e eeuw, handelende over den Mohammedaanschen godsdienst, naar een Leidsch handschrift uitgegeven en met aanteekeningen voorzien (1881).

en ongelukzalig is (44), ethica (45 sq), bewijzen voor de eenheid van Allah 47^{a}—48^{a}) en wat men ten aanzien van Allah gelooven moet (48), *fanā'* (49^{a}), het „terugkeeren" tot Allah, die het begin en het einde is (49^{b}—50^{b}), de werking van 6 soorten *dhikr* (50^{b}—52^{a}), ethica (52^{a}—56^{b}), over de *basmalah* (56^{b}—60^{a}), de *fātiḥ'ah* (60^{a}—63^{b}), Koranreciet (63^{b}—64^{b}), hoofdpunten der dogmatiek (64^{b}—67^{b}), de eigenschappen van Allah (67^{b}—68^{b}), ethica (68^{b}—72^{a}), over den *wuḍū'* (72^{a}—73^{b}) en ten slotte over de trillingen van sommige lichaamsdeelen (73^{b}—74^{b}).

TAAL DER BEIDE TEKSTEN.

Dit handschrift, dat door verschillende personen vol geschreven is en met de eerste schipreis naar Holland is gekomen, dateert misschien van de 2^{e} helft der zestiende eeuw; de inhoud gaat stellig terug tot den tijd, waarin Pangĕran Bonang zijn werkje vervaardigde.

Dit blijkt vooral ook uit de taal, die bij beide sterk Maleisch gekleurd [1]) is, en evenmin als in het Oud-Javaansch, zooals wij dat uit het *Rāmāyana* en de vertalingen van het *Ādiparwa*, *Wirāṭaparwa* en *Udyogaparwa* [2]) kennen, onderscheid maakt tusschen krama- en ngoko-vormen.

JAVAANSCHE TREKKEN IN DE TEKSTEN.

Het is hier de plaats, eenige characteristica dezer teksten te vermelden, opdat deze ons eenig licht verschaffen voor de beoordeeling van dien Islam in de eerste eeuw van zijn bestaan op Java.

---

1) Voor het HS. van Bonang, zie de aanteekeningen op den tekst. Bij Gunning treft men passim voorbeelden aan, b.v. anggaoeta (17^{a}), oepah-oepahan (17^{b}), amba (18^{b} passim), ber-derivaten (22^{b}, 55^{a}), batil (26^{b}), pon (27^{b}, passim), tindjau (31^{b}), merendahkan dirinja (36^{a}, 56^{b}), menjesal 37^{a} e.a.p.), naik hadji (39^{b}), meliharakan (49^{a}, 58^{a}), djahat (55^{a}), pakerti (60^{b}), titah (63^{a}), bahwa (63^{a}), arep = hendak (30^{b}), mangka dadinē = demikian adanja (22^{a}) enz.

2) *Ramayana* ed. Kern; de beide eerste parwa's zijn door H. H. Juynboll separaat uitgegeven, het laatste in uittreksel in B. K. I. 69 (1914) p. 219 sqq.

Als eerste karaktertrek dient vermeld te worden, dat de ideeën, hoewel van buiten ingevoerd, zich toch aan de Javaansche omgeving hebben aangepast.

Dezen Javaanschen invloed meen ik ook te bespeuren in een traditie, die er in aangehaald wordt en die aan Mohammed in den mond gelegd wordt (18ª):

„Alwie de wereld beoogt, drijve handel; alwie het hiernamaals beoogt, verrichte ascese; maar wie deze beide op het oog heeft, leere ēlmoe's."

Onder de kenmerken van den Islam in Indië vermeldt Prof. Snouck Hurgronje [1]), dat er aan sommige sunnah-salaat's veel meer beteekenis gehecht wordt dan aan de vijfmaal daags te verrichten ritueele godsdienstoefening. In overeenstemming daarmee lezen wij in het door Gunning uitgegeven geschrift, dat, als iemand een sunnah-salaat verricht, de engelen zijn verzuimde verplichte salaat's compleet moeten maken. (Het is Allah, die hier tot Mohammed spreekt 25ª/25ᵇ).

Prof. Snouck Hurgronje (l. c. p. 306) verklaart dit verschijnsel van onverschilligheid ten aanzien van de dagelijksche ritueele plichten als volgt:

„The early pioneers of Islam in the Far East laid great stress on thought, while action occupied a much lower place in their scheme of life."

Voor deze uitspraak vinden wij ook volledige bevestiging in onze teksten, die dan toch het geestelijk leven der moslims van Java in de eerste eeuw hunner bekeering weerspiegelen. Beide teksten houden zich uitsluitend bezig met min of meer ethisch-mystieke uiteenzettingen over de verhouding van den mensch tot de godheid, maar van een inscherpen der plichten tegenover Allah, zooals de wet die voorschrijft, is geen sprake [2]). Zoo komt het ook, dat de figuur van Mohammed in deze literatuur vrijwel geheel op den achtergrond treedt. Zelfs heet het: het loon (resultaat) van hem, die een theologische quaestie leert, is meer dan die van dengene, die duizend jaar

1) Achehnese II p. 304.

2) Vgl. nog G. fol. 36ᵇ sirahing *'ibādat tafakkur:* hoofdzaak van den eeredienst is meditatie (zoo den tekst te verbeteren).

salaat verricht [1]). Wel is waar komen dergelijke gezegden ook wel in Arabische traditie-verzamelingen voor, maar, dat men ze in dit werk bij voorkeur aanhaalt, wijst toch op de geestelijke atmospheer.

Het is bekend, dat tegenwoordig het verkondigen van de grofste ketterijen voor den inlander geen beletsel is, om iemand heilig te verklaren (vgl. Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië p. 15, Achehnese II p. 12). Ook van de dagen van Bonang kan dit gelden. In zijn boek lezen wij, dat, toen drie theologen als ware ketters door Ghazali waren ontmaskerd, zóó dat hij ze zelfs wilde dooden en hen kafir noemde en zij vroegen door hem bekeerd te worden, (HS. p. 54) G. zeide: ik kan geen heiligen van Allah bekeeren, het is het beste, dat gij zelf berouw toont tegenover den Heere.

Deze Javaansche invloed openbaart zich verder ook in het gebruiken van allerlei reeds bestaande termini technici, die nu echter naar den nieuwen godsdienst van een nieuwen zin worden voorzien. Het Sanskrit woord siddha heeft in het Hindoeïsme als technische term de beteekenis van: de volmaakt reine en heilige, een zin, dien het in het Oud-Javaansch behouden heeft: kasid(dh)an drukt dus het bezitten van de eigenschap van siddha-zijn uit, waarnaar de geloovige moet streven. Pangeran Bonang wekt zoo zijn hoorders of lezers op, om naar kasidan te trachten (HS. p. 88).

Zoo heeft ook *dhāranā* zijn bepaalde beteekenis. In Gunning's werk gaat *darana* overhellen naar de beteekenis van het Arab. *Çabr* (fol. 16^{b}, 34^{b}, 31^{a}, 41^{a}, [2]) 53^{a}, etc. Toetoer is in het Oud-Javaansch de vaste term voor zedekundige geschriften [3]). Ook Bonang noemt zijn geschrift zoo [4]).

---

1) Sing wong asisinaoe *mas'alah* sawidji lewih palanē kang a(ng)lampahi salat sēwoe taoen. Gunning fol. 29^{b} vgl. Noeroeddin, Hadith nabi fol. 12^{a} (HS. Leiden n°. 3288 Cat. Juynboll. Mal. p. 277 sq).

[Sinaoe, ook ginaoe of tinaoe (eig. pass. van taoe) = discere vgl. fol. 29^{a}].

2) Kalawan asrah lakoenē ing Allah, andaranaken balahi (zoo den tekst te verbeteren, Gunning leest andadēken, maar het MS. geeft mijn lezing).

3) Vgl. H. H. Juynboll. Cat. Jav. HS. Suppl. II 240, 261, 311, 336 enz. Friederich, Verh. Bat. G. 22 p. 22.

4) Vgl. verder het gebruik van goeroe voor *murshid* (G. fol. 29^{a}) en pandita ook voor den Mohammedaanschen geleerde (ibid. en passim).

§ 13. Karakter van den Islam der eerste eeuw.

Ditzelfde procédé vindt men nu ook in de moderne primbon-literatuur, die trouwens de voortzetting is der oudere hindoeïstische toetoers [1]). Evenals de primbons vol zijn van tooverformulieren, die een mystiek-magisch karakter vertoonen, zoo hangen ook de toetoers ten nauwste samen met de mantra's. Vindt men in de eerste aan de engelen en profeten plaatsen in het menschelijk lichaam toegewezen, deze speculatie gaat terug op het prototype der toetoers, waarin datzelfde herhaaldelijk met de goden geschiedt [2]). Zelfs wordt dit in teekeningen uitgedrukt, die het voorbeeld vormden voor de daerah's [3]) der primbon-literatuur. De identificeering van de windstreken, gewijde letters, zintuigen, elementen etc. met deelen van het lichaam, die schering en inslag is [4]) in deze laatste, vindt men in de oud-Javaansche literatuur juist zoo terug [5]). In beide vindt men ook b.v. afbeeldingen en beschrijvingen van krismodellen [6]), mystieke

1) Vgl. nog Juynboll op cit. p. 304 waar men toetoer primbon vermeld vindt. Men vergelijke verder het blijven gebruiken van termen als *dhyāna* en *samādhi*, *tapas*, sang hjang (toenggal) (vgl. Juynboll l.c. p. 319, Cod. 5184), *sūkshma*, *wibhu*, sang manon (Cod. 5073 fol. 66, 68 e. a. p. Cat. Juynboll p. 310).

2) Juynboll op cit. p. 138, 225, 262, 280, 298, 305, 306, 312 etc.; B. K. I. VII[e] volgr. VI p. 415, Primbon Poerworedjo p. 10, Poensen, Meded. Nederl. Zend. 13, p. 208.

3) Rinkes, Abdoerraoef van Singkel p. 112 sqq, 116; vgl. HS. Snouck Hurgronje n°. 1 (Mystieke primbon, Jav. Garoet), waarin men tallooze teekeningen vindt, waarvan de prototypen in de toetoer-mantra-geschriften worden aangetroffen. Vgl. ook HS. Sn. H. n°. 33 p. 239.

4) Snouck Hurgronje, Achehnese II p. 11, Arabië en Oost-Indië p. 16; B. K. I. (Congresnummer) 1882, Land- en Volkenkunde, p. 79 sq. HS. Snouck Hurgronje n°. 3 p. 11 sqq, 38 sq, 77 sq, 33, 49 sqq.

5) Speyer B. K. I. VIIe volgr. p. 410. *Sang hyang kamahāyānikan*, ed. Kats p. 65 (b 57, a 58, b 58), vgl. 112 sq. dat als voorbeeld kan gelden voor MS. Snouck Hurgronje n°. 89, p. 39 sq. etc. en „Mystieke Primbon Poerworedjo" (zie boven p. 59) p. 3, 32 sqq. (Serat Wirit, 3[e] druk 1913 p. 28 sqq). Rinkes op. cit. p. 76 nt. 7, 87 nt. 5, vgl. Makota segala radja-radja ed. Roorda van Eysinga p. 20, vgl. 24. — Juynboll op. cit. 303, 305, 311, 337 sqq, vgl. reeds Friederich l.c. p. 63.

6) Zie b.v. H.S. Snouck Hurgronje n°. 89 (Primbon myst. Tjarebon) p. 137 sqq., vgl. Juynboll l. c. p. 311, 330, 321, 366, 364, Snouck Hurgronje, T. B. G. K. W. 47 p. 395 (vgl. p. 411).

geographie (vgl. Juynboll l. c. p. 303, 305 en HS.-Sn. H. No. 3, p. 55), voorteekenen, geneesmiddelen, wichelkalender, enz.

Ook in het spraakgebruik werkt deze gelijkheid van beide nog door. Zooals in de toetoers het onderhoud van goeroe en leerling met w i s i k [1]) wordt weergegeven, zoo is dit in de primbons de vaste uitdrukking voor het spreken van b.v. Allah tot den profeet en is het evenals het Mal. berbisik (hati) de vertaling geworden van het Arab. *munādjāt* [2]).

Uit het ontstaan van de primbons uit de vroegere toetoers is het ook te verklaren, dat allerlei woorden uit de laatste, die daar vaste, telkens terugkeerende begrippen vertegenwoordigden, in de eerste zijn overgegaan, maar zeer vaak onbegrepen. Herinnert een uitdrukking als: dat de kafirs tengevolge van Allah's Almacht in „illusie" bevangen zullen blijven (ing k a m a j a n) [3]) al onmiskenbaar aan zijn oorsprong, duidelijker is dat nog met een woord als *pramāna*. In de kennisleer [4]) beteekent dit woord eigenlijk: „ken-norm". Gewoonlijk worden er drie onderscheiden: *pratyaksha* (perceptio), *anumāna* (gevolgtrekking) en *çabda* (het betrouwbare woord), die te samen *tripramāna* [5]) heeten. Waar dus de perceptio — vooral ook, omdat de *çabda* lang niet door alle scholen erkend wordt — de gewone „ken-norm" is, kan men de verwarring op Java begrijpen, waar men *pramāna* (pramana) met *pratyaksha*

1) Pawisikira sang goeroe Cod. 5070 fol. 5, pawarahing wisik Cod. 5155 fol. a 15 (Cat. Juynboll Jav. Suppl. II p. 318, 325).

2) Rinkes, Abdoerraoef van Singkel p. 82 nt., vgl. 66 nt. 2.

3) Oorspronkelijk is de bedoeling dezer woorden dat „the non-enlightened soul is unable to look through and beyond *Māyā*, which, like a veil, hides from it its true nature, instead of recognising itself to be Brahman." (G. Thibaut, in Sacred Books of The East Bd. 34 p. XXVI). Al is hier de oude term gebleven, toch is de beteekenis gewijzigd en verbonden met de leer, dat Allah wien hij wil, in dwaling leidt (Qur. 6 : 125. Vgl. Macdonald, Religious attitude and life in Islam, p. 300 sq). De hierboven bedoelde passage vindt men in: Primbon Poerworedjo, HS. Snouck Hurgronje p. 13.

4) Vgl. Deussen, Das System des Vedânta p. 93 sqq; Garbe, Die Sâṃkhya-Philosophie, p. 150 sq., 170; Grundriss der Indo-arischen Philologie Bd. III p. 13. Ook nog Deussen, Allgemeine Geschichte der Philosophie I 3 p. 416—420, 474 sqq.

5) Vgl. Jav. HS. Leiden. (Cod. 5154, Juynboll, Cat. Jav. Suppl. II p. 317 sq.). Fol. 34[a], Manu 12, 105.

(pratjaksa) gelijk stelde [1]). Zóó geven wij het dus misschien nog wel het beste weer met: „kenvermogen" [2]).

Aangezien *pratyaksha* ook het „onmiddellijk-evidente" aanduidt, kan het vertaald worden met „waspada, waspaos", waarmee nu pramana ook verklaard wordt.

Bij het woord: *pranawa* hebben wij iets dergelijks op te merken. Boven (p. 62 nt.) zagen wij reeds, dat hiermee de mystieke syllabe „*Om*" wordt aangeduid. Doordat de toetoers deze, evenals *namas* en andere gewijde woorden en lettergrepen, een plaats in het lichaam of wel in het hart toekennen [3]), natuurlijk wanneer dit een voldoenden graad van verlichting en zuiverheid had bereikt, kon men *pranawa*, vooral ook door de in deze geschriften zoo veelvuldig voorkomende tabellen en schematische voorstellingen misleid [4]), gaan definieeren als verlicht(ing des) hart(en), waar bovendien de Islam de eigenlijke beteekenis onmogelijk gemaakt had. In pranawa hebben wij dus een onbegrepen reminiscens aan het voor-islamische verleden van de primbons. Allerlei termen uit de „zielkunde" der toetoers zooals de zeer frequente

---

1) Zie boven p. 62; vgl. nog Jav. HS. Leid. Cod. 5064 fol. 14 (Juynboll l. c. p. 313, 357, Cod. 5376, 10[a]).

Bovendien lag ook voor den Javaan de verwarring met *prāṇa* (prana) voor de hand (vgl. van der Tuuk K. B. N. WdB. IV 67) mede door verkeerde afscheiding (vgl. bv. Med. Ned. Zend. 29 p. 32 sqq. Zoo kon pramana de verklaring worden van *bāyu* (v. d. Tuuk I 151). Immers *bāyu* = de 5 *prāṇa's* („vital airs") en de adem (*prāṇa*) geldt den Hindoes als het levensprincipe (Garbe, op. cit. p. 255 sq. Deussen, Das System p. 353 sqq, 359 sqq.). Dus is *bāyu*: de levenskracht (van der Tuuk IV 1021). In het Hindoeïsme kan *bāyu* = *prāṇa* zelfs = *brahma* worden. In deze overgroote beteekenis, die aan den adem in het Hindoeïsme wordt toegekend, ligt de oorsprong van de leer van een der heiligen bij de Walisynode, die datzelfde beweert en bijgevolg het bedwingen van den adem (vgl. *prāṇā-yāma*) als besten eeredienst aanbeveelt. — vgl. nog (*jīwa*)*pramāna* = levensduur (vgl. v.d. T. IV 126), welke uitdrukking in de wajangliteratuur voortleeft.

2) Vandaar ook de verklaring „tjihnajakti" en kapramanan = bewezen (*pramāṇa* zelf beteekent ook al „bewijsmiddel" in het Sanskrit).

3) Hierbij moeten we bedenken, dat *Om*, de (gewijde) syllabe = *akshara*(*m*) is. Omdat *akshara* ook = onvergankelijk en *aksharam* = de (al)ziel, *Brahma* is, wordt in deze speculaties „*Om*" met den *ātman* geïdentificeerd.

4) Zie b.v. de teekeningen van den mensch en de ziel met de gewijde syllabe in Cod. 5154 Jav. Leiden fol. 7[a] en 9[a] en Cod. 5180, fol. 17.

tegenstelling [1]) tusschen *wāhya* of *bāhya*, het „uiterlijke” of — als synoniem met awak — het „lichamelijke”, het „stoffelijke” [2]) èn *adhyātmika*, het „geestelijke” [3]) nu eenvoudig equivalent met *z'āhir* en *bāṭin* [4]), of b.v. manik, de „pit”, de „levenskracht” [5]) enz. [6]), vindt men alle in de primbon-literatuur terug.

Na deze uiteenzettingen kan het ons ook niet meer bevreemden, dat, evenals daar [7]), ook hier [8]) uit den Hindoeïstischen tijd bekende helden als Rama als mystieke-grootheden voortleven.

Al kunnen wij dus ongetwijfeld zeggen, dat de „pantheïstische geloofsvorm (der primbons), dit tooveren met gedachten en woorden, waarbij de aandacht van het positieve dogma en van de wet wordt afgeleid, naar Hindoestan als land van secundairen oorsprong wijst” [9]), niet minder waar is het, dat dit uitheemsche zaad door het tantrische Çivaïsme den bodem, waarop het kon opwassen, geheel bewerkt en voorbereid vond. Nauwelijks in het nieuwe gebied ingevoerd accomodeerde zich het vreemde aan hetgeen het er aantrof. In wezen verschilde deze pantheïstische Mohammedaansche mystiek, die zelf al veel Indische elementen, vooral ook uit de Vedanta had opgenomen [10]), niet van de inheemsche theosophieën.

---

1) *Sang hyang kamahāyānikan* fol. a 11 (p. 19).

2) Kats, op. cit. p. 128 sqq. nt. 16.

3) Kern, Kawistudiën p. 62.

4) Primbon Poerworedjo p. 26.

5) Boven, p. 62; zie Cod. 5154 Jav. Leiden fol. 34. Ook awang [2] oewoeng [2] komt reeds in de toetoers voor (vgl. Cat. Juynboll p. 368 (Cod. 975).

6) Pantjēndrija, een uitdrukking, die weer zooals in de primbons gebruikelijk is, geheel met Mohammedaansche mystieke voorstellingen samengevlochten wordt (vgl. b.v. Cod. 4001, Cat. Juynboll Jav. Suppl. II p. 125 sq. Vgl. nog beneden p. 77.

7) Juynboll l. c. p. 265 Cod. 4283 vgl. p. 313 (Cod. 3579).

8) In een handschriftje, dat ik uit Solo ontving, getiteld Serat pralambang ngēlmoe kakēkat (of gaïb) vgl. Niti Mani 2[e] ed. 1914 p. 232.

9) Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië p. 17 (vgl. p. 12—18).

10) Houtsma in: Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religiongeschichte[2] I 378sqq.
Von Kremer, Culturgesch. Streifzüge p. 46 sqq. Gesch. d. Herrsch. Ideeen p. 73 sqq.
Goldziher, Transactions of the IX Congr. of Orient. II p. 114; J. R. A. S. 1904: p. 125 sqq., Vorlesungen p. 160 sqq., Rev. Hist. Rel. XXXI p. 308.
Margoliouth J. R. A. S. 1907 p. 293 nt. 3. Nicholson, J. R. A. S. 1906, p. 315, 326, 344.
Schreiner Z. D. M. G. LII p. 520, 525, 555 sq.
Von Kremer, Sitz. ber. d. Phil. Hist. Cl. d. K. Akad. d. Wissensch. Wien 1889

De speculaties, die men gewoon was te houden over *Om* en de andere gewijde lettergrepen, over *namaç Çivāya* [1]) enz., kon men nu b.v. richten op de *basmalah*, *alh'amdu*, of *lā ilāha illā 'llāh* [2]). Het naspeuren van de hoogere eenheid tusschen elementen, windstreken, lichaamsdeelen en kleuren behoefde alleen nog maar wat verder uitgestrekt te worden. De overgang werd nog gemaklijker gemaakt, doordat men de op Çiva toegepaste benamingen van de wereldziel: *wibhu* (wiboeh) [3]) de „allesdoordringende", *sūkshma* (soeksma), de „subtiele", „fijne", „onstoffelijke", nu aan den min of meer pantheïstisch gedachten Allah toekende [4]).

Zooals dus het Hindoeïsme op Java zich aan hetgeen het daar aantrof, heeft aangepast en daarop voortgebouwd, zoo is ook de Islam één geworden met het Javanisme. Terwijl dit proces zich langzaam voltrok, is deze gang van zaken natuurlijk niet onopgemerkt gebleven. Wanneer nu de overlevering vertelt, dat deze quaestie besproken is op de wali-synode, waarbij verschillende heiligen hun theorie voordroegen over het al of niet geoorloofd zijn dezer aanpassing,

---

vol. CXVII 6e Abh. p. 15 sq., 30, 43, 78 sqq., 82 sq. (vgl. Margoliouth J. R. A. S. 1902 p. 291 sq.).

Garcin de Tassy, Hist. de la litt. Hindouie II, 154 nt. vgl. Massignon in: der Islam III p. 248 sqq.

1) Cod. 5154. Leiden Jav. fol. 34, 34a, 6, 11, vgl. Cat. Juynboll. Jav. Suppl. II p. 280—370 (passim).

2) HS.-Snouck Hurgronje No. 3 p. 35, 33, 148 e. a. p.; Med. Ned. Zend. IV 213 sq., Gunning fol. 57b.

3) Deussen, Das System des Vedânta p. 251, 333 sqq., vgl. b.v. Cod. 5154 fol. 10a.

4) In het boek van Bonang passim. Ook *çarīra* „de individueele ziel" (Deussen op. cit. p. 171) heeft hij behouden. (*sūkshma* = *Çiva* b.v. Cod. 5154 fol. 11a).

Een zeer duidelijke reminiscens aan de vroegere *Om* etc. — speculaties (vgl. Cod. 5154 fol. 6 en 34, Cod. 3860 (1) Juynboll l. c. p. 305) vind ik in Serat Wirid (zie boven p. 59 nt. 2 No. I C 1 p. 23):

Menawi sampoen makaten ladjeng karaos nikmat sakaliring anggotaning sarira kita sadaja anglangkoengi nikmating sanggama, nalika saweg medalaken rahsa: ingrikoe panggēnanipoen amoesti poepoentoning tēkat ing*k*ang santosa kados ngibarating aksara alip kang adjabar-djēr-pēs, oengelipoen a i oe.

a, tegesipoen akoe }
i, tegesipoen iki } akoe iki oerip!
oe, tegesipoen oerip }

dan kunnen wij deze uiting gerust als de weerspiegeling van destijds gehouden beschouwingen opvatten.

Maar wars van alle theorie had de accomodatie in stilte in de practijk plaats.

§ 14. Vergelijking van „Bonang's leer" met de werken der eerste eeuw van den Islam op Java.

Wij moeten nu den draad van § 11 weer opvatten en nagaan in hoeverre wij voor de leer van Pangeran Bonang, zooals die in moderne geschriften wordt weergegeven, en, waarvan wij in genoemde paragraaf eene vertaling leverden, aanknoopingspunten kunnen vinden in de oudste Mohammedaansche literatuur van Java, die ons bewaard is gebleven. Ons oog valt dan in de eerste plaats op een passage uit den tekst van Gunning [1]): „Zoo luidt de *ḥadith qudsī*: Het Woord van Allah, den Aller-Hoogsten tot den Heere (bagin̩da) den Gezant Gods: Ik heb opgericht [2]) een heiligdom [3]) in het binnenste (weteng) van den mensch, (denwelken) ik borst heb genoemd. In die borst is de inborst (kalboe), in die inborst het hart, in dat hart (djantoeng) het innerlijk, in het innerlijk (boedi) het gemoed [4]), in het gemoed het onstoffelijke (soeksma), in het

1) Gunning fol. 38ᵃ, 38ᵇ. Het Arabisch origineel van deze passage vond ik terug in HS. Snouck Hurgronje nº. 1 (Mystieke Primbon Jav. Garoet) p. 90:

Qāla 'llāhu taʿālā: ban(ai)tu fī djawfi 'bni Ādama qaçran wa sammaituhu çadran wa fī 'lçadri qalbun wa fī 'lqalbi fu'ādun wa fī 'lfu'ādi lubbun wa fī 'llubbi shaghafun wa fī 'lshaghafi chafijjun wa fī 'lchafijji sirrun wa fī 'lsirri anā 'llāhu — lā ilāha illā anā.

2) l. (met het HS.) a(n)djenengaken.

3) Maligē, dat wel is waar hier de vertaling is van *qaçr*, maar, mij dunkt, toch op dezelfde wijze moet weergegeven worden als boven p. 60 sq. Het is een woord, dat uit het Tamil in de inlandsche talen is gekomen en daar behalve paleis (= Sanskr. *mālikā*) ook „temple" beteekent (Dictionnaire Tamoul-français, Pondicherry 1863 p. 769).

4) Djinem, waarvoor ik uit de Oud-Jav. literatuur geen bewijsplaats ken, maar dat in de primbons of met angen-angen verklaard wordt (Myst. Primbon Poerworedjo HS. Snouck Hurgronje p. 4, 39) of op de parallele plaats daardoor wordt vervangen. Volgens Coolsma (Soend. Holl. WdB. p. 139, 2ᵉ kol., (is het) Z(uid) B(antamsch, (en wordt) verkl(aard) met angen, gemoed.

onstoffelijke het geheimste wezen (rahasja), [in het geheimste wezen ben] Ik" 1).

Al voegt nu de schrijver hier heel orthodox aan toe: „de beteekenis van dit gezegde van Allah is, dat Zijn liefde in het geheimste wezen valt", dan zien wij toch, dat deze mystieke leer, die de ruggegraat vormt van de speculaties, die men tegenwoordig o.m. aan Soenan Tembajat toeschrijft 2), reeds in de 16e eeuw onder de moslims gangbaar was. Ze is getiteld: de blootlegging van de ordening van het heiligdom in den *bait al muh'arram* 3).

Naar wat wij in § 13 over het hybridisch karakter der primbon-literatuur gezegd hebben, is het te verwachten, dat deze uitheemsche loot op den Javaanschen boom der „kennis" geënt daarmee geheel vergroeid is. Zooals de door de moslimsche mystiek zoo geliefde Koranische woorden: *alnafs allawwāmah, alammārah, almuṭma'innah* 4) in de primbons gaarne gecombineerd worden 5) met de oud-Javaansche bespiegelingen over de aan het kastenwezen 6) ontleende kleuren en derzelver plaats in het lichaam, zoo is ook dit vreemde gegeven slechts een steen geworden in het bouwwerk van het Javanisme, dat eerlijk een mesigit bedoelt

---

1) In den tekst volgt nog, dat de borst de plaats (astana) is van den Islam, etc. en dat het geheimste wezen de plaats is der Aanschouwing (*mushāhadah*): de beteekenis van *mushāhadah* is te weten, dat Allah, de Allerhoogste, het geheimste wezen ziet; de verklaring van *murāqabah*: het gelaat van Allah te zien, wetend, dat men geweten wordt [angoeninga woelating Allah dēn wroeh jēn kinawroehan. Vgl. 51a, 41a, 52a, 56b].

2) Primbon Poerworedjo p. 19 (vgl. p. 21, 18), Serat Wirit (ed. Soerakarta 1913, 3e druk) p. 3 en 4, Niti Mani (ed. Soerakarta 1914, 3e druk) I p. 140, 142 (de opgaven verschillen wat. Onder Demak wordt deze leer toegekend aan Soenan Poerwapada (N. M.), Poerjwapada (S. W.), Moerjjapada (P. P.).

3) Pamboekaning tata maligē ing dalem bēt almoekaram. Deze uitdrukking wordt verklaard met grija ingkang kahawisan (S. W. p. 33), enggon ing dalem larangan (P. P. p. 4). Bedoeld is dus blijkbaar *bait almuh'arram* = de Ka'bah, naar Soerah 17 : 1, waar over den *masdjid alh'arām* gesproken wordt (vgl. hiervoor: der Islam VI p. 14 en aldaar aangehaalde literatuur.)

4) Vgl. ook Rinkes, Abdoerraoef, p. 77 nt. 3.

5) Primbon Poerworedjo HS.-Snouck Hurgronje p. 11.

6) Speyer, B. K. I. VIIe volgr. VII p. 410, vgl. Rinkes op. cit. p. 44 nt. 2.

te zijn [1]), doch in zijn architectuur maar al te zeer aan het Hindoeïsme nog herinnert.

Om kort te gaan: De leer [2]), die op de bovenaangehaalde *hadīth qudsī* berust en die nu aan Soenan Tembajat in den mond gelegd wordt, geeft de volgende „localiseering" (doenoeng, vgl. boven p. 61).

1. de borst: dat is hetgeen voorkomt uit het zijn van den *bait al muh'arram* — d. w. z. het gewijde huis.

2. de inborst — het zijn van de „pontjadrija" [3]), d. w. z. de vijf geesten, trekt den wagen [4]) van de neiging (nafs) d. i. het begin [5]) van den adem (nafas).

3. het hart — het zijn van de „pontjamaja" [6]) d. w. z. de vijf (gemoeds)bewegingen (osik), trekt den wagen van den lust [7]): dit is het begin van den hartslag (keketeg).

4. het innerlijk — het zijn van de „pranawa" [8]) d. w. z. verlichting des geestes, trekt den wagen van den wil: d. i. het begin van het redeneeren (pamitjara).

5. de djinem [9]), d. w. z. het gemoed, het zijn van het begrip (panggrahita), trekt den wagen van de stem: dit is het begin van het gehoor.

6. het onstoffelijke, het zijn van den levensgeest (njawa), trekt den wagen van de voorstelling (tjipta): dit is reuk.

7. het geheimste wezen, het zijn van de Ziel (atma), trekt den wagen van vrijmachtigheid: dit is het begin van het gevoel.

Behalve de opsomming van de functies dezer zeven inner-

---

1) Snouck Hurgronje, De beteekenis van den Islam voor zijn belijders in Oost-Indië p. 12, 19, 23.

2) P. P. p. 39. Niti Mani p. 136 sq.; Serat Wirit (ed. Soerakarta) p. 33 sq.

3) Over dit woord zal zoo dadelijk gesproken worden.

4) Zie boven pag. 61 sq. nt. 5.

5) P. P. heeft hier steeds wahana; S. W. en N. M. daarentegen wahja = bahja = wetoe (uitkomen). Vgl. p. 62: pamboeka.

6) Over dit woord zal zoo dadelijk gesproken worden.

7) Zie boven pag. 62 nt.

8) Zie boven pag. 71.

9) Zie boven pag. 74 nt. 4.

lijke organen, die in de toetoers ook frequent is [1]), hebben wij hierin nog eenige duidelijke overblijfselen van speculaties uit den Hindoeschen voortijd, ik bedoel pontjadrija en pontjamaja, afgezien van de boven reeds uitvoerig besproken pranawa.

Pontjadrija eigenlijk *pañcendriya* (in het Sanskrit) zijn de vijf zintuigen, waarvan we boven zagen, dat men ze graag met allerlei lichaamsdeelen, goden, elementen, de vijf *prāṇa's* [2]), etc. in verband brengt. Uit de verklaring, die op het woord volgt (manah gangsal), ziet men, dat men het niet meer verstaat, wat nog te meer in het oog springt, daar verderop successievelijk de ontwikkeling van de verschillende zintuigen vermeld wordt.

Pontjamaja (eig. Sanskrit *pañcamaya*) beteekent oorspronkelijk: uit de vijf (elementen) samengesteld [3]) en is een epitheton voor het lichaam. Aangezien de Islam gewoonlijk vier elementen aanneemt en de Mohammedaansche beschouwing in dezen algemeen [4]) de Hindoesche voorstelling van vijf elementen heeft verdrongen, kon dit woord langzamerhand niet meer begrepen worden.

Maar het duidelijkste openbaart zich het verleden nog, door in het geheimste wezen, de plaats van „Ik" in de localiseering evenals elders [5]), den Atman te stellen, eene herinnering aan de vroegere Wereldziel.

Kunnen wij van de kern dezer leer met zekerheid zeggen, dat zij in de eerste eeuw van het doordringen van den Islam op

---

1) Men vergelijke eens de hierboven aangehaalde leer met Garbe, Die Sâṃkhya-philosophie p. 239.

Men ziet dan, dat de oorsprong niet twijfelachtig is, vgl. nog Med. Ned. Zend. X p. 277 sq.

2) Vgl. nog Cod. 5073 fol. 66, waar in dit verband: keketeg ook voorkomt.

3) Zoowel pontjadrija als pantjamaja ontbreekt bij van der Tuuk, waar trouwens een of meer pagina's uit zijn handschrift blijken te zijn weggevallen.

4) Vgl. Dictionary of the technical terms (Bibliotheca Indica 1862) Part. II s.v. 'unçur p. 960 sqq. vgl. Rinkes, Abdoerraoef p. 76 nt. 7; vgl. Primbon Poerworedjo HS. Snouck Hurgronje p. 3, Makota segala radja radja p. 20 (ed. Roorda van Eysinga).

5) Zie b.v. boven p. 62 met de nt.

Java aanwezig was, na hetgeen wij in § 13 uiteengezet hebben, lijkt het mij ook niet twijielachtig, of de combinatie der vreemde elementen met de inheemsche, zooals die in de toepassing gegeven wordt, moet ook toen reeds gangbaar geweest zijn, al zal men wellicht toen meer dan nu den oorspronkelijken zin der Sanskrit-termen hebben verstaan.

Ook de ruggegraat van een andere van de acht leeringen, die aan de heiligen van Java tegenwoordig worden toegeschreven, trof ik in de oudere literatuur aan [1]), n.l. die van Soenan Madjagoeng [2]), genaamd: de ontplooiïng van het Wezen (gelaran ananing *dhāt:*) „de mensch is mijn geheimste wezen en ik ben het geheimste wezen des menschen", de bekende, onder mystici zeer populaire *h'adīth qudsī.*

Doch dit alles lijkt mij reeds voldoende, om te zeggen, dat de tegenwoordig aan de heiligen toegeschreven leeringen reeds in hun dagen bestonden. In de hierachter gegeven analyse van onzen tekst zal men trouwens stoute ketterijen beschreven vinden en bestreden met de bijvoeging: akaṭah angoetjap kadi anoetoer oedjaring wong sasar ikoe [3]): velen spreken zooals [het leeren van] de woorden dier ketters. Bovendien bestaat er geen enkel bezwaar, gezien den tekst, die van Bonang afkomstig is [4]), om aan te nemen, dat hij ook niet privatim een leer als de hierboven in § 11 aangegevene zou hebben verkondigd. Immers zelfs Ghazāli verwijst in zijn *Ih'jā'* naar een stoute, esoterische waarheid, die in het openbaar niet kan worden besproken. En ten slotte [5]): „de levensbeschouwing en de leerstellingen, die de inlandsche overlevering aan de oudste voorgangers toeschrijft, de geheele geestelijke atmosfeer,

---

1) HS. Bonang p. 29.

2) Primbon Poerworedjo H.S. Snouck Hurgronje p. 18, Niti Mani p. 139, Serat Wirit (ed. Soerakarta 1913) p. 2.

3) HS. Bonang p. 24.

4) Vgl. nog beneden p. 55, aanteekening; vgl. ook nog Babad Tjerbon Z. 23: vrs. 1 noot.

5) Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië p. 15.

waarin de traditie betreffende de eerste prediking van den Islam zich beweegt, ... zijn niet verzonnen. De uitspraken, die men den acht of negen hoofdheiligen van Java in den mond legt, getuigen van een vermetel mystiek panthe-isme. Dezelfde kettersche mystiek had nog op de grenzen der zestiende en zeventiende eeuw in Atjeh enkele bestrijders, maar vele vurige aanhangers".

§ 15. Het Boek van Bonang vergeleken met de primbon-literatuur.

Als eerste parallel tusschen onze beide teksten uit het begin van de 16e eeuw èn de tegenwoordige primbon-literatuur noemen wij het zich beroepen op Arabische werken, die of een absoluut gefingeerden titel hebben of boeken zijn, waarvan de schrijver alleen bij geruchte gehoord heeft of waarvan hij slechts de hoofdstrekking kent. Bonang haalt zoo herhaaldelijk den *Ih'jā'* van Ghazali en den *Tamhīd* (van *Abū Shakūr*) [1]) aan. Van dit laatste werk vond ik HSS. vermeld te Berlijn [2]), Londen [3]) en Batavia [4]). Ik raadpleegde het laatste, maar mij bleek, dat de *Tamhīd* met onzen tekst even weinig of even veel overeenkomst vertoonde als welke andere dogmatische verhandeling ook. Hetzelfde is het geval met het standaardwerk der latere Mohammedaansche orthodoxie, den *Ih'jā'*: ook deze staat slechts in een uiterst verwijderd verband met het boek van Bonang en mag daarvan geenszins een bron genaamd worden.

Van het door Gunning uitgegeven geschrift geldt hetzelfde: ook daar kan geen sprake zijn van ontleening aan den *Ih'jā'*, den *Tamhīd* of werken met allerlei verbasterde of fantastische Arabische titels [5]).

---

1) Brockelmann, Geschichte der arab. Lit. I p. 419.

2) Ahlwardt n°. 2456. Vgl. Catalogue of the Bibliotheca Orientalis Sprengeriana n°. 831.

3) Loth. Catalogue p. 101 (n°. 384), 287 (n°. 1033).

4) Van Ronkel, Suppl. to the Catalogue of Arabic MSS. p. 118, n°. 214, Not. Bat. Gen. 23/12 '01 I d. 1°. Vgl. nog Noeroeddin, *Tabjān* HS. Leiden n°. 3291 fol. 60.

5) Gunning, fol. 21^b, 22^b, 39^b, 68^b, 47^a, 50^b, 73^a etc. (73^a N.B. voor een verhandeling over de uit de oud-Javaansche literatuur ontleende [vgl. van der Tuuk II 141 2e kolom] beschouwingen over omineuze trillingen van de verschillende lichaamsdeelen).

Ook de primbon-literatuur pretendeert dikwijls haar oorsprong te vinden in Arabische werken [1]), terwijl vaak, zooals wij zagen, de onjuistheid van die bewering blijkt [2]). Dit verschijnsel vindt men trouwens in allerlei inlandsche geschriften [3]), ook der Maleische letterkunde [4]). Prof. Snouck Hurgronje deelt mij mede, dat men ook allerlei geschriftjes met gefantaseerde Arabische namen, over den *fiqh* op Java kan aantreffen, waarvan de inhoud allerminst strookt met dien der Arabische werken over de plichtenleer.

Als tweede parallel moeten wij hier de overeenkomst in beeldspraak noemen.

Prof. Snouck Hurgronje zegt in zijn inaugureele rede, in zijn karakteristiek der moslimsche mystiek op Java (Arabië en Oost-Indië p. 16): „De mensch moet zich uit de schijnwereld, waarin zijn aanvang ligt, opwerken tot de godsgedachte, om aldus, zijne individualiteit verliezend, ten volle deel te hebben aan het eeuwige leven, de golf te worden, die niet de Zee en toch weer niet iets anders dan de Zee is, de droppel, waarin het al zich in zijn volheid spiegelt" [5]).

Deze beeldspraak, die in de primbons zoo veelvuldig voorkomt, treft men ook bij Bonang aan.

De technische taal is in vele opzichten bij Bonang dezelfde als in de latere mystieke geschriften. De aanteekeningen op den tekst zullen daar getuigenis van afleggen.

Maar ten slotte vindt men ook den inhoud in de primbons terug. *Īmān, tawh'īd* en *ma'rifat* besproken als trappen

1) Kitab bajan Alip (P.P. 2), Hidajat al Hakaïk (P.P. 1), Dakaïkoel Hakaïk (P.P. 1), Kitab Insan Kamil (P.P. 3); vgl. Snouck Hurgronje, Arabië en Oost-Indië p. 15. P.P. = Primbon Poerworedjo HS. Snouck Hurgronje. Vgl. ook Jav. HS. Leiden n⁰. 1796 p. 368.

2) Zie boven pag. 79 nt. 5.

3) Hoesein p. 174/75, Rinkes, T. B. G. K. W 54 p. 143, Meded. Nederl. Zend. IV, p. 232.

4) Sedjarah Melajoe p. 223,

5) Vooral ook de vergelijking van spiegel en spiegelbeeld en de persoon, die zich spiegelt, komt telkens voor.

van verlichting van den wandelaar op het pad der Godskennis, *ma'dūm çirf* [1]), het affirmeeren en de negatie in de geloofsbelijdenis, de verhouding tusschen het wezen van Allah en dat des menschen, dat alles treft men juist zoo of nader uitgewerkt in deze moderne werkjes aan. Hoe het zich daar dikwijls op bizarre wijze met allerlei andere gegevens heeft gecombineerd, zou eene uitvoerige bespreking wel verdienen, maar past niet in een inleiding tot deze tekstuitgave.

Wanneer wij nu nog eens op den arbeid van Pangeran Bonang terug zien, dan kunnen wij zeggen, dat die in veel opzichten te vergeefs is geweest. Bedoelde hij inderdaad de ketterijen te bestrijden, ook wanneer hij met ingewijden alleen was, — en we zagen, dat dit waarschijnlijk niet het geval is geweest — dan moet hij het wel betreuren, dat er onder het tegenwoordige Javanendom nog veel van de ketterijen voortleven, waartegen hij gekampt heeft [2]). De oorzaak daarvan is echter te zoeken in het „Javanisme".

1) Men verg. de aanteekeningen op den tekst.
2) Med. Ned. Zend. IV p. 213 sqq., VIII 223 sqq.

VOORBERICHT TOT DE TEKSTUITGAVE.

TEKST.

De hier achter uitgegeven tekst is Cod. N°. 1928 van de Leidsche Universiteitsbibliotheek. Over de herkomst van het handschrift werd in onze Voorrede uitvoerig verslag gedaan. Ons bleek, dat het in het laatst der 16e eeuw met een der eerste twee vaarten op Indië naar ons land moet zijn overgebracht. Blijkens onze Inleiding (p. 53—55) moet de tekst vervaardigd zijn in het begin der 16de eeuw.

Het handschrift werd reeds beschreven door Roorda, in den catalogus van Vreede p. 330 sq. (vgl. ibid. p. 434 en Hoesein p. 304). Dat handschrift is niet het origineel, maar een (vrij goede) copie. Dit blijkt uit verschrijvingen en het af en toe weglaten van stukken van woorden. Verder kan men dat ook afleiden uit het hier en daar erg verhaspeld

ARABISCH

,dat er in voorkomt. In het algemeen wordt in het MS. niet op de lengte of kortheid der lettergrepen in het Arabisch acht gegeven. Maar toch treft men hier en daar een verlengteeken aan.

Voorts gebruikt de schrijver herhaaldelijk drie puntjes, om bij de met de Arabische correspondeerende Javaansche letter aan te geven, dat zij toch niet geheel aan haar Javaansche zuster beantwoordt.

We merken dit teeken (.˙.) op bij de h, om daarmee de

gewone Arabische *h* b.v. in *'abduhu*, of de *h'* of de *ch* aan te duiden.

De Arabische *hamzah* (b.v. in *mu'min*) wordt weergegeven door *k*, *h* of het letterteeken, dat in het Balineesch voor de ingeslikte k wordt gebezigd.

De Arabische *ç* (b.v. in *çalāt*) wordt vaak weergegeven door het letterteeken, dat men in het oud-Jav. met ç transscribeert.

h of ng	met	∴	dient	als	transscriptie	van	*'ain*
s	„	∴	„	„	„	„	*sh*
dj	„	∴	„	„	„	„	*z*
d	„	∴	„	„	„	„	*dh*
p	„	∴	„	„	„	„	*f*
ē			„	„	„	„	*ai.*

Bovendien wordt de Arabische l b.v. in *Allāhu* vaak met ∴ onderscheiden.

Ook is l met ∴ de weergave van *z'* (b.v. in *z'āhir*).

Verder heeft men er een afkeer van, om twee medeklinkers op elkaar te laten volgen. Zoo spelt men makeloek = *machlūq* (vgl. Gunning mangkeloek fol. 65ᵃ, 66ᵇ, 70ᵇ) mangasoek = *ma'shūq* (ook: mahasoek p. 17).

Eenlettergrepige woorden als *dhāt* worden wel tweelettergrepige gemaakt (edat, esah, esir etc.).

Na a heeft wel eens letterverdubbeling plaats (b.v. walli i.p.v. *walī*, nabbi i.p.v. *nabī*, Barri i.p.v. *Bārī*), klaarblijkelijk om de (in dezen tijd reeds bestaande) ao-uitspraak van de a te voorkomen [1]).

De meeste dezer verschijnselen worden in den tekst van Gunning aangetroffen. (39^a; 32^a2; 16^b penult en ult, 17^a1; 21^a3; 23^a9; 18^a; 29^b2; 25^a4; 71^b ult; 62^b10, 11 etc.)

Mijn transscriptiesysteem van het Arabisch heb ik zoo eenvoudig mogelijk gemaakt. Eenige voorbeelden zullen duidelijk maken, hoe ik de meer specifiek Arabische medeklinkers weergeef:

---

1) Vgl. beneden kaddi en even verder saddja enz. In het eind van de 16ᵉ eeuw was de ao uitspraak reeds een voldongen feit. Zie Valentijn IV (ed. 1726) p. 61.

thābit, *djā'a*, *h'ubb*, *chāliq*, *dhikr*, *shams*, *çalāt*, *ḍalāl*, *bātın*, *z'āhir*, *'ain*, *ghaffār*, *qabla*, *jaqīn*.

Bij mijne uitgave van dezen tekst heb ik alleen zulke woorden Arabisch getransscribeerd, die niet reeds in het Javaansch waren opgenomen. De juiste scheiding is natuurlijk moeilijk te maken: b.v. *dhāt*, *çifah*, *ithbāt*, *nafj*.

De twee laatste woorden hebben zich m.i. al in Bonang's dagen geheel gejavaniseerd als napi en itbat (later gewoonlijk isbat), waarvan ook Javaansche afleidingen gemaakt worden. Zoo treft men ook naast dat (= *dhāt*) edat aan. Bij *çifah* (sipat, ook vaak = *çifāt*) behield ik echter de f, omdat de p doorloopend met .·. wordt aangegeven.

Alleen dan gaf ik deze woorden in Arabische transscriptie, wanneer ze met andere Arab. woorden verbonden worden, b.v. *dhātu 'llāh*.

ARCHAÏSMEN IN DE SPELLING VAN HET JAVAANSCH EN TRANSSCRIPTIE-SYSTEEM.

Merkwaardig is het, dat het teeken .·. boven sommige letters niet alleen gebezigd wordt bij Arabische woorden, maar ook bij zulke, waarin een bepaalde letter nog eenigszins anders wordt uitgesproken (vgl. Gunning 23b7, 24a5).

Doorloopend vindt men het in het handschrift van Bonang bij woorden als rahasja, sisja, manoesja boven de s, die dan als de oud-Jav. *sh* wordt geschreven.

Wel vindt men in onzen tekst ç, sh en s gebruikt, maar geheel willekeurig (b.v. sasar, shashar, çasar etc.), al komt het ook een enkele maal toevallig goed uit (viçēsha en na r doorloopend sh).

In mijn transscriptie heb ik het niet noodig geoordeeld, een ander letterteeken dan de s te bezigen.

Dezelfde willekeur kunnen wij opmerken bij het gebruik van het lengteteeken, dat vaak bloot dient om den regel te vullen (vgl. Gunning 72a11, ult sqq.) evenals nog wel eens in het nieuw-Javaansch. Dit heb ik in mijn tekstuitgave dus geheel weggelaten.

Vrij geregeld wordt de n na r tot ṇ, evenals voor ḍ; en nj

voor dj en tj. Dit verschijnsel blijft niet beperkt binnen de grens van het enkele woord, maar men vindt het ook daarbuiten b.v. Anaponj tjihna (Gunning fol. 35b5, Bonang: laṇ ḍēwēkē 33, 81, mapanj djeneng 27, 64, soenj djoedjoeloeki 80 etc.)

Dit gaf ik echter in mijn transscriptie niet aan. Ik spel dus: andjatēni, kanḍeh, karna, karsa.

Ook de letterverdubbeling na r, die in het handschrift vrij geregeld plaats heeft, liet ik geheel weg: dus schrijf ik: karma, darma (vgl. Gunning 25b4 26b6).

Daarnaast hebben nog geheel willekeurige letterverdubbelingen plaats b.v. osik ing djdjiwaraga 13 (vgl. Gunning 23b8, 12) [1]), zoo ook kaddi [2]) (vgl. wat wij boven omtrent *nabī* en *walī* opmerkten).

In den tijd, dat deze beide HSS. geschreven werden, werd de h in het Javaansch blijkbaar al niet meer uitgesproken.

Dit zien wij ten eerste in de transscriptie van een woord als *'abduhu*, waarin de h apart wordt aangeduid (vgl. *z'āhir* 33). Zoo wordt HS. p. 54 r. 11 in ngasihi de h ook door .·. onderscheiden.

2°. vindt men hetzelfde woord nu eens met, dan zonder h gespeld, dus zoowel hamba als amba, hi en i (Gunning 25b),

3°. wordt „ē mitraningsoen" nu eens gespeld met ē, dan weer hē, dan weer hēh (vgl. Gunning 18a, b).

In mijn transscriptie liet ik de h overal weg, behalve tusschen twee gelijke vocalen (mahaloehoer), in vreemde woorden (hormat) en als de eind-h van een stam, ook in zijn afleidingen (oelihē, sih, sinihan). Ik schrijf dus b.v. kadia (het HS. heeft vaak: kadija evenals sinijan i. p. v. sinihan 36^{10}, 13^{12}, 23^{10}, 37^{7} etc.).

De ḍ, die tot weergave dient van oorspr. sanscr. *ḍ* en *dh*, heeft in het handschrift van Bonang ook nog soms de functie gekregen van pasangan d: b.v. 15^{7} Abdoelwahid-ḍ-ikoe (vgl. boven djdjiwaraga).

---

1) ddēning, dat een enkele maal voorkomt, lijkt mij een schrijffout voor ndēning.

2) Het soms geschreven kandi lijkt mij eveneens een vergissing voor kaddi.

Zoo moeten wij het ook verklaren, dat wij een spelling aantreffen als pribaḍḍi (naar analogie van boeḍḍi = Skt. *buddhi* 19[4] ?) en saḍḍ-ja doorloopend i. p. v. sad-ja (vgl. maḍḍ-ja = Sanscr. *madhya* ?) vgl. weer boven bij nabbi = *nabī*. Aangezien het blijkt, dat wij hier alleen te doen hebben met een archaïstische fraaiïgheid van den schrijver, die in het geheel niet de uitspraak weergeeft, zag ik er geen bezwaar in, op dit punt de spelling in mijn transscriptie te vereenvoudigen. Daar onze schrijver wiboeh = *wibhu* zoowel met *b* als met *bh* spelt, is het duidelijk, dat ook ten aanzien hiervan de uitspraak de fijne nuances verloren had [1]).

Het Schrift.

Ten slotte valt er nog iets op te merken omtrent het schrift. Reeds Roorda (bij Vreede Cat. p. 330 sq) wees op de merkwaardigheid ervan.

Over het midden-Javaansche schrift heeft, voor zoover ik weet, alleen Dr. Brandes op één plaats [2]) terloops gesproken n.l. Not. Bat. Gen. 37 (1899) p. LIII—LVI. Hij wijst er daar op, dat de overgang van oud-Jav. schrift tot nieuw-Jav. veel dieper en veel hooger op gezocht moet worden, dan zich oorspronkelijk liet aanzien. Balineesch schrift is immers slechts een variëteit van het Javaansche. Daar Bali literatuur en schrift tegelijk van Java kreeg in een tijd, dat Bali voor het laatst diepgaande innige aanraking met het eigenlijke Java ontving: de Madjapahitsche periode, kunnen wij concludeeren, dat toen het oud-Jav. schrift op Java reeds verloopen moet zijn geweest, daar er op Bali geen spoor van voorkomt — al waren ook de vormen van het op Bali ingevoerde schrift niet volmaakt dezelfde als van het tegenwoordige Balineesch-Javaansch. Ook enkele der opschriften uit den laatsten tijd van Madjapahit geven overgangsvormen te zien: „de letters zijn ge-

1) Zoo spelt hij anoegraha soms met een gh.

2) Zijn verwijzing T. B. G. K. W. 47 p. 457 naar Not. Bat. Gen. 38 (1899) p. 88 blijkt foutief te zijn. Ik herinner mij echter ergens nog iets van de hand van Dr. Brandes gelezen te hebben, waarin ook even het schrift ter sprake wordt gebracht.

broken en men zou kunnen zeggen rondlijniger geworden." Maar uit alles blijkt, dat het oudere schrift zich ondanks het nieuw opkomende nog langen tijd gehandhaafd heeft. „Het kan niet anders, of op Java hebben beide schriftsoorten langen tijd hun leven naast elkander gesleten, het nieuw-Javaansche in levend gebruik, het oud-Javaansche aangehouden, onderhouden, opgehouden door een bepaalde soort van personen, laat ons zeggen de geleerden, de behoudende devoten." Dat voortgezette gebruik was geheel gekunsteld. Ware zulks niet het geval, maar was het nieuw-Javaansche schrift in zijne oudere vormen ook een product van den nieuwen tijd, dan zou men op Bali, op de buitenposten, in de koloniën, waar men zooveel ouderwetscher is dan in 't moederland zelf, ouderwetscher nieuw-Javaansch schrift moeten vinden dan op Java zelf.

Dit alles maakt het schrijven van een geschiedenis van het Javaansche schrift althans in den nieuweren tijd verbazend lastig, zoo niet onmogelijk. Immers zelfs op gedateerde schriftproeven kan men niet al te veel staat maken.

Zoo mogen wij het schrift op den steen van Pieter Erberfeld 1722 (T. B. G. K. W. 19 p. 270) wel ouderwetsch noemen, maar wij mogen heelemaal niet concludeeren, dat dit nu het toenmalige, in Batavia meest gebruikelijke gewone schrift was. Immers, zoowel Valentijn (IV 62) als Cornelis de Bruyn, Reizen over Moskovië door Persie en Indie p. 382, respectievelijk gedateerd 1726 en 1714, geven ons in hoofdzaak gelijkvormige specimina van het normale Javaansche schrift hunner dagen en deze staan veel dichter bij het nieuw-Javaansche dan bij dat van den boven bedoelden gedenksteen „uit een verfoeyelijke gedachtenisse teegen den gestraften landverraader", ja de schriftproeve, die Valentijn geeft, stemt in het geheel niet overeen met de bladzijde Javaansch manuscript, die hij als plaat er bij geeft. Deze laatste is weer in veel ouderwetscher schrift gesteld.

We mogen dus concludeeren, dat men voor officieele bekendmakingen, grafschriften, literarische of godsdienstige hand-

schriften bij voorkeur een deftigere oudere schriftsoort bezigde dan de gewone dagelijksche.

Dit maakt het moeilijk, om iets positiefs over het schrift van een bepaalden tijd te zeggen, ook al beschikt men over verscheidene gedateerde gegevens [1].

Wanneer ik hier dus over het lettertype van het werk van Bonang spreek, dan zal ik slechts op parallele vormen wijzen, daar ik niet den tijd kan bepalen, waarin dit het normale schrift vertegenwoordigde.

Mijne gegevens, die ik voor de vergelijking bezigde, zijn de volgende:

A Inscriptie Erberfeld (T. B. G. K. W. 19 : p. 270) 1722.

B Bladzijde Jav. HS. afgebeeld bij Valentijn IV 62 (1726).

C Inscriptie begraafplaats in de dessa „Selo Sirah", Resid. Madioen 1646 (afteekening te Leiden Cod. 3093 f. Cat. Vreede p. 383; vgl. Brandes T. B. G. K. W. 47 : 457).

D „Pekalongan" afteekening van beschr. steen Bat. Gen. no. 24, toen hij nog in zijn geheel was. (Cod. Leiden Jav. 3093 k. vgl. Brandes T. B. G. K. W. 47 : 458) 1649.

E Inscriptie intree-gapoera van het complex van Soenan Bajat's begraafplaats (Tembajat of Bajat). Nateekening 1889 van Rouffaer + foto 1903. — 1665.

F 2 Inscripties aan weerszijden van de rēgol bij Soenan Bajats graf. — 1633 (afteekening Rouffaer en foto).

G Handteekening van den „Gouverneur" van Bantam d.d. 11 Oct. 1596 (vgl. Heeres, Corpus Diplomaticum I (1907) p. 7 nt. 1, vgl. Hoesein p. 128) copie Yzerman (die ik van den heer Rouffaer ontving).

H Zuil van Madjapahit 1569 (Friederich T. B. G. K. W. VI, p. 509 sq. + plaat; vgl. T. B. G. K. W. VII 172; Encycl. N. I. II (1899) p. 332; Verbeek V. B. G. 1891, no. 471) [2].

1) Vgl. Pararaton p. 156 nt.

2) Ik laat hier weg een ongedateerde afprent van Rouffaer (1889) gemaakt te Kerta en een nateekening (Rouffaer) van een opschrift te Panitikan (Jogja) [die respectievelijk wel in de 16de en 17de eeuw te stellen zullen zijn], evenals een nateekening door een Javaan van een inscriptie te Soeratjala van 1700. Deze laatste leverde geen betrouwbaar vergelijkingsmateriaal. Ook T. B. G. K. W. 20 p. 70 sqq., waarvan de dateering onzeker is, liet ik buiten beschouwing.

In de eerste plaats wil ik er de aandacht op vestigen, dat wij in onzen tekst met een zeer sterk geprononceerd quadraatschrift te doen hebben. Voorts is de overeenkomst met het Balineesche lettertype der palmblad-handschriften vaak niet te miskennen.

De z.g. hoofdletters hebben nog niet de tegenwoordige functie.

De eerste letter van het alfabet, die door zijn karakteristieken vorm opvalt is de **na**. Diezelfde open **na** treft men ook in A[1]), B, D. (E, F, G, H hebben dit letterteeken niet; bij C nadert het het moderne type).

Pasangan **na** = B, A, vgl. Balineesch type.

De **tja** en de **sa**, die al duidelijk den modernen vorm beginnen te vertoonen, staan heelemaal alleen met het eigenaardige nulletje, dat zij aan den eersten neerhaal dragen. Ook in Holle's tabellen vond ik geen daarop gelijkend specimen weergegeven [2]).

ra [3]) A geeft het type weer iets vereenvoudigd; evenzoo B; om. D, E; onbetrouwbaar C; anders F (= H), G.

De bovengeschreven **ra** is zeer merkwaardig. Het HS. staat hier geheel op zich zelf (vgl. echter Holle p. 14, waar wij sterk verwante vormen aantreffen, evenals in de Balineesche lontar-HS.)

De ondergeschreven **ra** is het gechargeerde type van B (vgl. Holle p. 14, 15, 17). A en D verschillen; de anderen om.

ka = B (waar echter laatste neerhaal ontbreekt. B vereenvoudigd = A = de tusschengevoegde **ka** bij verbeteringen in ons HS. Een volgend stadium van dit type vertoont E). Hoewel óók open, vertoonen C en D een belangrijk-afwijkend, doch onderling sterk verwant type, vgl. ook G [4]).

da staat in tusschen A en B, maar vertoont bovendien een zeer karakteristiek krulletje [5]).

---

1) In A is de **na** echter gesloten, juist zóó als ingevoegde **na**'s in ons HS. Het is het iets vereenvoudigde type.

2) De pasangan staat ook op zich zelf, maar vertegenwoordigt duidelijk het moderne type.

3) Vgl. Raffles [2] I 402; id. Antiquarian .... Illustrations (1884) plaat 23. Modern-Javan. 1 en 2.

4) = Inscriptie Panitikan (t. W. Pasar Gedē, Jogja), vgl. Holle p. 8 en 9: k en kh.

5) Vgl. den Balineeschen vorm.

D vertegenwoordigt een veel ouder type (vgl. Holle 4, 5, 7), om. C, E, F, G, H.

pasangan **da** vgl. Holle pag. 9, geprononceerde B en A.

ta = B zonder laatsten neerhaal. (C onbetrouwbaar.) A wijkt af. D kan als vereenvoudigd type gelden. E, F vormen de overgang van B tot het moderne (vgl. G.)

wa is moderner dan A, E, F; pasangan: ductus meer Balineesch.

la, hoewel open (= H vgl. B), meer Balineesch dan modern Javaansch. A = D wijkt sterk af. C, E, F, G om.

pa, meer Balineesch dan Javaansch = G (A, maar ook B vereenvoudigd, evenzoo C en D. — H nadert het modern Javaansch type.

ḍa (om. allen) onderscheidt zich door het open oogje in het midden. (vgl. H).

dja staat geheel op zich zelf. Zoowel het Balineesche als het Javaansche type zou er uit kunnen groeien. (om. Holle). pasangan **dja** = B.

ja vrijwel modern. (vgl. H).

nja (vgl. B) staat dichter bij Bal. dan n.-Jav.

ma = B = E = D = C (?) (A vereenvoudigd type) helt meer over naar het Bal. dan n.-Jav., vgl. nog Raffles[2] I 404. pasangan vrijwel modern (vgl. B. A.).

ga = B zonder neerhaal, waarvan A het vereenvoudigde type weergeeft. D anders; C helt over naar het moderne.

gha geheel op zich zelf, meer Bal. dan Jav.

ba vrijwel modern.

bha = Bal.

ṭa meer modern, vgl. Bal.

nga modern.

ça Bal.

sha[1]) Bal.

Als eenig resultaat van onze vergelijking kunnen wij dus mededeelen, dat het lettertype van ons handschrift in het algemeen groote verwantschap toont met het Balineesche[2]), doch slechts in dien zin, dat men voor beide een zelfden grondvorm zou kunnen aannemen. Over het gebruik van dit schrift in een bepaalden tijd laat zich niets zeggen, want in de periode, waarin dit manuscript geschreven werd, moet het reeds een (gestyleerd?) ouderwetsch type geweest zijn, juist, zooals het opschrift van Pieter Erberfeld en de bladzijde Javaansch handschrift, die Valentijn afdrukt een in het begin der 18e eeuw in het dagelijksch leven ongebruikelijken schriftvorm vertegenwoordigen. Immers, hoe onbeholpen het schrift ook mag zijn van het door Gunning uitgegeven werk, toch toont het duidelijk, vooral in die passages, die door den „onderwijzer" geschreven zijn[3]), een ductus, die modern te noemen is.

---

1) Als bijzonderheid der klinkers merk ik voorts op, dat de *er* (pakerti) het Balineesche type nadert en dat de taling nu eens tot op den regel dan weer daar onder wordt doorgetrokken. Karakteristiek is ook de patēn.

2) Vgl. boven pag. 87 sqq.

3) Vgl. boven pag. 65.

N.B. Met ( )[1]) gaf ik aan, wat ik in den tekst aanvulde, met [ ] wat ik daarin overbodig achtte.
De dikke cijfers op de linker margo geven de pagina's van het handschrift aan.

---

1) Vooral ook de nasalen vgl. Gunning, aanteekening op fol. 15a, reg. 4.

Bi'smi 'llāhi 'lrah'māni 'lrah'īmi, wa bihi nasta'in, alh'amdu li'llāhi rabbi 'l'ālamīn, wa 'lçalātu 'alā rasūlihi Muh'ammadin wa açh'ābihi adjma'īn.

Njan poenika tjaritanira Shaich alBari[1]: tatkalanira apitoetoer ḍateng mitranira kabēh; kang pinitoetoeraken wirasaning [2]) *Uçūl Sulūk* [3]) — wedaling tjarita saking
2 ki|tab *Ih'jā' 'ulūm aldīn* lan saking *Tamhīd* [4]) — antoekira [5]) Shaich alBari ameṭēt [6]) i(ng) ti(ng)kahing sisimpenaning nabi wali moe'min kabēh.

I.

Mangka aketjap Shaich alBari — kang sinalametaken [1]) dēning pangēran —: ē Mitraningsoen! sira kabēh dēn sami angimanaken wirasaning *Uçūl Sulūk* i(ng)kang kapeṭēt ti(ng)kahing anaksēni ing pangēran; miwah kawroehana jan sira pangēran toenggal, tan kakalih; saksēnana jan sira pangēran asifat sadja [2]) soeksma [3]) mahasoetji toenggalira, tan ana papaḍanira, kang mahaloehoer. ē Mitraningsoen! dēn sami amiarsaha, sampoen sira sak [4]) malih; dēn sami anegoehaken, sampoen gingsir iḍepira.

Iki si [5]) lapalē tingkahing anaksēni ing pangēran: „*wa ash'hadu an lā ilāha illā 'llāhu-wah'dahu, lā sharīka lahu wa ash'hadu anna Muh'ammadan rasūlu 'llāhi*".

3 Tegesē ikoe: ingsoen anaksēni | kahananing pangēran kang anama Allah, kang asifat sadja soeksma, langgeng kekel wiboeh [6]) sampoerna poerba *qadīm* sifatira mahasoetji, orana pangēran sabenerē anging Allah oega, pangēran kang sinembah sabenerē kang agoeng.

ē Mitraningsoen! sang siptaning [7]) lapal „ora" ikoe: dēning sampoen awit itbat [8]) karihin, nora malih anaksēnana

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

ꦥꦸꦚ꧀ꦗꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \\ ꦤꦥꦮꦺꦴꦱ꧀ꦠꦶꦤꦶꦠꦾꦱ꧀ꦠꦿꦤ꧀ \\ ꦏꦮꦶꦮꦶꦪꦤ꧀ \\ ꦕꦤ꧀ꦕꦤꦤ꧀ꦥꦤ꧀ \\ ꦲꦕꦤ꧀

ꦱꦤ꧀ \\ ꦩꦶꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \\ ꦩꦩꦸꦕꦿ \\ ꦥꦺꦴꦤꦒꦮꦪꦩꦸꦕꦿ \\ ꦥꦶꦱꦺꦴꦕꦥꦶꦱꦤ꧀ꦥꦶꦥꦶꦭꦺꦴ

ꦤꦕꦮꦤꦩꦱꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \\ ꦤꦩꦤꦩꦶꦥꦤꦒꦤꦩꦶꦏꦶꦱꦶꦤꦶꦏ \\ ꦪꦸꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ꦱꦤ꧀ꦗꦶ

ꦒꦱꦩꦶꦏ \\ ꦪꦺꦴꦱꦪꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \\ ꦤꦥꦮꦺꦴꦱꦶꦏꦶꦲꦤꦶꦕꦶ \\ ꦒꦥꦮꦺꦴꦱꦶ

ꦠꦺꦕꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \\ ꦥꦶꦕꦤꦶꦱꦤꦥꦶꦱꦶꦲꦥꦚ꧀ꦗꦶꦤꦶꦠꦺꦕꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \\ ꦱꦤꦕꦮ

ꦩꦶꦱꦤ꧀ꦥꦶꦱꦶꦱꦶꦤꦺꦴꦱꦶꦩꦼꦒꦶꦱꦤꦶꦱꦶ \\ ꦱꦺꦴꦥꦺꦴꦪꦸꦤ꧀ꦥꦶꦮ

ꦕꦿꦥꦤꦶꦥꦶꦱꦤ꧀ \\ ꧅ \\ ꦪꦺꦴꦱꦥꦤ꧀ꦕꦿꦤꦩꦱꦺꦏꦶ \\ ꦤꦥꦤ꧀ꦪꦺꦴꦕꦿꦶ

ꦩꦱ꧀ꦠ \\ ꦥꦤꦶꦩꦕꦸꦮꦱꦺꦴꦤꦱꦮꦶꦩꦩꦮ \\ ꦥꦶꦱꦤ꧀ \\ ꦱꦤ꧀ꦠꦶꦕꦥꦶꦕꦮꦱ

ꦱꦶꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \\ ꦩꦺꦴꦕꦶꦕꦶꦩꦶ \\ ꦥꦤꦸꦱꦸꦱꦶꦏꦶ \\ ꦥꦥꦤꦸꦱꦶꦏꦥ \\

ꦕꦺꦴꦒꦩꦥꦶꦱꦤꦥꦶꦱ \\ ꦏꦥꦶꦪꦺꦴꦱꦶꦪꦱꦸꦥꦶꦱ \\ ꦏꦥꦶꦪꦺꦴꦱꦶꦩꦸꦱ \\

ꦥꦶꦤꦸꦤꦸꦱꦮꦕꦥꦶꦪꦸ ꦤꦸꦱ \\ ꦕꦺꦴꦒꦩꦥꦶꦱꦤꦸꦱꦶꦏꦥꦶꦪꦺꦴ ꦱꦶꦪꦱꦸꦥꦶꦪꦸ ꦥꦶꦕꦮ

ꦕꦱꦺꦴꦲꦶꦱꦤꦕꦶꦫꦶꦩꦶ \\ ꦩꦱꦶꦥꦱꦶꦱꦶꦩꦶ ꦥꦶꦠꦺꦕꦤꦶꦥꦸꦤ꧀ \\ ꦩꦶꦏꦥꦶꦪꦸꦮ

ꦱꦶꦪꦱꦸꦥꦶ ꦥꦶꦱꦶ \\ ꦕꦱꦺꦴꦥꦱꦏꦶꦪꦥꦸꦱꦶꦤꦕꦤꦸꦮꦱꦶꦱ \\ ꦥꦸꦪꦶꦏꦶ

i(ng)kang nora jakti: tanpa wijos [9]) idepē wong ikoe menē.

Kalawan ingsoen anaksēni jan baginda Moehammad kawoelaning Allah kang sinihan, ingoetoes agama islam; ija ikoe i(ng)kang tinoet dēning nabi wali moe'min kabēh.

ē Mitraningsoen! karana satoehoenē [10]) lapal „nora" ikoe: nora malih angorakena satoehoening Allah pangēran, nora malih angorakena pangē(ra)n sija sija — tegesing sija sija
4 ikoe kadi ta ana|pēken [11]) barang kakasihē: nora malih. Jan mo(ng)konoa salah toenggal dēn orakena koepoer oega wong ikoe menē.

Kēwala [12]) si lapal „nora" ikoe: sikeping wong kang sinoeng wasil [13]) paningalē kang antoek pastining iman sakadarē ika. Kēwala lapal „nora" ikoe: i(ng)kang andelingaken mahasoetjining pangēran jan toenggal tanpa *kufu'* [14]): ikoe siptanē kang andoewēni sabda ikoe.

Lan norana papadaning Allah pangēran. ē Mitraningsoen! Sang siptanē lapal kang ingorakaken ikoe ija i(ng)kang orana pisan papadaning Allah pangēran. Tegesing sang sipta ikoe: dēning mantep ananira oega kang andelingaken ing mahasoetjinira ing piambekira, mapan orana kang ljan saking Allah pangēran. Kaja apa ta idepē wong ikoe menē: jan anaha papadaning pangēran, doek sadoeroengē angoetjap:
5 „orana pangēran" ikoe, | woes pasti ing idepē jan anging Allah pangēran kang sabenerē, kang sinembah kang pinoedji kang toenggal andadēken [a]) satoehoenē kang agoeng.

Mangka a(na)bda Shaich alBari: ē Mitraningsoen! karana i(ng)kang napi ikoe sawoesing itbat, karana, doek angoetjap: ,,orana pangēran" ikoe, woes awit itbat: „anging Allah oega pangēran kang sabenerē". Ikoe salametē oedjar ikoe.

Anapon kaping [b]) kalih, kang ingitbataken i(ng)kang anama Allah kang asifat sadja poerba langge(ng) kekel agoeng mahasoetji: ikoe wijos ing napi-itbat. Oetawi [15]) pastining napi-itbat ikoe loenggoehē ing kawoela oega. Kang ingitbataken ta kahananing Allah oega kang asifat sadja,

---

a) MS. anjd°.

b) MS. kaping kaping.

mapan saos kang inganakaken lan kang ingorakaken — ikoe sang sipta — tan ljan ananira oega, kang ande-
6 lingaken maha|soetjining piambekira, kēwa(la) si pangēstoening [16]) kawoela ikoe anoet oemiring saking pangakening *wah'dahu lā sharīka lah*ira anaksēni ing toenggal ing katoenggalaning mahasoetjini(ng) piambekira.

Mangka anabda Shaich alBari: ē Mitraningsoen! karana satoehoenē ingsoen anaksēni: anging Allah pangēran kang sabenerē kang anitah angrēh ing sembah poedji kabēh dadi sjoeh sirna paningalingsoen ing djiwaraga [17]) iki; toewi si ing sembah poedji ika, anging kang sadja mahasoetji kēwala langgeng amoedji pinoedji ing pamoedjinira, tan owah tan gingsir, tan asifat waliwali [18]) sadja poerba tanpa wiwitan tanpa wekasan.

II.

ē Mitraningsoen! adja sira kadi oedjaring wong sasar: iki si oedjaring wong sasar ikoe, 'Abdoe 'lwahid [1]) aranē: mangka angoetjap 'Abdoe 'lwahid ibn Makkijjah [a]) — anak paṇḍita Mekah — ika, atoenggoel sastra [2]) tan
7 a|patoet [b]) kalawan tegesē: iki si lapalē:

„Al'aṭlu [3]) *qadīmun wa huwa nafsu 'l muṭlaqi wa huwa dhātu 'llāhi ta'ālā.*

Tegesē: kang liwoeng sadja ikoe, ija ikoe *dhātu 'llāh*, sabener-benerē pangēran kang sinembah.

walākin laisa lidhātihi wāqifun, [4])

tatapi ta napining Allah liwoenging Allah ikoe nora (wikan) jan soewoenga.

walākin(na) qabla chalqi ('l)rasūli Muh'ammad(in),

tatapi ta sadoeroenging andadēken [b]) nabi Moehammad anging sira pangēran kang ana ḍēwēk tanpa rowang, norana kawoela sawidjia, kadi ta angganing [5]) soengging [6]) sadoeroenging andadēken, panoeli(s) sadoeroenging anoelis: ija

---

a) MS. ibni Makijah. b) MS. apaoet.
c) MS. anjd°.

ikoe tegesing liwoeng napi [7]) *dhātu 'llāh* nora ing ḍēwēkē, [8]) norana i(ng)kang angawikanana [9]) ing ḍēwēkira, norana (ingkang) amoedjia ing ananē anging sifatē amoedji ing
8 datē — ikoe sadoeroeng(ing) andadēken *ra|sūlu 'llāh* — norana sakoeṭoenira nora kaja apa: kaja ikoe liwoeng napi *dhātu 'llāh.* Anapon sawoesing andadēken *rasūlu 'llāh* ikoe mina(ng)ka kanjatahan ing *dhātu 'llāh,* ija *rasūlu 'llāh* ikoe saosik lawan *dhātu 'llāh* ija ikoe i(ng)kang awertaha pardana [10]) kabēh ija i(ng)kang pardana ikoe saosik lawan sih noegrahaning Allah ija sakaṭahing doemadi iki mina(ngka) toedoehing Allah".

Mangka anabda Shaich alBari: ē Mitraningsoen! pamanggihingsoen ta nora mongkono kaja 'Abdoelwahid ikoe. Karana satoehoenē pangoetjapē 'Abdoelwahid ikoe koepoer ing patang *madh'hab* [a]). *Dhātu 'llāh* dēnarani napi nora ing ḍēwēkē, kalawan sira pangēran dēn arani doeroeng andadēken ing *rasūlu 'llāh,* doeroeng andadēken ing sawidji widji: ikoe koepoerē. Karana satoehoenē kahananing
9 pangēran sadja poerba | karihin sadoeroeng ana(ning) *rasūlu 'llāh* kalawan sadoeroeng ananing sawidji widji kahananing Allah mahasoetji lan sasifatira *chāliq,* ananira sadja langgeng amoedji pinoedji ing piambekira poerba tan asipat waliwa(li) [11]), mapan langgeng kekel ananira mahasoetji, tan bastoe-djisim tanpa timbangan, [b]) [12]) tanpa lalawanan rēhing langgeng ananira mahasoetji.

Mangka anabda Shaich alBari: ē mitraningsoen! 'Abdoelwahid angoetjap: kang liwoeng dēn tegesaken maring ora: ikoepon koepoer, karana tegesing liwoeng ikoe soeksmaning pangēran mahasoetji sadja ananira, tan ana wikana ing soeksmanira tan ljan piambekira oega — poenika rekē [13]) tegesi(ng)kang liwoeng sadja wroeh ing soeksmanira piambek.

Kadi ta ketjaping 'Abdoelwahid sakaṭahing doemadi dēnarani toedoehing Allah: ikoepon koepoer. Satoehoenē
10 tegesing toedoeh ikoe *çi|fātu 'llāh,* oetawi anoedoehaken ikoe sifat noegrahaning Allah: ikoe ana koroep ing paēkan [14])

a) MS. madahab. b) MS. timbalan.

toedoeh lan anoedoehaken ikoe dadi ingaran salwiring doemadi iki tilas kanjatahaning toedoeh sipat noegrahaning Allah ika tan ana i(ng)kang akarja.

III.

ē Mitraningsoen! ana si ketjaping wong sasar satengah: „i(ng)kang ana ikoe Allah; i(ng)kang ora ikoe Allah", dēn tegesaken oraning Allah ikoe nora andadēken. I(ng)kang angoetjap ikoe kapir. Kang nora dēnarani ana gawēnē, dēn tegesaken: kang ora ikoe andelingaken mahasoetjining pangēran, nora doemeling mahasoetjining pangēran ikoe. Jan tan anaha, nora karanē doemeling mahasoetjining pangēran ikoe dēning ora, kadi ta angganing wong alinggih ḍēwēk ing asepi kēderan dēning ora. Ikoe njata(nē) jēn
11 sasar [1]).| — Mahasoetji sira pangēran saki(ng) kadia ketjap ikoe [2])! — Karana satoehoenē sira pangēran kang mahatinggi kang mahaloehoer soeksma mahasoetji tan kaḍihinan dēning ora, tan sarta kalawan ora, tan kēderan dēning ora rēhing langgeng ananira mahasoetji pasṭinē tanpa toedoehan.

ē Mitraningsoen! mboja kang ora ikoe — kadia wirasaning sastra — kadia sipating pangēran *çifātu 'lsalbi* [3]), tegesē: sifating pangēran mahasoetji tan kadi sawidji widji.

Anapon lam(pahing) salab ikoe: doedoe malih sifating pangēran doedoe malih sifating *machlūq* [4]), kēwala si salab ikoe tantan andelingaken padoedoning kawoela goesti, tegesē: sifating pangēran tan kadi sifating *machlūq*, sifating *machlūq* tan kadi sifating pangēran, tatapi ta salab ikoe nora jan ang-
12 emaha dat, dat sipating pangēran sami angema sala|b, bēda salab ikoe lan kang ora ikoe — kang tan kinarsaken dēning pangēran — dadi nora andelingaken mahasoetjining pangēran: ikoe pamanggihingsoen ing sastra. Oetawi i(ng)kang andelingaken mahasoetjining pangēran ikoe sarira [5]) kanoegrahan saking sih noegrahaning pangēran oega: ikoe kang angēstoken anoet oemiring saking [sih [6])] pangakenira andelingaken mahasoetjinira [a]) jan toenggal tan kakalih. Ikoe wijosing anaksēni ika, mapan sabdaning wong *'ārif* ika nora angoeninga napi itbat malih anging wijosē kēwala kang ingit-

a) MS. ning ra.

bataken: ija kadi ikoe wijosē sampoernaning napi itbat ikoe dēning sampoen anoenggal paningalē.

Mangka anabda Shaich alBari — kang sinoeng rahmat dēning pangēran [7]; singgih poenikoe kang atoedoeh marga agoeng abener —: ē Mitrani(ng)soen! kalawan ingsoen
13 anaksēni satoehoenē anging A|llah kang asifat sadja asih andjatēni [8]) tan antara sapolahi(ng)kang sinihan, amenoehi sih noegrahanira dadi nir anani(ng)kang sinihan tan sah anoet i(ng)gek [9]) ing sihing *dhātu 'llāh.* Ikoe wijosing panarimani(ng)kang lewih lewih ika, karana rekē jan tan mangkanaha, wijosē iḍepē wong ikoe nispra [10]) toer adjnjana, tan wroeh ing wadinē.

Mangka matoer Ridjal [11]) ing Shaich alBari: Sarwia soebakti, ja goeroe amba! anenggēh [11]) ta rekē osiking djiwaraga poeniki sarta lan sih noegrahaning pangēran?

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! ija oedjarira ikoe anging maksih amilang paēkan [12]), ingsoen ta, Ridjal, ora mongkono. Osiking djiwaraga ikoe enir, anging *dhātu 'llāh* kēwala kang anganḍeh [13]) anirnaken anani(ng)kang sinihan ika, mapan ta rekē panarimani(ng)kang lewih lewih ikoe saos(s)aosing *martabat*ing pamanggih: kang
14 pinanggih| ananira kang toenggal tanpa *kufu'*, kang asifat sadja (mahasoetji) sasifatira apaēkan kadi *asmā*'nira sangangpoeloeh [sa]sanga[ng] djangkep ḍateng nama Allah. Tegesē (sangangpoeloeh) [sa]sanganing toenggal tegesē paēkaning sasifatira tan ljaning ananira oega [14]).

Mangka matoer Ridjal: sarwia soebakti, anoehoen i(ng)djeng, ja goeroe amba, Shaich alBari! Kadi poenendi ing tampa tegesing *dalīl*: „tekanē saking Allah oelihē maring Allah [15])"?

Ma(ng)ka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! tegesē: poedji saking Allah (kang) pinoedjēken anging [a]) Allah, tegesē: paningal saking Allah kang tiningalan anging Allah. Ikoe salametē. ē Ridjal! oedjaringsoen ta: tekanē saking tan ljan, oelihē maring tan ljan.

Mangka matoer Ridjal: ja goeroe amba! kadi poenendi siptanē andika toewan poenikoe?

a) MS. ija ing.

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal! Tegesē oedjaringsoen ikoe sang sipta kadi ta oepamaning angilo ananē osikē tingalē wawa|jangan [16]) ika kang angilo oega:
15 ikoe tegesing „saking" ika. Anapon tegesi(ng) „tan ljan": kang angilo andoeloe dinoeloe tan ljan pandoeloenira oega. Ikoe wijosē oedjaringsoen ikoe.

Mangka anabda Shaich alBari: ē Mitraningsoen! Kadi ta oedjaring Shaich 'Abdoelwahid: „sira pangēran dēnarani dērēng andadēken ing sawidji widji lan doeroeng andjatēni ing *rasūlu 'llāh*", pangoetjapē Shaich 'Abdoe 'lwahid ikoe koepoer. Kadi apa ta sira pangēran andadēken ikoe awiwitana awekasana? Karana satoehoenē kahananing pangēran kang mahaloehoer asifat sadja agoeng mahasoetji langgeng kekel andadēken andjatēni poerba *qadīm* tan asifat waliwali tan owah tan gingsir tanpa wiwitan tanpa wekasan rēhing [a]) langgeng ananira mahasoetji.

Mangka anabda Shaich alBari: ē Mitraning|soen! Lan
16 ingsoen anaksēni kahananing *Allāhu ta'ālā* asifat sadja asih andjatēni anir(n)aken a(ng)gantēni ing sasolahing sarira kanoegrahan dadi enir ananing sarira kanoegrahan kagantēn kalingan [17]) ananē dēning wiboehing sih, kahanani(ng)-kang andjatēni kēwala kang angalingi anging ananira oega kang asifat sadja oerip wroeh kawasa aningali amiarsa akarsa anabda poerba mahasoetji langgeng kekel ame(ng)ka [18]) tan owah tan gingsir amoedji pinoedji asih sinihan ing piambekira.

ē Mitrani(ng)soen! Iki si lapalē:

shahidtu nafsī,

tegesē: sira pangēran anaksēni ing mahasoetjining piambekira agoengaken i(ng) sifat kahananira poerba ing ḍēwēkira toenggal ing katoenggalanira agoeng ing kagoenganira ratoe ing karatonira langgeng amoedji pinoedji i(ng) piambekira.

Mangka anabda Shaich alBari: | ē Mitraningsoen!
17 Ikoe sampoernaning anaksēni i(ng)kang kapeṭa ing *shahādat* ika, ikoe wijosi(ng)kang winoewoes akēh akēh ika.

IV.

Mangka matoer Ridjal: sarwia soebakti, ja goeroe amba!

a) MS. rēnghing.

Kadi poenendi wirasaning sastra poenika: *mas'alah 'ishq 'āshiq ma'shūq*? [a]

Mangka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! Tegesing *'ishq* ikoe sifatira, tegesing *'āshiq* ikoe ananira, tegesing *ma'shūq* ikoe *af'āl* ira, mapan paēkaning sasifatira tan ljaning ananira, mapan sasifatira sarta andadēken [b] tan anântaranira anani(ng)kang agawē lan kang ginawē, tan ana kari karoehoen, tegesē: tansah ing karsa [c] parekipoen kadi sartanira andadēken *chāliqu 'lmachlūq kun fa jakun*, ikoe tegesing sarta kang agawē kalawan kang ginawē, mapan sadoeroeng inganaken ananingkang djinatēn lan anani(ng) kabēh iki, oewoes pasṭi ing kawroehira tekani(ng) waktoenē
18 dadi ing | mangko, iki tan siwah ing karsanira.

ē Ridjal! ingsoen ta mēngkēnē: kang *'ishq-dhātu 'llāh*, kang *'āshiq-dhātu 'llāh*, (kang) *ma'shūq-dhātu 'llāh* [1]).

Mangka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenapa sang sipta andika toewan poenikoe?

Ma(ng)ka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! tegesē oedjaringsoen ikoe *'ishq-dhātu'llāh:* birahi ing ananira, tegesing *'āshiq-dhātu'llāh:* kang binirahēken ananira, tegesing *ma'shūq-dhātu 'llāh:* kang birahi tan ljaning ananira oega. Ika ta ingiḍep dēning tan amarna paēkan malih. Ikoe salametē, nora kaja oedjaring wong sasar mangkana ketjapē: tegesing *'ishq* ikoe doek doeroeng birahi, tegesing *'āshiq* doek lagi birahi, tegesing *ma'shūq* ambirahēken ikoe ija *rūh iḍāfī* [2]) ikoe *ma'shūq* ing *af'ālu 'llāh*. Kang angoetjap ikoe koepoer!

V.

Ana wong sasar malih angoetjap: ija namanē ija karsanē,
19 ija namanē ija datē, ija dat(ē) ija kar|sanē. Ikoe amor ing paēkan, tan wroeh ing panoenggalē: ikoe karanē (jēn) sasar.

Mangka anabda Shaich alBari: ē Mitraningsoen! Ana ketjaping wong sasar malih, Kawibatanija [1]) aranē,

---

a) MS. masalah ngiski ngasēk mangasoek.

b) MS. anjd°.

c) MS. sēngkarsa.

atoe(ng)goel sastra, anging tan apatoet lan tegesē, tan apatoet lawan boedi, miwah ing *Uçūl Sulūk,* kadi ta ing *Tamhīd,* ing *Ih'jā' 'ulūm aldīn* norana kapanggih dēningsoen — ikoe njatanē jēn sasar! — kadi angroepakaken sifating pangēran [2]), kadi angapesaken sifating pangēran, kadi aketjap: sakatahing doemadi iki sifating Allah, kadi anganakaken ingkang nora, kadi a*ma'dūm*aken ing Allah — ikoe koepoer! —; aketjap: endi sifating Allah? — kang angoetjap ikoe dadi kapir.

Tegesē angapesaken i(ng) sifating pangēran: sifating pangēran ora matēni ora andadēken ora andjatēni ora wēh
20 ridjeki — pasṭi kang | angoetjap ikoe dadi kapir dēning anganakaken ingkang ora. Tegesē [ikoe] a*ma'dūm*aken ing pangēran angoetjap: *Allāhu ta'ālā* ora ing ḍēwēkē, *ma'dū(m) binafsihi* — kang angoetjap ikoe dadi kapir.

Ma(ng)ka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi poenikoe, dadia kapira poen temen poenikoe i(ng)kang aketjap mangkaten poenika?

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! Kang angoetjap ikoe kapir temen — *Allāhu ta'ālā* dēnarani ora andadēken lan angapesaken sifating pangēran, lan amoerbaken ingkang ora, lan amor paēkaning sifating pangēran: mapan narakanē kang angoetjap ikoe awēt [3]) kapetekanēng ḍasaring narakani(ng) wong kapir.

Toewin antepē kawroehē wong mongkono ikoe: paningal(ē) iki paningaling Allah, sifatē iki sifating [a]) Allah, pakarjanē
21 iki pakarjaning Allah, pangoetjapē iki pangoetjapi|ng Allah, — mapan tegesing Allah ikoe dat —, mangkana malih: osiking djiwaraga iki osiking Allah ija ikoe traping Allah asoeng ēling asoeng awas kadi ta oe(pa)mani(ng) gelepoeng wos (s)atoe(ng)gal ketan satoe(ng)gal, mangka winor: esak poenapa ta jan aranana ewos. ē Ridjal! ika njatanē jēn sasar, mapan bēda ikoe lawan andikaning pangēran ing dalem *Qur'ān:*

„*maradja 'lbah'raini jaltakijān(i) bainahumā barzachun lā jabghijān(i)*"

a) MS. sapating.

Tegesē: kadi patemoning sagara kalih asin lawan tawa, anta[4]) aranē ikoe, aworenēng rana. Njatanē tegesē: ora kena [5]) aranana sagara, tan kena aranana toja tawa, oetawi ta i(ng) djenengē ikoe anta, tegesē ikoe dēning linewih saking toja kabēh dadi anarima namaning [a])sisihing sagara [6]).

22 Anapon ing sampoernanē ikoe ta tan ana | panarimanē, anging sagara kēwala kang angandeh anir(n)aken ing tojanē tawa, mapan i(ng) karonē ikoe langgeng apadoedon tanpanisih kang andjatēni lan kang djinatēn. Nora kaja patemoning wong sasar mangkana, kang pasti kekel sasoring narakani(ng) wong kapir ndēning kataksisaning tampanē [7]). Karana satoehoenē sasmitanē ikoe sampoen kataksisani(ng) tampanē andēandēnē kalawan kang ingandēkandēkaken [8]) dēn kagrahita dēnē kang sinoeng awas, katampanana ing ati, sampoen ing *lisān* kēwala. Kēwala si andēandē ikoe ingambil raket ing paningali(ng)kang sinihan. — Mahasoetji sasipating Allah saking atiti(m)bangana lan kawoworana, kadi lapal:

kamā 'lnāsu ghāra fī 'lbah'ri,
tegesē: kadi ta wong asilem i(ng) sagara
* * * * [b])

23 tegesē: kalipoetan [9]) dēning sa|gara,
* * * [c]) [10])
tegesē: tan loemiring i(ng) kalihē malih,
lā jaltafit [d])
tegesē: tan ēmoet; oetawi sasmitanē lapal malih:
idhā djā'a 'lmataru [e]) *fī 'lbah'ri* [11]),
tegesē: tatkala teka oedan ikoe ing sagara,
[*wa*] *jusammā 'lbah'ra* [f])
tegesē: ingaranan sagara.

Oetawi sasmitanē lapal malih, kadi ta ketjaping pandita satengah:
fa waqtan jakūnu ('l)'abdu rabban [g]),

---

a) MS. mamaning.
b) MS. moehinatoelajahtakbiroe.
c) MS. amninihasimali.
d) MS. la jattafit.
e) MS. dja'ak al matri.
f) MS. °mi 'lbahri.
g) MS. jakoena....

(tegesē:) tatkalaning *fanā* kawoela ikoe awijos sira pangeran,

bi lā shakkin,

tegesē: sampoen sak malih,

(*lā ʻabda*)

tegesē: norana kawoela sawidjiwidjia

illā ʼlrabbu [a])

tegesē: anging sira pangēran kang sadja anganḍeh anir(n)aken anani(ng)kang sinihan. Ikoe salametē oedjar ikoe kabēh.

VI.

Mangka aketjap S h a i c h a l B a r i: ē R i d j a l ! Ana oedjaring wong sasar malih, K a r r a m i j j a h [b]) [1]) aranē: kang *īmān tawḥīd maʻrifat* ikoe dēn arani tetep ing pangēran, dēn
24 karepaken [2]) dēnē wong | sasar ikoe : sira pangēran anegoehaken ing piambekira jēn poerba tanpa *kufuʼ* [c]) [3]) — ikoe tegesing iman —, sira pangēran anoe(ng)gal paningaling piambekira — ikoe tegesing tohid —, sira pangēran awas andoeloe dinoeloe ing ananing piambekira — ikoe tegesing maʻrifat.

ē R i d j a l ! Koepoerē ikoe; iman tohid maʻrifat ikoe dēn tegesaken maring paēkaning *wudjūd* [d]) toenggal ; ikoe karanē (jēn) sasar.

Karana satoehoenē iman tohid maʻrifat [ikoe] titiga ikoe martabat loenggoehē ing kawoela, tetep i(ng) kang sinihan, dēdē iman tohid maʻrifat ing *Allāhu taʻālā.* Doedoe [4]) i(ng) kang angoetjap ikoe — iman tohid maʻrifat tetep ing pangēran —, kang angoetjap ikoe dadi kapir!

ē Mitraningsoen! Kalawan sira adja angoetjap kadi pangoetjaping wong sasar ika, manawa sira dadi kapir, mapan akaṭah angoetjap kadi anoetoer oedjaring wong sasar ikoe,
25 sami atoenggoel sastra. Adja [e]) sira goema|wok, sampoen gingsir iḍepira; balikan sira dēn awas angawikani ing awakira lan adja pegat *mushāhadah*ira [5]) ing pangēran.

---

a) MS. rabban. b) MS. Karammijah.
c) MS. koeṭoe. d) MS. oedjoed.
e) MS. ajja = O. J. haywa.

Tegesing awakira ikoe sarira kancegrahan : singgih poenikoe mina(ng)ka paēsanira enggēnira awas ing sih noegra(ha)-ning pangēran. Jē(n) tansah anoegrahani asoeng wroeh, andjatēni ing sarira kanoegrahan, mapan solahing sarira kanoegrahan ikoe tan antara lan sih noegrahaningkang andjatēni; dadi sira adja toemingal ing ljan, toemingala sira ing sih noegrahaning *Allāhu ta'ālā* oega, dadi sira antoek mad-janing tingal salamet sira ing doenja ḍateng ing ahērat, — antoek sira djenenging manoesja. Lamon oegi sira nora mongkonoa ing tingkahira iki, jakti kapaoeng tingalira ikoe menē. Satoehoenē ananing pangēran kang asifat sadja lang-geng mahasoetji tan ljan ananira oega, kang tan bastoe-djisim ananira kang poerba andadēken kang asifat soeksma **26** dja|ti tan anoeksma tan sinoeksma tan awor lan salwiring (doe)madi kabēh, rēhing langge(ng) anani(ng)kang poerba, mapan ananira mahasoetji soeksmanira wiboeh sampoerna ēlok mahamoelja mahatinggi mahaloehoer, oetawi ananira tan ana wikana ing soeksmanira tan ljan(ing) piambekira kang wikan ing soeksmanira pribadi.

VII.

ē Mitraningsoen ! Lamon ana wong angoetjapa mēngkēnē, kapir: sifat ikoe ana ing dat, *asmā'* ikoe ana ing ḍēwēkē — ikoe pon koepoer ! Mēngkēnē salametē: *asmā'*ning dat tan ljaning ananira [ananira] kang asifat sadja langgeng mahasoetji, kang poerba andoeloe dinoeloe ing ananira, kang mahasoetji amoedji pinoedji ing piambekira.

ē Mitraningsoen ! Lamoen ana wong angoetjapa mēngkēnē : „sipat sipat, edat edat" ikoepon kapir, apa ta [1]) kahanan roro ikoe jan mongkonoa. Satoehoenē mēngkēnē salametē: **27** paēkani(ng) sasifatira tan ljaning anani|ra.

ē Ridjal, mitraningsoen ! Ana oedjaring wong sasar *Moetangijah aranē [2]), aketjap: Apa tegesē iḍepē ikoe dēnarani ora kapoerba: *Allāhu ta'ālā* nora amoerba, mapan djenenging kawoela iki ora, apa ta poerbanē, mapan mantep pandelengē: *Allāhu ta'ālā* nora amoerba, mantep amoedji

pinoedji ing ḍēwēkẹ, apa ta karaṇē jēn amoerbaha? Ḳang angoetjap ikoẹ dadi kapir.

ē Mitraningsoen! Kalawan ta kang orana araharahē [3]), kang orana kadjatinē kang tan awarna kang tan kaja apa ṇdēn arani mahasoetji poerba andadēken ija kang sinembah toenggal. Ikoe panga(ng)geping wong sasar, *Moentanēṇgijah aranē.

Oetawi ana wong sasar sawidji, ‘Arabijah [4]) aranē, aketjap: sadoeroenging ana ḍjagat iki kabēh nama Allah pon [a])
dērēng njata lan dērēng ana ikoe dat; mangkana malih dat
28 i|koe anjaṭakaken ing *asmā*'nira sarta lan dadinē djagat iki
kabēh, ingoepamakaken daṭ ikoe kadiangganing widji sawidji [5]) awit agoḍong akembang awoh ikoe sami amoedji ing wit, lintang *ni‘matē* rasanē manisē goḍong sekar woh ikoe. Singgih poenikoe rahasja kabēh rahasjaning wit, norana rahasja wawanēh; kabēh ikoe rahasjaning wit: (i)ja ikoe tegesing dat samata [6]) ika tanpa sifat tanpa *af‘āl* [b]). Tegesē ikoe: datē *qadīm*, *sifatē af‘ālē muh'dath*, anging daṭ kēwala kang ana ḍēwēk tanpa rowang. Mangkana malih kahananē djagat iki kabēh rahasjaning *dhātu 'llāh*, mapan poedjining kabēh iki ija amoedji ing ḍēwēkira ikoe. Teges-i(ng)kang amoedji ing datē kang pinoedji ing datē kang aningali Allah. Tegesē djagat iki kabēh gelaring widji
sawidji, maksih sawidji, tan ana wawanēh, kadi [c]) ta ang-
29 gani(ng) wesi bari|oeh [7]) sawidji, wonten dadi toembak, dadi
ḍoehoeng [8]) tatah wadoeng panjoekoer, dadi oesoe tjatjaṭoeṭ edom kadoet [9]), lineboer pinaloe dadi tosan malih: dēnē si asalē [d]) saking wesi sawidji moelih kadjatinē [10]) sawidji. Mangkana malih osiking djiwaraga iki osiking *dhātu 'llāh* paningaling kawoela iki rahasjaning *dhātu 'llāh*. Kang angoetjap ikoe pasṭi kinekelaken sasoring narakaning (wong) kapir kang anembah ing brahala ika.

Mangka anabda Shaich alBari: ē Mitraningsoen! Ana si sabda kang kotjap ing sastra ika kadi ta andikaning *dalīl* ḍateng ing *h'adīth* [e]):

a) MS. pan. b) MS. tanpa edat, tanpa sipat. c) MS. kandi. d) MS. angsalē. e) MS. adis.

alinsānu sirrī wa anā sirruhu,
tegesē andika ikoe: rahasjaning manoesja ikoe rahasjani(ng)-
soen, ingsoen pon rahasjanē. Tegesē ikoe: dēning rahas-
janing manoesja ikoe tansah djinatēn i(ng) sih saking
pa(nga)kening sihing *dhātullāh* dadi rahasjaning manoesja
30 iki tansah anarima angēstoken oemiring | pangakening sih
rahasjaning *dhātu 'llāh.* Ikoe wijosing panarimaning manoesja
kang linewih sinelir ika, mapan sira pangēran kang sadja
asih angasihi ing piambekira ikoe minargaken panarimaning
*lisān*ing manoesja, kēwala si sihi(ng) kawoela ikoe minangka
walesaning angasihi edat ing sifat *af'āl*ira, dadi darma
malesi kēwala *lisān*ing kawoela iki [11]).

ē Mitraningsoen! sira pangēran agelar ing kawidagdanira [a]) anjata(ka)ken ing saniskara kabēh kasaktēnira dat-sifat-*af'āl*-ira. Kalawan kawroehana salwiring pakarjanira norana apakarana [12]) saking kawoela oetawi anaha sakedēp nētra ing angenangenē, anaha oega apakarana saking kawoela koepoer.

VIII.

Kalawan ta sira sami aoelaha satja, ndēn akēhakēh wedinira lan awiranga sihing pangēran, adja soemambarana kalawan sira angrasanana:
1. mamanising asepi
31 2. mamanising a|loewē
3. mamanising oerip
4. mamanising ramē
5. mamanising lara
6. mamanising pati.

Mangka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi mamanising asepi poenikoe kalawan mamanising aloewē?
Mangka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! Tegesing mamanising asepi ikoe tan kenēng apasah tansah akarwan [1]) loeloet lan pangēran. Ikoe wijosing asepi ika (1).

---

a) MS. kawadagdanira.

Anapon mamanising [a]) lapa ikoe: kawroehana djeroning lapa ikoe tansah angrasani *ni'mat* saking sih noegrahaning Allah. Ikoe wijosing lapa ika (2).

Anapon mamanising agesang ikoe: kawroehana djeroning oeripira ikoe tansah loemampah ing pakēning sabda poerbawisēsaning pangēran. Ikoe wijosing aoerip ika (3).

Anapon mamanising aramē (ikoe): kawroehana djero(ning) ramē ikoe jan sati(ng)kah-polah ikoe minangka pangi(n)-
32 tipanira dadi katingalan sih noegrahaning pangēran kē|wala.
Ikoe wijosing aramē ika (4).

Anapon mamanising alara (ikoe): kawroehana djeroning alara ikoe angrasani [b]) pakēnakē ikoe, ing enengē ing osikē ing pangaḍoehē ing pangesahē, ikoe mina(ng)ka pamoedjinē. ē Ridjal! Jēn [2]) sira wroeha ing awakira ikoe, jēn tansah angrasani ni'mat saking sih noegrahanira [c]) sadoem parēntahira [3]), mapan tan antara kang amolah lawan kang pinolah! Ikoe wijosing lara ika (5).

Anapon mamanising pati ikoe: kawroehana djeroning pati ikoe jē(n) tansah djinatēn ing sih tan sinoeng moelat i(ng)kang ljan malih, dadi nir patinē kanḍeh kagantēn — kalingan ananē dēning wiboehing sih, [ing] anani(ng)kang sadja asih andjatēni kēwala tan ljan anani(ng)kang sadja agesang langgeng amoedji pinoedji andoeloe dinoeloe ing pandoeloenira. Ikoe wijosing pati ika (6).

Lamon oegi nora mo(ng)konoa, i(ng)kang atapa ikoe |
33 tingalē saparti *h'ajwān* [d]), tingalē *z'āhir*ē *bāṭin*ē wong ikoe
sato oega!

ē Mitraningsoen! Mapan kang sinoeng wikan ikoe wasil paningalē ing pangēran, tan ana patinē, salamet ing doenja, oerip ing [d]) ahērat. Kang nem parkara ikoe ta poma [e]) dēn sami kalampahan dēnira dēn sami katjep kabēh.

IX.

Ma(ng)ka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Poenapa ta poenikoe lampahing wong lewih?

---

a) MS. wijosing. b) MS. ing lara. c) MS. ning ra.
d) MS. hēwan. e) MS. oering ping. f) MS. soma.

Mangka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! (Lam)pahing
wong lewih ikoe kabēh jēn ta sira wikana, mangkana [a])
loepoeta ing paningalira ikoe kabēh, mapan sakaṭahi(ng)kang
karasa i(ng)kang tiningalan miwah ing osikē djiwaraganira
ikoe kabēh, ing enengē, ing doeka-tjipta nastapanē [1]) kabēh
ikoe doedoe lan ḍēwēkē saparti baṭang loemampah [2]); anging
loemampah lan idining [b]) sih kaharsaning pangēran oegi.
34 Ika mina(ng)ka sapatemonira lan pa|ngēran, mapan rekē
osiking djiwaraganira ikoe sarta lan sih noegrahaning Allah,
tatapi osiking djiwaraga iki sarta lan *dhātu 'llāh*, tegesē:
tan aganti lan pangawasaning Allah. Anapon kawoela kang
sinoeng sampoerna tingalē maring ananē djaga(t i)ki kabēh
i(ng) roepanē ing solahē dadi keḍapē tingalē anging wijosing
tingal ikoe: sira pangēran kēwala.

ē Ridjal! Dē(n) wroeh sira ing ananē awakira iki, karanē
ing ananē [c]) ing patinē doek sira doeroeng dadi, adoewē
paran [3]) sira samana, oetawi si ing tembē [4]) dēning maksih [d])
ina ing djenengira iki, tegesē dēning kalintang tanpa derbē [e]).
Oetawi aderbē paran sira samana, mapan ananira iki ing-
oepamakaken kadiangganing wawajangan [5]), kēwala si
dēning kinarsaken enggēning anoenggal (pa)ningalira
i(ng)kang angilo pribadi, kang aningali tiningalan kang
35 asih sinihan tan ljan(ing) pi|ambekira. Kēwala si pan-
doeloening kawoela iki pina(ng)ka tjihna pandoeloeni(ng)-
kang asih [asih] sinihan ing ḍēwēkira dadi nir pandoeloe-
ni(ng)kang si(ni)han kawiboehan dēning sihira kang sadja
aningali, kēwala si pandoeloening kawoela iki darma amalesi.

Ma(ng)ka jan ana aketjapa mēngkēnē: kang angilo ikoe
nora aningali wawajangan, — kang angoetjap ikoe dadi
kapir. Kalawan ta sira adja [f]) gingsir lamoen dinēdēken
ing wong, dēn apageh iḍepira. Jēn malih sira gingsira, tan
antoek pasṭining kawroeh kalawan iman, karana wong kang
angloepoetaken ikoe ana kang olih marga abener ikoe, ana
kang olih marga sasar. Anapon kang olih marga abener

---

a) MS. mangsana.
b) MS. ingdining.
c) MS. inanē.
d) MS. makaksih.
e) MS. derderbē.
f) MS. ajo = O. J. haywa.

ikoe: tingkahē wong ikoe arep paḍa paḍa nora malih
amēlag rarasan sad-janē [6]) amamarahi winarahwarahan, tan
ajoen dadosa patakēnan angilapaken [7]) agelisa mēngeti
36 ing salametē, tan ajoen agoengena ing awakē, |tan adjeng
angakena ing kabisanē, tan ajoen akarjakarja, tegesē: dēning
asanget awedi lan awirang ing pangēran: ikoe rekē tjihnaning
wong sinalametaken, sinoeng marga abener dēning pangēran,
ija ikoe kang sinoeng wasil paningalē antoek iḍep tan pegat
sinalametaken ing doenja ḍateng ing ahērat.

Anapon kang a(ng)loepoeṭaken a(n)toek marga sasar ikoe,
angilapaken tan asad-ja amamarahi amalakoe ing iḍep(ē),
agoengaken ing kabisanē ajoen ing hormataning wong
kalingan dēnē awakē dēning agoengaken ing kabisanē.
Oetawi tingkahē wong kang mongkono ikoe pantjanetra
sawadianē [8]) oliha ing karsanē dēnē si i(ng) sad-janē arep
dadia pangoeloe [9]) oetawi lampahē kabisanē arep kapiarsaha
ndēning wong akēh adoewē *'ilmu* saketjap agepeh dēn
wedjangaken aboengah aboeroe alemaleman. Ikoe rekē
37 tjihna|ning wong sinoengan *djazā'* [a]) dēning pangēran tan
pegat soesahē aroebiroe, tan ētja atinē dēning awēt amēt
gingsiraning wong dēnē si arep kasihana ndēnē sama-
sanē [10]) *machlūq*. Ikoe lah kang kinaoemaken lan *Iblīs* —
la'natu 'llāh. —

ē Mitraningsoen! Sira kabēh adoha sira saking wong
sasar lampahē kang mo(ng)kono ikoe, manawa sira katoe-
laran sasar; balikan sira aneḍaha sakaoema kalawan kang
sinihan ika, i(ng)kang tansah ing sihing pangēran, aneḍaha
sira sing patoeloenging [11]) pangēran.

ē Mitraningsoen! Kalawan ta sira adja nga(m)bil dēdēning
wong, oetawi adja sira *murtadd* ing samitranira kang asih
ing sira. Koepoer hoekoemē! Tegesē asih ikoe amamarahi
kawroeh kang sabenerē. Wenang [12]) mitra ikoe jan ti(ng)-
galena, jēn woes njata pangoetjapē ikoe jēn sasar, selang
ikoe si adja sira moe(ng)kir pisan teḍakena ing pangēran, sang-
38 ka[na]nē abalika| agelisa atobata ni(ng)kaha malih kalawan

a) MS. djadja.

rabinē. Ikoe salametē. Kalawan ta sira adja anjipta doenja, kalawan adja sira *murtadd* sami-saminira islam!

ē Mitraningsoen! ija kang kenēng sakawan parkara ikoe, kalintang kinageḍegan [13] dēning pangēran. Wong kang mo(ng)kono ikoe mesoem [14] ing doenja ḍateng ing ahērat.

ē Mitraningsoen! Karana sira iki apapasihana sami saminira islam lan mitranira kang asih ing sira lan anjegaha sira ing *ḍalālah* [a]) lan *bid‘ah*.

X.

Mangka anabda Shaich alBari: (*Ru'jatu 'llāhi*) aroes tan aroes.

Mangka matoe(r) Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi tegesē andika toewan poenikoe?

(Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! tegesing *ru'jat* ikoe: aningali ing pangēran, ing ahērat lan mata kapala, ing doenja lan mata ati. Nora aroes ing doenja aningali ing pangēran ikoe lan mata kapala, kalawan aroes
39 ing tembē | aningali ing pangēran ikoe lan mata kapala.
Tegesing mata kapala ikoe, pakoe(m)poelaning sakaṭahing paningal kalintang dēning sira pangēran asoeng *ni‘mat* anampoernaken ing paningali(ng)kang sinihan. Ingoetjapaken kang paningal ikoe kadiangganing paṭi ing oenḍakē ta lisah, kadi ta pisang mentah njaḍam mateng ing oenḍakē daloe, — kadi ta angganing sasi tanggal sapisan, ana kang kadi tanggal pi(ng) kalih, ana kang kadi tanggal pi(ng) tiga — ing oenḍakē ta kadi poernamasada [1]).

Tegesē ikoe ta kabēh dēning saja moenḍak *martabat*ē sinampoernaken tingalē dēning pangēran dadi tan sak tingalē ing dat-sifat-*af‘āl*ira; mapan kang tiningalan *bilā tashbīh*, kang aningali pon *bilā tashbīh*.

Mangka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi sa(ng) sipta andika toewan poenikoe?

Mangka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! Siptanē ikoe
40 ta dē|ning djinatēn sinampoernaken tingalē dadi[ning] tingalē
mantep kadi doek dērēng ana mangkana — ma(ng)kana

---

a) MS. walalat.

siptanē ikoe — anging ananē kang sadja anampoernaken kēwala, kang langgeng amoedji pinoedji ing piambekira.

Nora aroes ing ahērat aningalana ing Allah lan mata ati: ija ikoe salametē oedjaringsoen: „tan aroes" ika. ē Mitraningsoen! Bēda kadi ing*ishāratā*ken woelan ika kadi kang kotjap ing sastra: andikaning *h'adīth* ḍateng wali moe'min kabēh:

innakum satarawna [a]) *rabbakum jawma 'lqijāmati kamā tarawna 'lqamara fī lailati 'lbadri* [b]),

(tegesē:) karana satoehoenē sira kabēh aningali ing dina kijamat ika kadi ta sira aningali woelan ing wengining tanggal pi(ng) padbelas

ammā ḍamīru 'lqamari 'llāhu munazzahun bilā kaifijjatin [c]),

Anapon kang linamiraken [2]) ḍateng ing sasi ikoe [d]) pangēran oega mahasoetji kang tiningalan tan kadia anḍēanḍē tan kataksisana. |

41 Mangka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi sasmitanē linamiraken ḍateng ing sasi poenikoe?

(Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! Siptanē ikoe dēnē tan njatanira aningali ing pangēran dadi inga(m)bil sa(ng) siptaning sasi ika raket i(ng)kang tiningalan ing (kang) aningali ing pangēran mapan *bilā tashbīh* sasifatira, ing mangkin pon boja esak dēnira angawikani ing ananira tan bastoe djisim rēhing langgeng ananira mahasoetji.

Mangka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! Nora kaja oedjaring wong sasar mangkana ora ketjapē: satoehoenē kang tiningalan ing tembē kadi woelan ikoe nora maring kang tiningalan nora maring kang aningali ma(ng)ka kang angoetjap ikoe dadi kapir. — *(a'ūdhu bi'llāhi) minhā!* —

XI.

Mang(ka) aketjap Shaich alBari — kang sinampoerna-

---

a) MS. satarēna. b) MS. baddari.

c) MS. amallamiroelkamari illah mandjahoe billa kēfijah. — mandjahoe: munazzahun (Prof. Snouck Hurgronje).

d) MS. sasi ikoe ḍateng ing.

kaken iman(ē) tohidē ma'rifatē dēning *Allāhu ta'ālā* —: ē Mitraningsoen! Dēn sami awa(s) sira ing pangēranira, dēn
42 sami angēstokena, kala|wan sira anglaranana sarira — tegesing anglarani sarira ikoe: adja sira soekasoeka awakira —, kalawan ta adja mamaēsi pangan(ira) panga(ng)gēnira toeroenira ing doenja. Atinira adja [a]) maḍep ing ljan; balikan sira asoekansoekanana akalangena lan pangēran.

Mangka matoer [b]) Ridjal: Sarwia soebakti, anoehoen ing djeng, ja goeroe amba! Kadi poenendi kang iman singgih [1]) dēdē poenikoe, i(ng)kang tohid singgih kabēh, kang ma'rifat dēdē kabēh?

Mangka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! Kang iman singgih [c]) dēdē poenikoe dēning paningaling iman ambēdakaken ingkang ala kalawan kang abetjik. — Oetawi panggawē ala ndēn kawroehi jan tan kinatoedjon [2]) dēning pangēran. — Ikoe karaning siptaning iman singgih dēdē.

Anapon kang tohid singgih kabēh: dēnē si paningaling tohid ikoe, tan loemiring ing singgih dēdē malih, kang dēn
43 tingali tan ljan pinangkanē kēwala dadi | ing tohid singgih kabēh.

Anapon kang ma'rifat dēdē kabēh ndēnē si awasē paningalē [ikoe] kang toenggal maring pangēran ikoe, dēdē sadjatinē tingalē dadi sjoeh sirna tingalē dēning kanḍeh kagantēn kalingan tingalē dēning tingali(ng)kang sadja aningali tiningalan tan ljan paningalira oega, toenggal kang aningali kabēh. Ikoe wijosing pamoedji kang amoedji kabēh.

XII.

Mangka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi ma'rifat (t)igang prakara poenika, kadi kang kotjap ing sastra: *ma'rifatu dhāti 'llāh, ma'rifatu çifāti 'llāh,*

---

a) MS. ajo = O. Jav. haywa. b) MS. soeka. c) MS. sih singgih.

ma'rifatu af'āli 'llāh [a]), kadi poenendi sang siptanē katiga [1]) poenika?

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! Tegesing *ma'rifatu dhāti 'llāh:* kawroehana ananing pangēran kang mahaloehoer jan toenggal tan kakalih sasifatira sadja langgeng kekel mahasoetji tan bastoe-djisim tanpa arah [2]) tan
44 misra [3]) ta|n awor tan anoeksma tan sinoeksma, rēhing langge(ng) ananira mahasoetji wonten ing iskinira ing piambekira langgeng ing karatonira tan owah tan gingsir ing pa(ng)lilanira [4]).

Anapon *ma'rifatu çifāti 'llāh:* kawroehana kahananing pangēran asifat *h'ajjun*: oerip langgeng tan kalawan njawa, angawikani tan kalawan boedi, kawasa tan kalawan anggaoeta, aningali tan kalawan aksi, amiarsa tan kalawan karna, akarep tan kalawan angenangen, angandika tan kalawan laṭi swara, langgeng kekel mahasoetji tan kadi ing [5]) doemadi kabēh.

Anapon [b]) *ma'rifatu 'laf'āl:* kawroehana sifat-pakarjaning pangēran: akarja tan kalawan parbot, asoeng tan kalawan asta, amedjahi tan kalawan karga [6]). — Ikoe tegesing ma'rifat tigang warna ika.

Anapon tjihnanira [7]) jan asifat oerip sadja ana wroeh
45 kawasa ija angoeripi angawasakaken lwiring [8]) kawasa | kabēh, jan angoeripi lwiring oerip kabēh: ikoe enggēnē njata. Lan ta sira dēn sami bakti nastiti pakēn, lan dēn aseroeh [9]) wedinira ing pangēran. Lan raksanen pangoetjapira saking kadi pangoetjaping wong sasar poenika: demi aketjap, dadi kapir, mapan ketjap ikoe medal saking witjaranē atinē, medal i(ng) *lisānē* [c]), kadi ta wong agoegoejon:

„ingsoen ing tembē sapoeloeh taoen iki arep miloe dadi kapir", demi angoetjap kadi ikoe dadi kapir.

ē Mitraningsoen! Pira wangenē iḍepira! Saketjap sakeḍap nora jan sira mongkonoa, tan kapira. Kadi ta oedjaring wong sasar, mandjing kataksisan ing atinē [7]), Kabatanijah aranē, ketjapē ta: sira pangēran *ma'dūm binafsihi* — sira [d]) pangēran napi. Demi aketjap dadi kapir.

---

a) MS. *dhātu* — *sifātu* — *af'ālu*.
b) MS. anapēn.
c) MS. lingsanē.
d) MS. siran.

XIII.

ē Mitraningsoen! Adja awasta a) sira [adja] wong kang mo(ng)kono ikoe, karana mesoem i(ng) doenja (a)hērat
46 amitraha sira sampoen, tatapi | ta akaṭah oedjaring wong sasar kang ljan saking poenikoe, kadi b) ta ing kina Shaich Soepi, Shaich Noeri, Shaich alDjaddi [1]), sami aketjap, kagepok ing oedjar sasar, mangka kinoepoeraken dēnira *imām* Ghazali c) — kang awasta *'Abdu 'l'ārifīn* [2]). Toewi sakaṭahing sisjanē masaēk titiga ika sami kinēn atobata lan kinēn ani(ng)kaha malih kalawan rabinē. Mangka aketjap masaēk titiga ika sami atoe(ng)goel sastra, jan sira pangēran ora andadēken. Aketjap Shaich alDjaddi:

„*alawwalu 'llāhu ta'ālā qabla (kulli) shai'in* d) tegesē ikoe: ḍihin sira pangēran ora andadēken, sadērēng ana sawidji widji iki".

Ingsoen malih ama(ng)geri: sira pangēran ḍihin sadja andadēken langgeng tan ama(ng)sa, tan asifat waliwali tanpa wiwitan tanpa wekasan.

Jata soen atoeraken ḍateng padjenganira *imām* Ghazali — *rah'matu 'llāhi 'alaihi* e) —

Ma(ng)ka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi
47 masaēk ti|tiga poenika sami toemoet amarek ing *imām* f) Ghazali?

(Mangka aketjap Shaich alBari): ē Ridjal! Sami toemoet masaēk titiga ika amarek ing *imām* Ghazali: demi katingalan mangka tiningalan masaēk titiga ika. Wina[npa]osaken: *a'ūdhu bi'llāhi minhā:* anglinḍoeng amba ing Allah, dohena amba saking marga sasar.

*** *man ittaba'a 'lhudā* moga lah sira anoeta ing marga abener, mapan kinawikanan Shai(ch) Soepi, Shaich Noeri, Shaich alDjaddi sami kagepok ing oedjar sasar.

Jata ingsoen ingoeloekan *salām* g) dēnira *imām* Ghazali: *Alsalāmu 'alaikum*, ja Shaich alBari, kang sinalametaken

---

a) Ms. wata asta.
b) MS. kandi.
c) MS. gadjali ook in het volgende steeds.
d) MS. awwaloellahalahallahoe°.
e) MS. — 'llāhu —
f) MS. ingmam.
g) MS. salan.

dēning pangēran kang rinaksa dēning Allah saking kagepoka ing marga sasar: poenapa karsa [a]) toewan?

Mangka ingsoen atoer *djawāb* anapani i(ng)kang (ng)andika *imām* Ghazali — *rah'matu 'llāhi* [b]) *'alaihi* —: ja *imām* Ghazali — kang djinoengdjoeng *daradjatē* [3]) ndēning pangēran i(ng)kang amaḍangi ing wong akaṭah —: amba matoer

48 ing toewan jēn Shaich Soepi, Shaich Noeri, Shai|ch alDjaddi sami aketjap: „*Allāhu ta'ālā* nora andadēken".

Mangka angandika *imām* Ghazali amatja: *a'ūdhu bi'llāhi minhā*, ja Shaich Soepi! (Ap)a siptanē oedjar toewan poenikoe?

Jata matoer Shaich Soepi: ja *imām* Ghazali! Nora iḍep amba jan pasṭia kadi poenika: Sira pangēran tan andadēken ikoe, kēwala si sang siptanē ketjap amba poenikoe kadi sabdaning wong *'ārif* kang karem [4]) kahananē paningalē [ing] pangoetjapē ing kahananing Allah dadi amba angoetjap: *Allāhu ta'ālā* ora andadēken.

Mangka angandika *imām* Ghazali: ja Shaich Soepi! koepoer toewan ing patang *madh'hab* [c]) dēning toewan aketjap anakisaken sifating pangēran karana oedjar toewan poenikoe awit angorakaken angapesaken sifating pangēran: ikoe karan toewan koepoer. Toewan tegesaken kadi ketjapi(ng) wong *'ārif* ika: nora mongkono sabdaning wong *'ārif*

49 ika, kēwala si | semoenē wong *'ārif* ikoe kadi lapal iki sang siptanē:

lā ja'rifu *** [d]) *lā janz'uruhā lā junkiruhā* [e]), tegesē: wong *'ārif* ikoe nora kabar ing ananē, nora ēnget ing paningalē ing pangēran, nora weroeh: tegesē ikoe ta sang siptaning djinatēn kanḍeh kagantēn kalingan ananē pangoetjapē paningalē dēning ananing sih noegrahaning pangēran kēwala, i(ng)kang asoeng *fanā'*. Mangkana sang siptaning wong *'ārif* ika ora kaja toewan mo(ng)kono, anakisaken sifating pangēran: ikoe karan toewan kagepok ing oedjar sasar, kagepok ing wong Mu'tazilah.

---

a) MS. karja. b) MS. °*hu*.

c) MS. madahab. d) MS. ngabditaha.

e) Prof. Snouck Hurgronje. — MS. jankoriha.

Mangka angandika *imām* Ghazali: ja Shaich alDjaddi! Apa siptanē oedjar toewan poenikoe?

Ma(ng)ka matoer Shaich alDjaddi: ja toewankoe *imām* Ghazali! ketjap amba[a] kadia poenikoe — *Allāhu ta'ālā*
*50 nora andadēken poenikoe — sadērēnging a|na *rasūlu 'llāh* sawidjiwidji dērēng ana *lawh' qalam 'arsh*[b] *kursī* swarga naraka, awangawang oewoengoewoeng, ikoepon norana; sawoesē sirna kabēh, ikipon maksih mangkana oega, anging sira pangēran oega ḍēwēk tanpa rowang nora andadēken ḍēwēkira: ikoe *mah'all*ing[c] *dhāt mutlaq*[d] djatining *ma'dūm binafsihi,* nora ing ḍēwēkē: ikoe tegesing toenggal ing katoe(ng)galanira, ratoe ing karatonira, agoeng ing kagoenganira, mangka njata ing kahananing Moehammad, angarsaken ing panggawēnira, njata ing saniskara kabēh.

Mangka *imām* Ghazali aketjap — kang linewihaken kapanḍitanira, kang tiningalaken ing *lawh' almah'fūz'*[e] i(ng) djeronē wetengē iboenira, i(ng)kang winenangaken angiket *Uçūl Sulūk* ing djeronē wetengē iboenira[5] —: ja Shaich alDjaddi! Koepoer lah toewan ing patang *madh'hab*[f], mapan kahananing *Allāhu ta'ālā* ḍihin sadja poerba akarsa
51 teka | ta sira arani boḍo, sira arani moekoep[6] — dērēng akarsa, dērēng andadēken —, sifating pangēran dēra arani ama(ng)sama(ng)sa. Ikoe koepoerira. Jēn ta baja[7] i(ng)soen wenanga amedjahana ing sira, soepaja sira soen gantoeng soengsang toer sarwi soen peḍang kalintanglinta(ng) dēnira tjalatjoeloe[8] ing pangoetjapira. Karana satoehoenē mahasoetji sifating pangēran saki(ng) kadia oedjarira ikoe!

Anapon kahananing *Allāhu ta'ālā qadīm* sasifatira miwah sadērēnging *'ālam* iki kabēh anging kahananing Allah kang asifat sadja langgeng mahasoetji sasifatira ḍēwēkira tanpa *kufu'* sadja soeksma asih langge(ng) andadēken tanpa wiwitan tanpa wekasan tan asifat waliwali. Karana satoehoenē sifating pangēran soeksma langgeng mahaloehoer ananira kang asifat sadja tan kena oetjapakena: „dērēng andadēken,

---

a) MS. apba.
b) MS. aras,
c) MS. mangaling.
d) MS. moetelak.
e) MS. lohilmapoel.
f) MS. madahab.

52 sampoen andadēken *'ālam* iki kabēh", angi(ng) | kahanan ika soeksma akaharsa langgeng andadēken, mapan sifatira *'ālimu 'lma'lūm, chāliqu 'lmachlūq* [a]), *qāhiru 'lmaqhūr, qādiru 'lmaqdūr kun fajakun:* endi ta oewoes-doeroengira andadēken? Mapan ananira kang asifat sadja agoeng ing kagoenganira, ratoe ing karatonira, toenggal ing katoenggalanira, amoedji ing piambeki(ra), miwah sasampoenē djaga(t iki) kabēh inganaken, langgeng ananira tan owah [b]) tan gingsir ing piambekira dawak: tan bēda ananira [lan] sahananing *'ālam* lan sadērēnging *'ālam*, ananira oega kang sadja langgeng kekel mahasoetji maksih ing karatonira tan owah tan gingsir,

Mangka ingandikan Shaich Noeri: ja Shaich Noeri! Sira pangēran — toewan ketjapaken [c]) — nora andadēken ikoe apa [d]) sang siptanē?

Mangka matoer Shaich Noeri: ja *imām* Gha(za)li! Kadi poenika kaharsa amba: djagat poeniki kabēh nora
53 dadi dē(ning) nama, dadi | dēning panggawē!

Ma(ng)ka *imām* Ghazali angandika: ja Shaich Noeri! Koepoer idep toewan poenikoe! Apa ta kahanan roro ikoe *asmā'* sifat ikoe: satoehoenē kahananing pangēran asifat sadja andadēken sasifatira *chāliq*, mapan sifatira tan ljaning ananira.

Hai'atu 'lwudjūd [e]) *hai'atu 'lmafhūm;* mangkana ing balikē: *hai'atu 'lmafhūm hai'atu 'lwudjūd:* endi ta wawahē ikoe, mapan paēkaning *wudjūd* toenggal tan kakalih, mapan sifatira sifating dat, (*af'āl*ira) *af'āl*ing dat, oetawi dja(ti)ning *asmā'* ikoe kakalih paēkanē *asmā'u* (*'l*)*çifāt asmā'u 'ldhāt* ikoe paēkaning sasifatira tan ljaning ananira. Anapon *chāliq machlūq* ikoe pasti kahanan kalih, tan apisah.

Ma(ng)ka *imām* Ghazali angandika: ja Shaich Soepi, Shaich alDjaddi, Shaich Noeri! *chilāf* idep [f]) toewan poenikoe, koepoer toewan ing patang *madh'hab.*
54 Ma(ng)ka masaēk titiga poenika sami aneda | tinobataken (dēn)ing *imām* Ghazali.

---

a) MS. ngalimoen mangloem halikoelmangloek.
b) MS. awah.
c) MS. katjep°.
d) MS. apang.
e) MS. telkens hētoel°.
f) MS. kilafde; onder f naast d ×, en in marg. ing. — vgl. IX [7]).

Mangka angandika [a]) *imām* Ghazali — kang sinoeng *rah'mat* dēning pangēran —: ja Shaich Soepi, Shaich alDjaddi, Shaich Noeri, nora kawasa amba anobatakena walining Allah. Abetjik jan toewan atobata piambek ing pangēran wong sowa(ng) sami amarēnana iḍep toewan kang koepoer poenikoe. Jēn ta baja toewan tan amarēnana ing iḍep toewan koepoer poenikoe, soepaja toewan linoengsoer djenengira wali dēning pangēran miwah sakaṭahing wong sanak toewan sami anganjarana *imān* kalawan (n)i(ng)kah [9]) lan toewan tobatena.

Amba amiarsa kang ngandika *nabijju 'llāh, çallā 'llāhu 'alaihi wasallama* [10]), — toer amba ingandikan piambek —: ē *imām* Ghazali! Lamoen ana manoesja aketjap mē(ng)kēnē: „kahananing Allah nora asih, nora 'ngasihi, nora andadēken, *asmā*'nira nora andadēken", anirnaken (n)oegrahaning pangēran
55 lan amor paēkaning sifating pangēra|n, lan kang alijanaken
sifating pangēran, angapesaken sifating pangēran, — ē *imām* Ghazali! adja esak lah kapirena wong kang mongkono ikoe, doedoe *u(m)mat*ingsoen, kalawan ta *Allāhu ta'ālā* akēn angoelatana pangēran wawanēh lan kinēn angoelatana panoetan ljan saking nabi Moehammad. Jan tan amarēnana atobata paketjapi(ng)kang koepoer ikoe soepaja sira salameta!

XIV.

ē Mitraningsoen! Singgih poenikoe kang pawetra *imām* Ghazali ing i(ng)soen kalawan [b]) masaēk titiga ika.

ē Mitraningsoen! Atoetoer malih *imām* Ghazali: i(ng)kang ngandika *nabijju 'llāh, 'alaihi 'lsalām,* — tinoetoer ing i(ng)soen lan masaēk titiga ika —: ja Shaich alBari, Shaich Soepi, Shaich alDjaddi, Shaich Noeri: miwah samongko kang (ng)andika *nabijju 'llāh çallā 'llāhu*
56 *'alaihi wasallama* [c]), — kalawan malih pamanggihingsoen ing
sastra —: Poma sira a|dja [d]) anakisaken sifating pangēran saderahing [1]) angenangenira anakis(ak)ena sifating pangēran. Anapon kang (tan) kinarsaken dēning pangēran tan ana kadjatinē, telasē ikoe ta dēning tan kinarsaken dēning pangēran

a) MS. kangandika.
b) MS. kalajan.
c) MS. salingalam.
d) MS. ajo = O. Jav. haywa.

tan ana pisan iwa mangkana [2]) nora loepoet ing kawroehing pangēran kinawroehan sami pisan tan asifat waliwali, tegesē dēning lewih mahasoetjinira langgeng kekel ing karatonira bēda lan awangawang ingkang ana kadjatinē ika, — mapan kang ingaran awangawang ikoe: nētra kalih, sawidji awang-awang kang ana kadjatinē, kang sawidji kang orana kadjatinē. Moewah oelatana selaning pitoeng boemi (selan)ing pitoeng langit, lan selaning lintang selaning weḍini(ng) sagara, lan sadjabaning boemi langit, selaning tjiptariptaning ati: ikoepon ora kapanggih. Tegesē ikoe dēning tan
57 kinarsaken karaning | tan ana pisan.

ē Mitraningsoen! Jēn ana angoetjapa mēngkēnē: koepoer! —: „Awangawang ikoe nora dinadēken" .... koepoer! — tegesē: angapesaken sifating pangēran. Mēngkēnē salametē: kang tan kinarsaken awangawang kang tan ana kadjatinē; kang kinarsaken awangawang kang ana kadjatinē, mapan sira pangēran andadēken saniskaraning doemadi kabēh saki(ng) nora dadi ana kadi ta rekē sira pangēran tan pegat tan asifat waliwali, oetawi andadēken kang alemboet lewih le(m)boetē saking banjoe, (aṇa) lemboet[ē] malih geni lewih le(m)boetē, ana [lewih] lemboet malih koekoes lewih le(m)boetē, ana lemboet malih angin lewih lemboetē, ana le(m)boet malih antara lewih le(m)boetē, ana le(m)boet malih *dharrah* lewih le(m)boetē — ana ing djeroning awangawang [3]) — ana kang lewih le(m)boetē malih
58 sini(m)pen dēning pangēran saking poerba kaharsaning pa|ngēran andadēken tan kena dinoegēng boedi anging kaharsanira ḍawak kadi ta kang dinadēken sadjagat salaksa patang ēwoe, iwa mangkana ikoe anereh [4]) saking kang (ng)andika *nabijju 'llāh* (Moehammad *al)muçtafā:* * * * * * * tegesē ikoe ta dēning witing doemadi ikoe witing kanoegrahan. Tan ana nabi lewih oetama ljana nabi Moehammad *(al)muçtafā* kang pina(ng)ka panoetoep [a]) nabi. Iwa mangkana kahananing pangēran kang lewih mahasoetji andjatēni [b]) ing kakasihira, malah inga(na)ken kadi toenggal dēning saking seroening sihira djinatēn ing sifat-dat-*af'āl*ira

---

a) MS. panoetoeb. b) MS. andjatēning.

dadi nir ananira kang djinatēn anging kari ananē kang andjatēni kēwala. Mangkana malih anani(ng) wali moe'min kabēh i(ng)kang ananggoeng titipan kadi ta iman tohid ma'rifat kabēh ikoe saking kang sih barkat *nabijju'llāh* (Moehammad) *(al)muçtafā* dēning awijos kapit [5]) ing sihing pangēran lan kang (ng)andika nabi — *'alaihi 'lsalām,*
59 i(ng)kang | atoedoeh marga abener — witing kanoegrahan ikoe lewih ḍemitē.

ē Ridjal! Mapan ta rekē sadērēnging ana ikoe sampoen angema ana ingaran *'adam mumkin* [a]).

ē Mitraningsoen! Mangkana malih sira aningali salwiring doemadi kabēh iki dēn toenggal ing paningalira tan ljana kang kadoeloe kang andadēken kēwala.

ē Ridjal! ikoepon maksih serik: tingalē ing sampoernanē ikoe ta lamon oewoes (s)irna tingalē, kantoen kang asoeng awas kēwala aningali tiningalan asih sinihan ing piambekira.

ē Ridjal, mitraningsoen! Bēda kadi *ma'dūm çirf* [6]) ika dēnē tan kinarsaken, karaning tan ana pisan.

ē Ridjal, mitraningsoen! Ana panḍita ikoe kang apaēsan *ma'dūm.*

Mangka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenapa sang siptanē poenikoe?

Mangka anabda Shaich alBari — kang sinoekan dēning Allah —: ē Ridjal! Sang siptanē oedjar ikoe sam-
60 bi liwat s|ampoen kataksisan ing tampa, kēwala si ikoe dēning djinaṭēn ing dat-sifat-*af'āl*ira dadi kahananingkang sinihan ika kadi nora kadi doek doeroeng ana mangka(na), babaṭangē labetē [b]) gandanē saḍiḍik pon norana kari dēning kalinḍih kagantēn kalingan ananē dēni(ng) kang sadja asih andjatēni i(ng)kang amiboehi langgeng kekel asih sinihan ing piambekira. Ikoe kang papanggeran *imām* Ghazali saking kang barkat andika *rasūlu 'llāh, 'alaihi ('lçalāt) wa 'lsalām* [7]).

ē Mitraningsoen! Jata atoetoer malih *imām* Ghazali ing i(ng)soen.

---

a) MS. adammoengkinat. b) MS. labebē.

Mangka matoe(r) Ridjal: ja goeroe amba! Poenapa kang pinitoetoeraken ing toewan?

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! Singsapa wroeh ing sisimpenan limang parkara ikoe, ma(ng)ka antoek sisimpenaning nabi wali moe'min kabēh. Moewah singsapa anjetjep sisimpenan limang parkara, ma(ng)ka wroeh ing
61 djiwaraganē jēn kanḍeh kagantēn ananē dēning | wiboehing sih, anani(ng)kang andjatēni, dadi sjoeh sirna djiwaraganē tan ljan anani(ng)kang sadja poerba akaharsa langgeng kekel mahasoetji, tan owah tan gingsir, tan a(sifat) waliwali, anging ananira oega kang asih asifat sadja oerip wiboeh kawasa aningali amiarsa anabda poerba langgeng kekel ing karatonira. Miwah singsapa angawikani ananing pangēran, doek [sira] doeroeng ana sawidjiwidji iki kabēh *lawh' qalam 'arsh* [a]) *kursī* dērēng ana awangawang oewoengoewoeng.

Ma(ng)ka matoer Ridjal: ja goeroe amba! kadi poenendi siptanē poenikoe?

Ma(ng)ka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! tegesē ikoe sang siptaning sampoernaning ma'rifat kadi ta sira tan wikan ing pangēranira oetawi ing ananira mangko iki mantep *ka'lma'dūm*,

tegesē: kadi doek doeroeng ana mangkana tan bēda
62 lan sadērēngē ana lan sawoesē ana waloeja | moelih maring djatinē kadi doek dērēng ana, anging kang asifat sadja langgeng kekel mahasoetji ratoe amengka tan owah tan gingsir, toewi nora bēda ananira sadērēnging *'ālam* lan sawoesing *'ālam* lan sahananing *'ālam*, anging ananira oega kang langgeng kekel maksih ing karatonira tan owah tan gingsir pasṭi ananira kang asifat soeksma wiboeh, langgeng mahasoetji tanpa toedoehan.

XV.

Ma(ng)ka anabda Shaich alBari: ē Mitraningsoen! Ana ketjaping wong sasar satengah: „*Lam jalid walam jūlad*" ikoe dēn arani sifating pangēran: ikoepon koepoer. Apa ta sira pangēran asifata oraora anakanak kalawan kang

---

a) MS. ngara.

inganakanakaken poenikoe kang tan inganakanakaken loenggoehē sifating pangēran „*Lam jalid wa lam jūlad*" ikoe tegesē sifatira mahasoetji ora anakanak, tan inganakana-
63 kaken o|ra malih awit ora.

Oetawi si singsapa angraosi sifating pangēran awijos ta awit salab, ikoe koepoer, ē Ridjal, mapan ing(kang) aran salab ikoe dēn(ing) awijos [a]) awit sifating pangēran mahasoetji: ikoe salametē.

Mangka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi kang ingoetjapaken kadi wirasani(ng) sastra: „siptaning *Uçūl* poenika *dhātu 'llāh* kēwala?

Ma(ng)ka anabda Shaich alBari: ē Ridjal! Ija ikoe sikepi(ng) wong *'ārif*: tingalē ikoe dēning awijos karihin aningali kahananing Allah asifat soeksma langgeng mahasoetji ḍihin poerba akaharsa andadēken, tan awiwitan tan awekasan tan a(sifat) waliwali kadi ta sang siptaning wong *'ārif* ika: Awangawang oewoengoewoeng *mumtani'u 'lwudjūd* [b]) ikoe kang dēn karja paēsan kadi ta lapal: [(*djā*)'*izu 'lwudjūd af'ālu*
64 *'llāh*. Djenenging [c]) *qadīm*:] *wādjibu 'lwudjūd çifatu 'llāh,* | *djā'izu 'lwudjūd af'ālu 'llāh, mumtani'u 'lwudjūd* [d]) *dhātu 'llāh*.

Anapon djenengi(ng) *qadīm*: *wādjibu 'lwudjūd*, tegesē sifating pangēran pasṭi sadja ana ing piambekira, mapan ananira nora bēḍa [lan] sadērēnging *'ālam* lan sawoesing *'ālam*, langgeng panglilanira tan owah tan gingsir ananira [tan owah tan gingsir ananira] kang agesang asifat sadja wiboeh sampoerna langgeng kekel mahasoetji.

Oetawi lamoen ana aketjapa mēngkēnē: koepoer! —: tegesing *wādjib* sadja ikoe koepoerē mapan djenenging *wādjib* ikoe loenggoehē ing kawoela kang sinihan, mapan — sadoeroenging anani(ng)kang sinihan, kēwala si ika pasṭi ing kawroehing pangēran — sira pangēran kang asifat sadja akēn teka ing *waqtu*nē dadi anani(ng)kang sinihan teka angēstoken jan djenenging *qadīm wādjibu 'lwudjūd*
65 *çifatu 'llāh* sifatira pasṭi sadja a|na dadining sifatē pangēstoening [e]) sinihan ika kagantēn dēning *çifātu 'llāh*.

---

a) MS. add.: angrani. b) MS. moentanēngoelwoedjoed. c) MS. djenenga.
d) MS. moentanēngoelwoedjoed. e) MS. pangastoening.

Mangka matoer Ridjal: Sarwia soebakti, anoehoen i(ng) djeng, ja goeroe amba! Tegesing *djā'izu 'lwudjūd af'ālu 'llāh* [a]) kadi poenendi?

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal! Tegesing *djā'izu 'lwudjūd af'ālu 'llāh* [b]) pakarjaning wali moe'min kabēh ikoe pratjihnaning sifat pakarjaning pangēran. Anapon djenenging *djā'izu 'lwudjūd* ikoe djenenging kawoela oega, wenang ana wenang ora.

(Mangka) matoer Ridjal: Kadi poenendi wenangē ana wenangē ora poenikoe?

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal! Wenangē ana ikoe dēnē si ananē ikoe mina(ng)ka lantaran (eng)gēning moelat ing *wudjūdu 'llāh* ing *çifātu 'llāh af'ālu 'llāh ja'nī* [c]) jēn ana kang andadēken.

Ma(ng)ka matoe(r) Ridjal: ja goeroe amba! Tan wenangē ta kadi poenendi?

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! Tan
66 wenangē ikoe sawoesing awasi(ng) *wu|djūdu 'llāh çifātu 'llāh af'ālu 'llāh* oetawi katiga ikoe kinarja pangilon pangi(n)tipaning nabi wali moe'min kang oetamа.

(Mangka) matoe(r) Ridjal: ja goeroe amba! Tegesing *mumtani'u 'lwudjūd dhātu 'llāh* kadia poenendi?

(Mangka aketjap Shaich alBari): ē Ridjal! Tegesē ikoe sang sipta sambi liwat tan dadi wijosing tingal kang *mumtani'* ikoe, oeta(wi) wijosing tingal poenikoe dateng kahananing soeksma kēwala.

ē Ridjal! Lamoen ana manoesja aketjapa mēngkēnē: „*mumtani'* ikoe dēn senggēh edat, atawa si edat dēn aranana *mumtani'*" — wong ikoe lah koepoer kapir.

Oetawi mēngkēnē salametē: Anani(ng)kang sinihan ikoe djinatēn ing dat-sifat-*af'āl*ira dadi nir anani(ng)kang djinatēn, malah kadi nora dēning kandeh kagantēn kalingan ananē dēning wiboehi(ng) sih, [ing] kahananingkang sadja and- 26
67 jatēni kēwala | i(ng)kang anampoernaken.

ē Ridjal! Ija ikoe kang papa(ng)geran *imām* Ghazali kang tinoetoer maring i(ng)soen, mapan norana wong saroeparoe(pa)nē kang ader(bē)ni sikep sisimpenan kadia sipta 27

a) MS. *çifātu 'llāh.* b) MS. *çifātu 'llāh.* c) MS. jangnē.

ikoe, wong kang pinilih sinelir dēning pangēran, wong kang sinoeng wasil paningalē kang kadi kilat laksananē [1]): ikoe kang andoewēni sipta ikoe.

ē Mitraningsoen! Dēn sami sira angimanaken ing toetoeringsoen iki, lan ani(ng)gahana sira kadi sikeping wong sasar ika, mapan angandika [a]) *imām* Ghazali: kawroehana wong sasar ikoe tekaning akir djaman maksih ana dēnē si sisjanē masaēk titiga ika nora enti dēnē anobataken dēning kalingan sagara goenoeng ikoe kang tan wroeh goeroenē jēn tinobataken ikoe kang maksih angaroearoe tjalatjoeloe pangoetjapē ikoe i(ng)kang amoeroek kababaraken oedjar sasar tekaning mangkē maksih sasar dēnē
68 si maksih | witē masaēk titiga ika sakaṭahē malih kang anoet maksih mangkana oega dadi kapir dēnē si ikoe maksih angimanaken oedjarē goeroenē. Bahagja temen ingkang abalik, kang anoet i(ng)kang (ng)andika *imām* Ghazali, i(ng)kang katoetoer ing sastra iki kabēh!

XVI.

Mangka aketjap Shaich alBari maring mitranira kabēh: ē Mitrani(ng)soen! Dēn sami tetep sira kabēh ing *çalāt* limang *waqtu*. Kalawan sira asidekaha salēh, asidekaha *sirr*, asidekaha rahasja.

Ma(ng)ka matoe(r) Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi ing djero(ning) *çalāt* poenikoe anarika *imān* atawa nora?

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! jēn si anaha: serik *çalāt*ē, jēn si norana: kapir.

Ma(ng)ka matoer Ridjal: sarwia soebakti, anoehoen ing djeng, ja goeroe amba! Kadi poenendi salametē ing tampa sabda toewan poenikoe?

69 (Mangka aketjap Shaich alBari) ē Ridjal! Ka|raning *çalāt*ing wali moe'min tan serik tan kapir dēning kēnḍit [1]) anoet kang seboet *nabijju 'llāh, 'alaihi ('lçalāt) wa 'lsalām,* — ikoe karaning tan serik tan kapir, mapan rekē kang sineboet andika *nabijju 'llāh: bilā tashbīh,* dadi enir ananē, kabēh pon norana kari dēning djinatēn ing dat-sifat-*af'āl*ira

a) MS. onduidelijk.

dadi kanḍeh kagantēn ananē dēning wiboehing sih, [ing] ananingkang andjatēni. Mangkana ta djeṛoning *çalāti*(ng) wali moe'min iki wijosē pon mangkana oega kadi lapal iki sang siptanē:

wa 'li'tiqādi [a] *wa 'līmāni wa 'ltawh'īdi* [b] *wa 'lma'rifati.*

ē Ṛidjal! Karanē lewih sembah-poedjinē wali moe'min ikoe dēn kawroehi sembah-poedjinē ikoe jēn tansah [c] djinatēn ing sih pinoerba rinēh dadi oelatē maring kang
70 amoerba angrēh ing enggēnē sirna dē|ning kanḍeh kagantēn
kalingan dēning wiboehing sih, [ing] ananingkang andjatēni: mantep sira pangēran langgeng aoerip amoedji ing piambekira, mapan *Allāhu ta'ālā* amoedji ing piambekira ikoe minargaken ing ra(ha)sja, panarimaning manoesja njinataken ing kakasihira. Kēwala si *lisān*ing manoesja iki darma amalesi [2]), mapan sembah-poedjinē nora tingalē kang maring pangēran ikoe pasṭi doedoe sadjatinē wijosē kēwala si ikoe lwir pawana marg(an)ē toeloepanē: ikoe salametē kabēh.

Ma(ng)ka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi tegesing asidekah salēh?

Ma(ng)ka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! Tegesing asidekah salēh ikoe asoeng[soeng] tan ana 'ngawroehi, angabakti tan ana wikan, *mushāhadah* [d] tan ana pegatē.

(Mangka matoer Ridjal:) Tegesing asidekah *sirr* kadi poenendi?

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal!
71 Tegesing asidekaḥ esir ija kang tan pegat asrah | djiwa-
ragane ing pangēran lan kang tan pegat angētjani atining wong. Tegesing asidekah rahasja ikoe ija kang andjatēni ing kawroeh i(ng)kang sabenerē lan asoeng ngēlmi ing wong kang tan ana oepajanē [3]).

Mangka matoe(r) Ridjal: sarwia soebakti, anoehoen i(ng) djeng, ja goeroe amba! amba amanggih lapal kadi poenika:

qablakum [e] *dhātu 'llāh ma'akum dhātu 'llāh ba'dakum dhātu 'llāh*, kadi poenendi — ja toewankoe! — sang siptaning lapal poenikoe?

---

a) MS. wattikadi. b) MS. watohidi. c) MS. jēntsansah.
d) MS. moesadah. e) MS. kablakoen — mangakoen — bangadakoen.

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal! Siptanē ikoe dēning tan amilang paēkaning sifat malih, mapan sadērēnging ana i(ng)kang ingandikan ikoe, anging kahananing Allah kang langge(ng) asifat mahasoetji sadja angandika: mo(ng)kono siptanē kabēh ikoe.

ē *Ridjālu 'llāh*! Sira mitraningsoen kang lewih saking mitraningsoen kabēh — sangkanē sira soenwastani *Ridjālu 'llāh*, wong lanang ing Allah, dēning asanget lampahira lan dēning aloengid siptanira: i|koe tegesing lanang ikoe.

XVII.

72 Ma(ng)ka matoer Ridjal: ja goeroe amba, Shaich alBari! — kang sinalametaken *īmān*(ē) *tawhīdē ma'rifatē* dēni(ng) Hjang mahaloehoer —: Kadi poenendi ketjapira Shaich Noeriman ḍateng ing Shaich Atim[1]): „Toewan aningali ing Allah?"; ketjapira Shaich Atim: „Aningali amba ing Allah"; ma(ng)ka aketjap Shaich Noeriman: „Jēn toewan aningali ing Allah, soepaja toewan nora kawasa aningalana wawanēh!".... kadi poenendi sang siptanē Shaich Atim poenika?

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal! Siptanē Shaich Atim ikoe dēnē si sakaṭahē kang dēn piarsa kang dēn oetjap ikoe awijos maring pangēran kēwala tingalē siptanē Atim ikoe, ē Ridjal, karana wong aningali ing pangēran ikoe sarta lan pangēran dadi ora aningali ing wawanēh.

Matoer malih Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi siptanipoen Shaich Noeriman aketjap ḍateng ing
73 Atim: „Toewan tiningalan dēning pangēran?"; | ketjaping Shaich Atim: „Tiningalan ingsoen dēning pangēran"; ketjaping Shaich Noeriman: „ja Atim! lamoen toewan tiningalan dēning pangēran, soepaja kang wawanēh nora aningali ing toewan"; aketjap Shaich Atim: „Ija kang wawanēh nora aningali ing amba" — ma(ng)ka matoer Ridjal: — kadia poenendi sang siptanē poenikoe?

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal! Siptanē Atim ikoe dēnē si sakaṭahē kang toemingal ikoe tan ana

wanēh ingkang aningalaken tan ljan sira pangēran kang aningalaken — dadi siptanē Atim ikoe — maring kang asoeng tingal kēwala sadja langgeng aningali tiningalan anaksēni sinaksēn angawikani kinawikanan asih sinihan tan ljan piambekira.

ē Ridjāl! Siptanira *imām* Ghazali: toenggal wijosē i(ng)kang aningali pangēran i(ng)kang tiningalan pangēran.
74 Mangka | matoe(r) Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi siptanē poenikoe?

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal! tegesē sipta ikoe dēnē sjoeh sirna paningalē ing djagat kabēh — dadi siptanē ikoe — tan ljan sira pangēran kēwala kang sadja andoeloe dinoeloe ing piambekira.

ē Ridjal, mitraningsoen kabēh! Dēn sami amiarsaha ing toetoeringsoen iki! Kalawan [a]) sapisan ingsoen loemampah ing ara-ara *īmān*, soentingali tindakingsoen ika sarta lan idining sih noegrahaning pangēran. Sasampoen ingsoe(n) loemampah ing ara-ara *īmān*, toemindak ingsoen ing ara-ara *tawh'īd;* jata soentingali tindakingsoen ika tan katon: kang katingalan dēningsoen ika kahananing Allah kēwala. Sasampoen ingsoen loemampah ing ara-ara *tawh'īd*, loemampah ingsoen ing ara-ara *ma'rifat:* norana kahananingsoen: tingalingsoen kang maring pangēran pon nora
75 ana. | Tegesē ikoe dēning sampoen anoenggal tingal dadi nir tingalingsoen ika ing tingal toenggal kang tiningal kang sadja andoeloe dinoeloe ing pandoeloenira.

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal! Kadi ta palajaraning wong *'ārif* [*al'ārifu*]: „*gharaqtu fī bah'ri 'l'adami*" [b]) wong *'ārif* ikoe karem [2]) ing sagara ora.

Ma(ng)ka matoe(r) Ridjal: ja goeroe amba! Kadi poenendi sang sipta'ning „sagara ora" poenikoe?

(Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Ridjal! Sang siptanē ikoe patemoning wong *'ārif* kang ora ikoe dēning djinatēn dadi nir ananē, malah kadi doek doeroeng ana mangkana.

---

a) MS. kalajan. b) MS. filbahri adam.

XVIII.

ē Mitraningsoen! Ora soen kalewihaken i(ng) wong atapa kang kaliwat sangetē kasoeta(pa)nē [1]), dērēng ta *ichlāç* [a]) atinē.

Sapisan ingsoen loemampah kalintang sangetē lampahingsoen ika; ing keredjetē atiningsoen ika mēngkēnē: mangko
76 ba|ja ingsoen teka ing lampah kang lewih.

Mangka ana swara kapiarsa dēningsoen: „ē Shaich alBari! Lampahira baja kang dinadēken api naraka ika tinampikaken maring anggaoetanira kabēh". Singgih ta saking sih patoeloenging pangēran tan koninga lampahingsoen poenika.

Jata wonten swara malih maring i(ng)soen: „ja Shaich alBari! Mangko baja sira teka ing lampah kang aloehoer angloenggoehi sira, jan tan loemampah moelih tanpanembah tanpamoedji." Mandaha ta ingsoen loemampaha karana (bi)rahi lan ajoen kapiarsa apened [b]) soepaja ingsoen tinoelan dēning pangēran kinēn angoelatana pangēran wawanēh lan kinēn angoelatana panoetan ljan saking *rasūlu 'llāh, 'alaihi 'lsalām.*

ē Mitraningsoen, (ora soen) kalewihaken [c]) wong kang
77 aderbē|ni kapanḍitan [d]) lan kawroeh kang abener, dērēng ta *ichlāç* atinē [e]). Sapisan ingsoen ginaḍoehan ngēlmoe kapanḍitan [f]) lan kawroehing masaēk, ing keredjetē atiningsoen ika: mangko baja ingsoen iḍeping [g]) hoekoem kang ēwoeh ingkang asamar-samar ika.

Jata ana swara kapiarsa dēni(ng)soen: „ē Shaich alBari! sira baja kawoelaning Allah kang woeta toeli bisoe ika." Saking sih patoeloenging pangēran tan koninga kawroeh lan (ng)ēlmoe kapanḍitan ika.

Wonten swara malih kapiarsa dēningsoen: mangko sira linewih dēning pangēran aloenggoeh ing kapanḍitanira malih jan tanpanembah tanpamoedji tanpa tingal. Mandaha ta banggi ingsoen aderbēni kawroeh lan (ng)ēlmi kapanḍitan ika, miringa baja ingsoen ing doenja lan kaloeloetana

---

a) MS. ikinglas of ikelas. b) MS. onduidelijk. c) MS. kang linewihaken d) MS. add. na. e) MS. ikelas satinē. f) MS. kapanḍiḍitan. g) MS. ingḍeping.

78 dēni(ng) wong, soepaja | ingsoen ingaranan atjatjajad dēning pangēran dēning kalintanglintang sangetē bendoenira.

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Ridjal, mitraningsoen! ora soen kalewihaken wong kang aderbēni bangsa ka(ng) kaliwat loehoerē, i(ng)kang aderbēni kagoengan kang kaliwat goengē, dēreng ta *ichlāç* atinē [a]).

Sapisan ingsoen sinoengan bangsa aloehoer dēning pangēran, kalawan kagoengan kalintang goengingsoen lan dēningsoe(n) amertani ing wong kasihan: ing keredjetē atiningsoen ika: Mangko baja ingsoen sinoeng bangsa aloehoer kalawan kagoengan kang agoeng iki.

Jata wonten swara kapiarsa dēni(ng)soen: „ē Shaich alBari! Sira baja kawoelaning Allah kang * ema bahagja [2]) ika." Saki(ng) sihing pangēran tan koninga bangsa kaloehoeran ika kalawan [b]) (ka)goengan kang agoeng ika, kang
79 katingalan dēningsoen ika sih wi|lasaning pangēran.

Jata ana swara malih kapiarsa dēningsoen: ē Shaich alBari! Sira baja kawoelaning Allah kang serik ika.

Jata ilang pangoeningani(ng)soen kang maring pangēran.

Won(ten) swara malih maring ingsoen: „ja Shaich alBari! Mangko (baja) sira aloenggoeh ing bangsanira kang aloehoer moelih maring kagoenganira malih."

Jan ta banggi ingsoen agoengena ing bangsaningsoen kalawan kagoengan ika soepaja ingsoen ingaranan *munāfiq*.

Mangka aketjap Shaich alBari: ē Mitraningsoen! Dēn abetjik-betjik [c]) lampahira, dēn *ichlāç* [d]), sampoen kaprikaken sarira, kalawan ing kawroeh sampoen kadi wong sasar kang pinasṭi sinasaraken.

Ma(ng)ka matoer Ridjal: ja goeroe amba! Kadia poenendi kang pinasṭi sinasaraken poenikoe?

Kang saoer Shaich alBari: ē Ridjal! kang pinasṭi sinasaraken ikoe ija kang aketjap: osiki(ng) djiwaraga iki
80 osiking *dhātu 'llāh*, kang a|ketjap: napi Allah itbat ikoe Allah; kang aketjap: kawoela nora pinoerba, sira pangēran

---

a) MS. ikelassatinē.
b) MS. kalajan.
c) MS. abetjak-betjik.
d) MS. ikelas.

nora andadēken, nora amoerba: ija ikoe kang pinasṭi (sinasaraken) dēning Allah, kang kinekelaken ing soring narakaning wong kapir.

ē Mitraningsoen sadaja! — Iki si mitraningsoen *Ridjālu 'llāh* soendjoedjoeloeki: dēn tiroeha dēning mitraningsoen kabēh: kang kadi matjan tanaganē, kang kadi [a]) kilat laksananē, kang soendjoedjoeloeki oerip tan kalawan njawa, kawasa tan kalawan anggaoeta, aningali tan kalawan aksi, amiarsa tan kalawan karna.

Mangka matoer mitranira kabēh: ja goeroe amba, Shaich alBari! Poenapa tegesē sabda toewan poenikoe? (Mangka aketjap Shaich alBari:) ē Mitraningsoen sadaja! Tegesing *Ridjālu 'llāh* ikoe: oerip sarta lan pangēran, pangawasanē *Ridjālu 'llāh* ikoe sarta lan pangawasaning
81 Allah, pamiarsanē *Ridjālu 'llāh* ikoe sarta lan pa|miarsaning Allah, kadi ta• kang sabda baginḍa Aboe Bakr, *raḍija 'llāhu 'anhu:*

ra'aitu rabbī birabbī.

Tegesē: wong kang aningali ing pangēran ikoe sarta lan pangēranē: ikoe salametē; tegesē: telastelasē ta ikoe kabēh doedoe lan ḍēwēkē. Tegesē wirasaningsoen ikoe: lamoen oegi lampahē tingalē wong ikoe ora mongkonoa, pasṭi wong ikoe salah, kekel soring narakaning wong kapir.

ē Mitraningsoen! Mangkana malih tingalira ikoe kabēh sarta kalawan ing sih poerba kaharsaning pangēran oegi i(ng)kang anoegrahani asoeng awas ing kawoela kang sinihan lan ta sira dēn aloes (ing) tampanira, ing lampahira dēn atoeroet-toeroet kalawan ta sira adja aliliwatan adja alilinjokan, adja pranēsa [3]) karana wong aliliwatan ikoe mambet adjnjana [b])
82 toer kasariran, wong kang | mongkono ikoe ora karana Allah karana *shaiṭān* [c]): satoehoenē wong kang mongkono ikoe angroeroesak anggingsir lampahing wong karan(a) Allah. Wong mongkono ikoe tan kena dēra tjekela oedjarē rēhing ara-oeroe tan pegat sinoesahaken atinē dēning

---

a) MS. kadē. b) MS. agnjana. c) MS. sētani.

pangēran sakaṭahē malih i(ng)kang anoet mangkana oega soesahē atinē.

ē Mitraningsoen! Dēn sami sira aketjapa betjik-betjik kalawan lampahira *z'āhir bāṭin* anoeta kang sarēngat, andika *rasūlu 'llāh çallā 'llāhu 'alaihi wa sallama* [a]) asih-pramoelēha sira ing *rasūlu 'llāh, 'alaihi 'lsalām* — marganira anampani sih noegrahaning pangēran. Dēni(ng) kang sih andika *rasūlu 'llāh, 'alaihi 'lsalām,* sira iki awijos kapit
83 ing sih, karihin sihing pangēran kala|wan kang sih *rasūlu 'llāh, çallā 'llāhu 'alaihi wa sallama* [b]).

ē Mitraningsoen! Ikoe titinggalingsoen ing sira kang awēt poma anak-poetoenira sami wekasen, sami anoeta wirasaning toetoeringsoen ikoe kabēh, karana manawa anoet ing woewoesi(ng) wong sasar.

ē Mitraning(soen) sadaja! Baoela si akēh jēn ingsoen toetoera sawirasaning sastra ikoe anging sira dēn sami awedi ing pangēran. Adja sira salah simpang, sami sira amriha kasidan.

Tammat tjarita tjinitra kang pakerti [4]) P a n g ē r a n i n g B ē n a n g.

---

a) MS. salingalam. vgl. XIII [10]).   b) MS. salingalam.

ANALYSE.

I. Allah.

De ware bedoeling van de geloofsbelijdenis (p. 4 sqq.) [1]) is om duidelijk te doen blijken de hoogreinheid van den Heere: dat hij een is, zonder evenknie. Hetgeen dus genegeerd wordt is: dat er eenige deelgenoot van Allah is. Dat de Heere geen gelijke heeft, komt, omdat slechts Zijn wezen vast (eeuwig) is. Bij de negatie heeft men de affirmeering reeds vooraf in de gedachten: wanneer wij zeggen: er is geen heer, dan zijn wij ons diep bewust, dat alleen Allah de Heer is. Uit de affirmeering vloeit dan voort, dat Degeen, die Allah genoemd wordt, eeuwige eigenschappen heeft, groot en hoogrein is.

Doch de bepaling der negatie en affirmeering liggen slechts in den dienaar (den mensch), want het éénig z ij n d e is de eenheid van het wezen van Allah, welk wezen zijn eigen hoogreinheid zelf duidelijk maakt, doch de verwerkelijking van den mensch volgt uit zijn erkenning: *wah'dahu lā sharīka lahu.* Voor den gnosticus bestaat de tweeheid affirmatie-negatie dan ook niet (p. 45).

In het werk van Bonang worden allerlei ketterijen bestreden, die wij hier achtereenvolgens opsommen.

1⁰. *'Abdu 'lwāh'id* leert, dat (p. 7 sqq.):
de eeuwige leegheid, dat is de volstrekte negatie (zie Aant. II [1])) dat is het wezen van Allah. Van die negatieve leegheid draagt niemand kennis: die was voor de schepping van Mohammed. Slechts de Heer was, zonder meer: zooals de teekenaar voor het teekenen. Niets of niemand kende Zijn zelf of prees Zijn wezen, dan Zijn eigenschappen.

---

1) De pagina's, waarnaar hier en in het vervolg van de Analyse verwezen wordt zijn die van het HS.

Na de schepping van Mohammed strekte deze tot manifestatie van het wezen Gods: hij was één van beweging met het wezen Gods, hij verkondigde, dat de oerstof (*pradhāna* = *prakṛti*) een van beweging is (saosik) met de liefde en genade des Heeren: zoo is al wat geworden is, een aanwijzing (eigenschap) van Allah.

Doch dit is ketterij: het wezen van Allah negatief of *ma'dūm binafsihi* (= nora ing ḍēwēkē) te noemen.

Voor alles er was, was Allah's hoogreine wezen er met Zijn eigenschappen en daar onder die van Schepper [1]).

Bovendien mag het woord liwoeng (eenzaamheid, leegheid) ten aanzien van Allah niet verklaard worden met „niet zijn", maar met „onstoffelijkheid" (soeksma), die slechts door Hem zelf gekend wordt (vgl. p. 2) [2]).

De woorden van *'Abdu 'lwāh'id*, waarin hij al het gewordene aanduidt als aanwijzing (eigenschap) van Allah [3]) zijn ook ongeloof. Aanwijzing van Allah zijn Zijn eigenschappen en dat aanwijzen is de eigenschap der genade van Allah. In zooverre kan er slechts sprake zijn van een samenhang tusschen schepping en eigenschappen van Allah, dat de schepping de plaats is, waarop Allah's *rah'mat* vat heeft [4]).

2°. (III) 10 sqq. Hetgeen is, is Allah; hetgeen niet is, is Allah. Het „niet zijn" van Allah wordt dan verklaard met „niet scheppen". Aan het „niet zijn" kent men een taak toe, n.l. de hoogreinheid des Heeren duidelijk te maken. Wanneer dat „niet-zijn" er dus niet was, dan zou de hoogreinheid des Heeren niet blijken, zooals iemand, die alleen en eenzaam is, slechts gekend zou worden door het „niet-zijn", dat hem omringt. Hieruit blijkt de ketterij!

Allah is verheven boven zulk gepraat. Hij de Verhevene, Onstoffelijke, Hoogreine, niet voorafgegaan door niet-zijn, niet begeleid door niet-zijn, niet omringd door niet-zijn.

Dat niet-zijn is niet, zooals de privatieve eigenschappen

---

1) Zie nog p. 15. 2) Vgl. p. 26. 3) Vgl. p. 50.

4) Immers: alle eigenschappen van Allah, die zich op de schepping en het onderhoud van de wereld betrekken, worden samengevat in *rah'mān*.

van Allah, d. i. de hoogreine eigenschap des Heeren „niet, zooals iets, wat dan ook". De wijze van deze privatie is, dat de eigenschappen des Heeren anders zijn dan die van het geschapene. Zoo maakt zij bij voortduring duidelijk het verschil tusschen dienaar en Heer [1]). Echter is dit niet zoo te verstaan, dat zij het wezen Gods beschermt, maar het wezen en de eigenschappen des Heeren verzorgen haar. Het verschil tusschen de privatie en het niet-zijn is, dat, terwijl de privatie een beschrijving van het Goddelijk wezen in Zijn onderscheiding van het geschapene is, het „niet-zijn" van dingen geldt, die door Allah niet gewild worden. (vgl. beneden p. 137).

3°. (V) p. 18 sqq. Menschen, die zeggen: Zijn naam is Zijn wil, Zijn naam is Zijn wezen, Zijn wezen is Zijn wil, vertroebelen de eenheid, kennen Zijn eenigheid niet.

4°. Andere ketterijen zijn:

a. Het vorm geven aan de eigenschappen van Allah.

b. Het te niet doen van de eigenschappen van Allah (d.w.z. aan Allah de eigenschappen toekennen van niet dooden, niet scheppen etc.)

c. Te zeggen: al het gewordene is eigenschap van Allah (vgl. sub 1°).

d. Bestaan toe te kennen aan hetgeen niet is.

e. Te zeggen, dat Allah is *ma'dūm binafsihi* [2]).

f. Te zeggen: waar zijn de eigenschappen van Allah?

Degenen, die deze ketterijen leeren komen in zoo'n hel, dat zij duurzaam gedrukt worden naar den bodem van de hel der ongeloovigen (vgl. p. 29) [3]).

g. (p. 26). Zijn eigenschappen zijn in Zijn wezen, Zijn namen in Zijn zelf. De juiste opvatting is, dat Zijn namen in Zijn wezen zijn.

h. Te zeggen: De eigenschappen zijn de eigenschappen, het wezen het wezen, zoodat men ze als twee afzonderlijke grootheden beschouwd, terwijl ze in werkelijkheid één zijn.

i. (p. 27.) Te leeren: Allah heeft niet geschapen; de rang van den mensch is niet-zijn; hoe zou hij dan geschapen zijn?

1) Zie Analyse II.
2) Vgl. p. 45, 50.
3) Vgl. p. 79 sq.

j. (27 sqq.) Voordat de wereld was, was de naam van Allah nog niet manifest evenmin als Zijn wezen, dat bij het worden van de wereld Zijn namen openbaarde. Dit worden van de wereld is te vergelijken met een zaadje, dat bloem etc. in zich sluit [1]). Zoo was in het geheimenis, het wezen, ook alles besloten: het wezen is dus eeuwig; de eigenschappen en werken gewórden. Dit wezen is als het stuk ijzer, waaruit wapens gesmeed worden, die later weer versmolten worden tot hetzelfde brok ijzer.

De juiste opvatting van de kennis van het wezen, de eigenschappen en de werken van Allah beschrijft Bonang op p. 43 sq. Het wezen van den Allerhoogsten Heer is één, zonder weerga, met eigenschappen eeuwig onvergankelijk, hoogrein onstoffelijk en onlichamelijk, zonder richting, onvermengd met de wereld, Zijn onstoffelijkheid (soeksma) is boven ontwikkeling en worden verheven, wijl eeuwig Zijn hoogrein wezen is in Zijn liefde tot zichzelf, eeuwig in Zijn koningschap, onveranderlijk en onwankelbaar in Zijn wil (? cf. XII[4])).

Als eigenschappen heeft Hij: eeuwig levend zonder ziel, wetend zonder verstand, machtig zonder ledematen, ziende zonder oogen, hoorende zonder ooren, willend zonder bedoeling, sprekend zonder lip en stem, eeuwig onvergankelijk hoogrein, niet als al het gewordene.

In een uiteenzetting over de *çifātu 'lsalbi* bespreekt hij dit laatste nader [2]).

De „werken-aanduidende eigenschappen" van Allah zijn: werkend zonder werktuig, gevend zonder hand, doodend zonder zwaard (?).

Het bewijs, dat hij de eigenschappen: leven d.i. het volstrekte zijn, wetenschap, almacht heeft, is, dat hij alle leven en kracht geeft.

De ketterij: dat Allah niet geschapen heeft, geeft den schrijver aanleiding om een heele pericope in te lasschen over drie kettersche leeraars, door Bonang *Çūfī, Nūrī, al-Djaddī* genaamd, die deze leer gehuldigd zouden hebben en daarom

1) Vgl. Rinkes, Abdoerraoef p. 100.
2) p. 62, 63, 10 sq. vgl. boven p. 132 sq. en beneden p. 137.

door *alBārī* bij *Ghazālī* werden aangeklaagd. Ieder zet uiteen wat hij met de uitdrukking bedoelt en daarna worden ze door *Ghazālī* terecht gewezen.

Çūfī zegt, dat hij met die woorden (Allah heeft niet geschapen) bedoeld heeft te spreken in de taal van den gnosticus (*'ārif*) wiens zijn, zien en spreken verzonken is in het zijn van den Heer.

Ghazālī acht hem een ongeloovige, omdat zoo de eigenschappen van Allah nietig en zwak worden gemaakt. In tegenstelling met wat *Çūfī* zeide, zou volgens Gh. de *'ārif* slechts geen bewustzijn meer hebben van e i g e n zijn, zien en spreken [1]).

alDjaddī wijst er op, dat, vóór dat er iets is geweest en nadat al het gewordene weer verdwenen zal zijn, van Allah niet gezegd kan worden: scheppend, maar dat hij toen, nú en dán toch dezelfde is: Zijn Zelf is het substraat voor het volstrekte wezen, de natuur van *ma'dūm binafsihi.*

Ghazālī wenscht Allah niet beschouwd te zien als zonder eeuwige wetenschap (bodo als tegenstelling van *'ālim*) en zonder eeuwigen wil, omdat Zijn eigenschappen niet tijdelijk zijn. Allah is eeuwig en heeft eeuwige eigenschappen: is zoodoende ook van eeuwigheid tot eeuwigheid: scheppend: zoodat men niet van voor of na het schepper zijn kan spreken [2]).

Nūrī legt zijn uiting aldus uit: deze geheele wereld is niet geworden door den naam, maar door een maker. Volgens *Ghāzalī* zijn Zijn namen en eigenschappen onafscheidelijk (vgl. p. 26).

Ten slotte (p. 54) haalt *Gh.* tegen alle drie nog een gezegde van den propheet aan, dat deze als *barakat* zelve aan hem medegedeeld had n.l., dat te zeggen, dat Allah niet liefde heeft of — oefent, niet schept, of dat Zijn namen niet scheppen, de gunst van Allah wegneemt en de eeuwigheid van de eigenschappen des Heeren vermengt, en: degene, die de eigenschappen des Heeren verandert, verzwakt ze.

(p. 58). Tot bestrijding van de meening, dat voor alles de aether (awang² oewoeng²) zou hebben bestaan, betoogt de schrijver, dat Allah alles heeft geschapen, ook het allerfijnste, waarbij het verstand des menschen niet kan maar alléén de

1) Zie verder Analyse II. 2) Vgl. p. 61, 62, 64.

wil van Allah, want slechts wat Hij wil, is (vgl. p. 56).

(p. 59). Voordat alles er was, was er het potentieele niet-zijn, maar Allah zag toen al het gewordene reeds in Zijn zien, dat één is met hetgeen gezien wordt. Deze opvatting is echter volgens den schrijver als *shirk* [1]) te doodverven, want bij het zien van Zijn volmaaktheid verdwijnt het zien en blijft slechts Degene, die het zien geeft [2]).

Het zuivere niet-zijnde (zie: aant. XIV[6])) is daarentegen, hetgeen door Allah niet is gewild [3]).

Eigenschap van Allah is: *wādjibu 'lwudjūd:* dat is de graad van het eeuwige.

Van het standpunt van Allah beschouwd kan eigenlijk niet van *wādjib* gesproken worden: voor den m e n s c h alleen bestaat *wādjib*, *djā'iz*, enz.

(p. 65). De werken Gods zijn *djā'izu 'lwudjūd*, d.w.z. de werken der „heiligen” zijn de bewijzen van de „werken-aanduidende eigenschappen des Heeren. *Djā'izu l'wudjūd* is de graad van den mensch d. i. hij kan *wudjūd* hebben of niet. In het eerste geval is de mensch het middel, waardoor de *wudjūd* van Allah Zijn eigenschappen en werken ziet. Het tweede geval is de toestand van de volstrekte eenheid.

Het wezen van Allah is *mumtani'u 'lwudjūd* [4]). Men mag niet *dhāt* en *mumtani'* als hetzelfde beschouwen, maar de juiste opvatting luidt:

Het wezen van den uitverkoren mensch ontleent zijn „zijn” aan het wezen, de eigenschappen en de werken Gods, zoodat het wezen van dengene, die „zijn” kreeg, wèg is, als niets is [5]), doordat zijn wezen vervangen en overweldigd wordt door den Heer der liefde, het wezen van Hem, die alleen wezen geeft, Dengene, die volmaakt.

II. De mensch en Allah.

Dit laatste voert ons tot de beschouwingen, die Bonang over de verhouding van Allah tot den mensch geeft.

---

1) Met *shirk* is hier bedoeld het stadium van de ontwikkeling in de gnosis, waarbij nog tweeheid onderscheiden wordt in tegenstelling met de absolute eenheid (vgl. p. 42, 74 sq., 79, 68 sq.). Vgl. beneden p. 139.

2) Zie Analyse III. 3) Vgl. p. 12. 4) In een A r a b i s c h e Moh. dogmatiek zou dit niet gezegd kunnen worden. 5) Vgl. p. 61.

Op p. 19 sq geeft hij nogmaals een opsomming van degenen, die in de hel komen. Als eerste daarvan noemt hij hen, die leeren, dat de bewegingen van het lichaam en de ziel de bewegingen van het wezen van Allah zijn. Zoo mag men niet zeggen (p. 20 sqq.) [1]), dat het zien des menschen het zien van Allah is, of dat de eigenschappen des menschen die van Allah zijn, of zijn werken die van Allah, zijn spreken dat van Allah. Men mag het wezen des Heeren en dat van den mensch niet vergelijken met het meel van rijst en kleefrijst, dat men gemengd niet meer kan onderscheiden, daar dit in strijd is met den Koran. Volgens den mystieken uitleg toch van Soerah 55 : 19 sq, waarin over twee stroomen gesproken wordt, die zich niet vermengen, moet de eene als Allah, de ander als de mensch geduid worden. Zoo verschilt eeuwig het wezen van Dengene, die wezen geeft en van hem, die het ontleent. Neen! met het wezen van Allah kan niets vermengd worden. *Fanā'* mogen wij dus niet zoo verklaren, dat het is als de mensch, die verzinkt in de zee [2]) en daardoor overdekt wordt, zoodat beide niet meer te onderscheiden zijn, of als het regenwater, dat in de zee valt en ook zee wordt genoemd, maar *fanā'* is, dat de Heer het zijn van den geliefde doet ophouden en weg neemt.

Dit verschil in wezen wordt ook uitgedrukt door de *çifātu 'lsalbi*, d.w.z. (11 sqq.), dat de eigenschappen des Heeren anders zijn dan die van het geschapene. Deze privatie doet echter niet zien de hoogreinheid des Heeren, maar dit geschiedt door het begenadigde zelf tengevolge van de liefde en genade des Heeren slechts [3]).

(p. 25.) Leg U dus toe op de kennis van uw zelf, want dat is de spiegel, waarin de liefde en genade des Heeren duidelijk is [4]), wanneer onafgebroken is de gunst van het kennis geven, en wezen geven aan het „begenadigde lichaam" — want de bewegingen daarvan zijn onafscheidelijk van de liefde en genade van Hem, die wezen geeft. Gij moet dus op niets anders zien, dan op die liefde en genade van den Allerhoogste, zoodat gij midden in het zien, behouden zijt in de wereld tot in

1) Vgl. p. 11. 2) Vgl. p. 74.
3) Vgl. p. 16, 25. 4) Vgl. p. 34 sq.

het hiernamaals. Wanneer zoo Allah's wezen dat van den mensch vervangen heeft, (p. 11) dan kan het heeten, dat Allah zich zelf ziet [1]), wanneer de mensch Hem ziet.

De traditie (p. 29): „de mensch is Mijn geheimste wezen en Ik het zijne", moet dan ook zóó verklaard worden: omdat het geheimste wezen onafgebroken wezen ontleent aan de Liefde, en onafgebroken dankt, verwerkelijkend het volgen van het erkennen van de liefde van het geheimste wezen van Allah. Dat is het resultaat van de dankbaarheid van den verheven en uitverkoren mensch, want op den Heer, die slechts zich zelf liefheeft, komt uit: de dank van de tong des menschen, maar de liefde des menschen strekt tot beantwoording van de liefde, die het wezen voor Zijn eigenschappen en werken koestert, zoodat de tong des menschen slechts het middel is om die te beantwoorden.

(p. 33.) Zoo handelt de volmaakte mensch (wong lewih) niet met zijn zelf, maar is hij als een wandelend lijk: hij wandelt met de toestemming van de liefde en wil des Heeren slechts. Daarin ontmoet hij den Heer, want de bewegingen van zijn lichaam en zijn ziel geschieden door de liefde en de genade van Allah.

De Heer spreidt Zijn wijsheid en de macht van Zijn wezen, eigenschappen en werken uit door alles (saniskara kabēh) manifest te maken.

De daad vindt niet haar oorzaak in den mensch, ook al komt iets alleen maar even in zijn brein op [2]).

Zooals het *wādjib* [3]) gelegen is bij den mensch, zoo zijn de *īmān*, *tawh'īd* en *ma'rifat* dat ook, en niet bij Allah [4]). Het zijn drie graden. In den *īmān* (p. 42) is het positieve en negatieve, omdat in het stadium van den *īmān* goed en kwaad nog onderscheiden worden. (Het is bekend, dat het kwade niet door God bedoeld wordt). In den *tawh'īd* is alles positief, daar het zien van den *tawh'īd* niet zijdelings meer op goed of kwaad blikt; hetgeen gezien wordt is slechts zijn oorsprong.

In de *ma'rifat* is alles negatief, omdat het zien op den Heer slechts de negatie van eigen wezen helder doet zien, totdat het vervangen wordt door het zien van den Heer [5]).

1) Vgl. Analyse III. 2) Vgl. p. 45. 3) Zie boven pag. 136.
4) p. 24, vgl. 58. 5) Vgl. p. 13.

(p. 17 sq.) Zoo begrijpen wij ook, dat in Allah liefde, subject en object van liefde samenvallen, want *'ishq dhatu 'llāh* is liefde tot het wezen van Allah; *'āshiq dhātu 'llāh:* het object der liefde is het wezen van Allah en *ma'shūq dhātu'llāh*: de liefde is niets anders dan Zijn wezen slechts.

Wat de plichten van den mensch tegenover Allah betreft: die zijn volgens den schrijver o.a. (p. 68 sq.) de *çalāt* zonder *shirk* d.w.z. zoodanig: dat het menschzijn weg is en niets is overgebleven, omdat men wezen ontleent aan Allah's wezen, eigenschappen en werken. De tong des menschen wordt zoodoende — we hebben er boven reeds op gewezen — slechts het middel, waardoor Allah zelf Zijn eigen liefde en lofprijzing beantwoordt.

(p. 70.) Een andere plicht wordt gevormd door de vrome en de geheime aalmoezen alsmede die van het binnenste.

Onder de eerste verstaat hij het geven zonder te weten, zijn eeredienst te verrichten zonder daarvan bewustzijn te hebben, onafgebroken te aanschouwen. (Zoo is er geen tweeheid meer.)

De geheime aalmoes is onafgebroken zijn ziel en lichaam aan den Heere toe te vertrouwen.

De aalmoes van het binnenste: het vorm geven [1]) aan de ware kennis, dièn mensch wetenschap verschaffen, die radeloos staat.

Zoo moet de mensch ook alles verrichten met *ichlāç*, want zonder dien baat noch ascese, noch kennis, noch hooge geboorte [2]).

III. Het Zien van Allah.

(p. 39 sqq.) Men kan Allah in deze wereld zien met het geestelijk oog, in het hiernamaals met het lichamelijk oog. Onder dat lichamelijk oog verstaat men: de plaats van het samenkomen van alle zien, omdat Allah in Zijn genade het zien van den uitverkorene volmaakt. Van dat zien wordt gezegd, dat het is als uitgeperst klappervocht [3]), dat ten slotte tot olie wordt (ing oendakē, bij stijging), als de onrijpe pisang,

1) Andjatēni staat hier waarschijnlijk in den zin, dien het in de latere primbon, literatuur heeft: n.l. van het Arab. *ta'jīn*.

2) p. 74 sqq. 3) v. d. T. IV 173, III 36.

die eerst half rijp, daarna rijp en ten slotte volkomen rijp wordt, zooals de nieuwe maan van een dag, van twee, van drie dagen ten slotte tot volle maan wordt. De verklaring hiervan is: wegens het hoe langer hoe meer stijgen van hun rang wordt hun zien door den Heer volmaakt, zoodat eindelijk zonder twijfel hun zien is naar Zijn wezen, eigenschappen en werken, want het gezien worden is *bila tashbīh* en het zien is *bilā tashbīh*. De bedoeling van dat gezegde over de maan wordt toegelicht met de traditie: *innakum satarawna rabbakum* etc., d. w. z. gij lieden zult den Heer zien op den dag der opstanding, als zaagt gij de maan in den nacht van den 14den. Met de maan wordt de Heer aangeduid, zonder, dat wij hierbij vragen hoe, of gelijkstelling mogen toepassen.

De hoedanigheid van het zien met het geestelijk oog wordt ons op een andere plaats (72 sqq.) opgehelderd.

Men vraagt uitleg van het gezegde van Shaich *Nūr-īmān* tot *Shaich H'ātim:* „Ziet gij den Heere?", met het antwoord van *Shaich H'ātim:* „Ik zie Allah", en de daaropvolgende uiting van *Shaich Nūr-īmān:* „als gij Allah ziet, dan moogt gij geen ander kunnen zien!"

De verklaring hiervan luidt: bij de veelheid van hetgeen men hoort of spreekt, komt op den Heere slechts het zien uit, want de mensch, die den Heere ziet mèt (door) den Heere, ziet zoodoende geen ander.

Nu vraagt men weer opheldering over de bedoeling van *Nūr-īmān*'s gezegde tot *H'ātim*: „Wordt gij door den Heere gezien?", met diens antwoord: „Ik word door den Heere gezien", en den wensch van *Nūr-īmān*: „O! *H'ātim*, indien gij door den Heere gezien wordt, moge dan geen ander U zien!", met de verzekering van *H'ātim*: „voorwaar! geen ander ziet mij."

De uitlegging luidt: Bij de velen, die zien, is er geen ander, die doet zien dan de Heere, die doet zien naar Hem, die alleen het zien geeft, die eenig-eeuwig slechts Zich zelf ziet door Zich zelf, van Zich zelf getuige is door Zich zelf, Zich zelf weet door Zich zelf, Zich zelf lief heeft door Zich zelf. Zoodat — volgens *Ghazālī* — het zien van den Heere en het gezien

worden door den Heere op hetzelfde uitkomt, omdat gebroken en weg is het zien op de geheele wereld, zoodat er niemand of niets anders is dan de Heere alleen, die eenig Zich zelf ziet door Zich zelf.

O mannen! mijne vrienden alle! hoort deze mijne leering. Eens ging ik in het gebied van den *īmān*. Ik zag in mijn visioen, dat ik voortschreed met de toestemming van de liefde en genade des Heeren. Toen ik het gebied van den *īmān* doorwandeld had, schreed ik voort in het gebied van den *tawḥīd*. Toen schouwde ik, dat ik voortschreed ongezien: wat door mij gezien werd was slechts het wezen van Allah. Nadat ik het gebied van den *tawḥīd* doorgegaan was, liep ik voort in het gebied der *ma'rifah* (vgl. p. 24) er was geen zijn van mij meer, mijn zien op den Heere was er niet meer, daar het zien één was geworden [1]), zoodat mijn zien was opgegaan in het eene zien dat gezien wordt, dat eenig zich zelf door eigen schouwen schouwt [2]).

Zoo is het ook met de *ridjālu 'llāh* (p. 71, 80 sq.), wier kracht als die van eén tijger, wier uiterlijk (of handeling? laksana) als de bliksem [3]) is: zij leven doch niet door ziel (njawa), zij zijn machtig, doch niet door ledematen, zij zien, doch niet met oogen, zij hooren, doch niet met ooren, maar:

Hun leven is met den Heere, hun kracht is één met de almacht van Allah, hun hooren één met dat van Allah, zooals *Abū Bakr* het zegt:

ra'aitu rabbī birabbī: de mensch, die Allah ziet doet dat met (door) Hem. Eindelijk doen zij dat alles niet meer door zich zelf, maar door en met Hem, die in Zijne genade klaarheid van blik aan Zijn uitverkoren dienaar schenkt.

---

1) Vgl. p. 12. 2) Vgl. p. 14, 16. 3) Vgl. Gunning, fol. $42^{b}7$.

AANTEEKENINGEN.

VOORWOORD.

1) Shaich alBari. Zie Inleiding pag. 55—57.

2) wirasa komt in onzen tekst in twee beteekenissen voor. 1⁰. zooals ook vaak b.v. in de Babads (vgl. b.v. „Groote Babad" Cod. 1786 Leiden Jav. [Catal. Vreede p. 70 sqq.] p. 140 r. 9: enengna tan winiraos noeswa Djawa kang kotjapa nagari Madjalengka; of Babad Padjadjaran ed. Van Dorp 1885 p. 54, r. 5: woes anitih baïta loemaris lajar nengah marang noengsa Djawa, ing marga tan winiraos ....): beschrijving, uiteenzetting, behandeling verg. HS. p. 11.

2⁰. inhoud (vgl. ook Gunning fol. 47a, r. 3, 65a, r. 6; Cod. 1796 Jav. Leiden [Cat. Vreede p. 315] p. 368).

3) *Uçūl Sulūk* = òf „Dogmatiek en Mystiek" òf „Mystische Dogmatiek" (vgl. boven pag. 45 nt. 4).

angiket *U. S.* HS. p. 50 = Cod. 1795 (Leiden) p. 174 vgl. 261.

4) *Ih'jā' 'ulūm aldīn*, het bekende klassieke werk van *Ghazālī* (vgl. b.v. Snouck Hurgronje, Mekka II p. 212 sqq.)

Tamhīd, zie boven p. 79.

verg. HS. p. 19.

5) Antoekira Shaich alBari... ameṭēt. Dezelfde uitdrukking vindt men ook Pararaton 12: 2, 22, 28:

keris antoekira Gandring agawē ika en nog Gunning fol. 68ᵇ: poenika tjarita, a(n)toeking (Antaki?) angintar saking kitab .... — Vgl. Gunning, fol. 46ᵇ/47ᵃ.

6) ameṭēt, vgl. even verder: wirasaning *Uçūl Sulūk* ingkang kapeṭēt.

√petēt = samenlezen, verzamelen? (vgl. het gebruik van peṭik in de tegenwoordige primbons.)

antoekira ... ameṭēt (= olēhē ... ameṭik) = kapeṭēt dēning.

ametēt en kapeṭēt ook in Kropak Bat. Gen. No. 481 (vgl. II[1])).

I.

1) kang sinalametaken dēning pangēran = arab. *sallamahu 'llāhu.*

Boven wezen wij er reeds op, dat hiernaast voorkomt (zie boven p. 56): kang sinoeng rahmat dēning pangēran = *rah'imahu 'llāhu.*

salamet heeft echter in den tekst ook nog een bijzonderen zin. Herhaaldelijk wordt er in gezegd, na de vermelding van kettersche leeringen: dat de „salamet" op dit punt zus of zoo is. Hier heeft dus salamet de beteekenis van: „de juiste (orthodoxe) zin". *Salāmah* = het *salīm* zijn.

2) sadja (d. i. sad-ja) = Mal. sehadja (in dit HS. steeds saddja gespeld, zie boven pag. 86). 1⁰. komt hier telkens voor als: louter, enkel, slechts; drukt zoo ook wel den superlatief uit. vgl. Gunning fol. 48^b, r. 5; 28^a, r. 5; 64^b, r. 8; $67^a 1$; 52^a [cf. v. d. Tuuk III 14, 299 sq.] vgl. Cod. 1795 (Leiden) b.v. pag. 297.
2⁰. HS. p. 35, 36 = Mal. sehadja = opzet, bedoeling (vgl. Sanscr. *sajja*).

3) soeksma (vgl. boven p. 73) Sanskr. *sūkshma* eig. fijn, subtiel, ondeelbaar, onstoffelijk. HS. p. 9 wordt de liwoenging Allah (= *ah'adijjah*, zie II [3]) verklaard met soeksmaning pangēran (vgl. HS. p. 26 (II [4])).
Ook wordt van Allah gezegd: tan anoeksma tan sinoeksma HS. p. 26, 44.

4) sak = arab. *shakk* verg. Gunning fol. 27^b penult; zie HS. p. 39, 55 enz.

5) iki si. De partikel si is in dezen tekst zeer gebruikelijk vooral na demonstrativa, maar ook in verbindingen als: kēwala si, lamoen si, toewi si, dēnē si, oetawi si, ana si, baoela si, atawa si, jēn si.
vgl. Gunning (p. 90 aant. ad. fol. 40^b r. 9) fol. 72^b, 2, 3; 41^b 3.

6) wiboeh = Sanscr. *wibhu* (verg. boven p. 73), in dit HS. nog vaak archaïstisch wibhoeh gespeld (boven p. 86) eig. alles doordringend, verder: heer verg. HS. p. 26.
wiboehing sih HS. p. 32; kawiboehan HS. p. 35; amiboehi HS. p. 60.
Ook in de Soeloek-literatuur leeft dit woord nog voort. bv. HS. Leiden No. 1795 fol. 196.

7) Sipta = bedoeling, d i e p e r e zin, in tegenstelling met teges (vgl. ook wadi, HS. p. 13.)
Zoo ook sasmita HS. p. 22, 23, 41.
(vgl. nog van der Tuuk III 295, 197; Babad Padjadjaran p. 147 en HS. 1795 b.v. p. 342).
In den tekst schijnen sastra, teges en sipta de aequivalenten te zijn van de tegenwoordige termen: lapal, ma'na en moerad.

8) itbat, zie I[11]).

9) tanpa wijos. Wijos komt zeer veel in dit werk voor in den zin van: resultaat, hetgeen uit iets voortvloeit.
awijos resulteeren HS. p. 23.

10) karana satoehoenē te samen of ieder afzonderlijk is ook nog in de primbonliteratuur de weergave van het Arab. *inna* of *innamā*, evenals van (*li*)*an*(*na*).

11) anapēken, afleiding van Arab. *nafj* = negatie tegenover *ithbāt* = affirmatie. Napi wordt in dezen tekst ook als adjectief gebruikt = negatief (vgl. II[3])).
vgl. verder HS. p. 45: sira pangēran napi = *ma'dūm binafsihi* (vgl. II [8])).

12) kĕwala (si), wordt herhaaldelijk aan het begin van een zin gebruikt, zooals in Sanscr. en Oud-Jav.

13) wasil, (eig. part. van √wçl bereiken) in de primbons wel weergegeven met: ingkang doemoegi.
wasil is zoowel: bereikende (hij, die bereikt heeft, „er is") als: het bereiken. Zie HS. p. 33. — vgl. Rinkes, Abdoerraoef, p. 108.

14) tanpa *kufu'*, zonder weerga, op twee plaatsen leest ons HS. i.p. hiervan: tanpa koeṭoe, wat wel niet met sakoeṭoe (HS. p. 8) in verband zal mogen worden gebracht, maar een schrijffout zal zijn voor tanpa *kufu'* vgl. HS. p. 24.

15) oetawi, vgl. Vreede, Catalog. p. 349. Roorda Kitab Toehpah, inl. pag. IX.

16) pangĕstoe, = *tah'qīq*, 64 vgl. angĕstoken III [6]).

17) djiwaraga, op te lossen als djiwa (= ziel) en raga (= lichaam), een in dezen tekst telkens voorkomende samenstelling, die men ook elders wel aan treft, b.v. Cod. 1796. Jav. Leiden (Cat. Vreede p. 315) p. 148; Kantjil. ed. Palmer van den Broek.
verg. Niti Mani 2e druk p. 35, 209, 224.

18) waliwali, = afwisselend, telkens veranderd, veranderlijk vgl. HS. 9, 15, etc. verg. Med. Ned. Zend. X 259.

II.

1) *'Abdu 'lwāh'id ibn Makkijjah* is mij overigens niet bekend. Ibn Makkijjah beteekent echter niet: zoon van den Mekkaanschen geleerde, maar wel zoon van de Mekkaansche. De schrijver staat trouwens meer met het Arabisch op gespannen voet. In Kropak 481 Bat. Gen. (vgl. boven p. 57 nt. 5 (van p. 56)) die een in zeer slechten staat verkeerend tweede HS. van onzen tekst blijkt te zijn, daar alle bladeren ongenummerd door elkaar liggen en zeer door de insecten geschonden zijn. Dit oordeel berust op een door Dr. Hoesein Djajadiningrat gecollationeerd afschrift van de eerste en laatste acht bladen, in de volgorde, waarin ze werden aangetroffen. Naar deze 16 folia te oordeelen in ons handschrift onvergelijkelijk beter: echter bevat het Bataviasche enkele toevoegingen en telkens synonieme uitdrukkingen in plaats van de woorden van onzen tekst. Beide schijnen een zelfde copie tot oorsprong gehad te hebben (zie b.v. HS. p. 11, waar beiden: „Anapon lam salab ikoe" hebben). Het afschrift ontving ik 2 October 1916.
Hier leest Kropak Bat. Gen. 481: anak i(ng) panḍita i(ng) Mekah atoe(nggoe)l sastra tan apatoet kalawan atege(s) (iki si lapa)lĕ:
(al)'atlu 'lqadīmu huwa 'lnafju 'lmutlaq (afschrift: hoewa napijjoelloetallak) *wa|huwa dhātu 'llāhi* (afschrift: llahhoe) *ta'ālā h'aqqun ma'būdun* (afschrift: amangboedoek) tegesĕ: kang liwoeng sadja (afschrift steeds sad-ja vgl. I [2])) ikoe napining (Allah) (i)ja ikoe *dhā(t)u 'llāh,* sabenerĕ pangĕran kang sinembah· *walākin wa laisa li'atlihi wāqifun* (afschrift: lĕsa li ngatbili etc.)

2) atoenggoel sastra, tan apatoet kalawan tegesē, zoo ook HS. p. 19, 24, 46, wordt overal van ketters gezegd.

sastra, het O. Jav. en Sanskr. *Çāstra*, beteekent in onzen tekst: godsdienstige tekst (verg. HS. p. 11. 17, etc.) vgl. Gunning fol. 62ª 63ᵇ 66ª.

atoenggoel = eig. tot vlag, tot kenteeken hebbende.

atoenggoel sastra etc, beteekent dus: zich wel op teksten beroepende, maar niet de juiste verklaring gevende (?).

2) *al'aṭlu*, √*'aṭala* = ontbloot zijn, leeg zijn. Deze term voor dit stadium is niet zeer gebruikelijk. Door liwoeng (eenzaamheid) wordt de bedoeling van *'aṭl* heel goed weer gegeven. Blijkens r. 25 wordt hier napining Allah met liwoenging Allah gelijkgesteld; even verder heet het: liwoeng napi = de negatieve eenzaamheid. Bedoeld is het stadium van de volstrekte eenheid, waarvoor men in de primbon literatuur allerlei namen heeft (vgl. Rinkes, Abdoerroef p. 99—101), maar, dat het meest door *ah'adijjah* wordt weergegeven (vgl. nog: Mystieke Primbon Poerworedjo MS. Snouck Hurgronje p. 5, 10; Niti Mani 2ᵉ druk 1914, p. 90). Men denkt zich hierbij Allah zonder eigenschappen en werken (vgl. Arab. *ta'ṭīl.*)

4) *walākin laisa lidhātihi wāqifun*, d. i. er was niets, dat Zijn Wezen kende (*li* staat hier i. p. *v. 'alā*, mededeeling van Prof. Snouck Hurgronje, cf. II [1])).

In overeenstemming met deze Arabische aanhaling, heb ik in de anders onverstaanbare Javaansche verklaring wikan (verg. II [9])) ingevoegd; verg. ook verder op:

norana ingkang angawikanana ing ḍēwēkira (vgl. nog HS. p. 26 tan anawikana ing soeksmanira etc. vgl. I[3]) en II[3])).

5) kadi ta angga, in dezen tekst ook kadiangga = het O. Jav. kadyangga (Kern, B. K. I. 3ᵉ Volgr. XI 153, verg. Juynboll, Glossarium p. 102) = zooals (Ādiparwa ed. Juynboll p. 14, Udyogaparwa, ed. Juynboll in B. K. I. Dl. 69: p. 231) — verg. Gunning fol. 47ª, 47ᵇ. — Verg. HS. p. 28, 34, 39.

Zoo ook: kadi ta oepama HS. p. 21, 14.

6) soengging = teekenaar, schilder (van der Tuuk III 441). √toelis heeft hier dus ook den zin van: teekenen, zooals nog vaak in het Jav. en Mal.

panoelis = teekenaar.

7) napi, zie I[11]) en II[3]).

8) nora ing ḍēwēkē = *ma'dūm binafsihi* vgl. HS. p. 20 (vgl. I[11])).

9) angawikanana, √wikan = O. Jav. wihikan (ervaren): weten, verg. HS. p. 33. Zeer dikwijls in dezen tekst, bij G. (b.v. fol 28ª, 28ᵇ) en nog in de primbons en vertalingen van Moh. wetboeken: kawikanana dēnira = kaweroehana = *wa'lam.*

10) pardana = Sanskr. en oud-Jav. *pradhāna*: oermaterie (vgl. Jonker, Oud-Jav. Wetboek p. 238). Voor de omzetting par-pra. vgl. wraga i. p. v. warga (Gunning fol. 15ᵇ7, 36ᵇ ult.) tretib i. p. v. *tartīb* (id. 18ª) pranah i. p. v. pernah (id. 23ª) etc. (58ª7, 34ª3, 69ᵇ4). Bij Bonang: parkara (prakara), parbot 42.

11) waliwa(li) zie I[18]).

12) timbangan verg. HS. p. 22.

13) rekē = O. Jav. rakwa (> rakja > rekja > rekē) eig. ra-kwa, zegt-men, moet je weten, vgl. HS. p. 34, en Gunning fol. 72[a].

14) paēkan = een(ig)heid (zooals telkens in dit werk); apaēkan (b.v. HS. p. 14) = één zijnde.
Koroep ing paēkan = verwisseling, verwarring, misvatting ten aanzien van de eenheid.

III.

1) ikoe njata(nē) jēn sasar verg. HS. p. 19 (bis), 21, 24.

2) mahasoetji sira pangēran saki(ng) kadia ketjap ikoe is de vertaling van: *subh'ānahu* (*subh'āna 'llāhi*) *'an* verg. HS. p. 22.

3) *çifātu 'lsalbi* = *alçifātu 'lsalbijjah* de (vijf) privatieve eigenschappen van Allah = beginloosheid, eindeloosheid, eenigheid, het op (door) zich zelf (be)staan, het zich onderscheiden van al het gewordene, verg. Gunning fol. 65[a] r. 11 waar *salbijjah* te lezen is.

4) doedoe (dēdē) beteekent oorspr. verschillend, anders (verg. Kern B. K. I. VI[e] volgr. VI p. 241). Daaruit heeft zich de beteekenis ontwikkeld: niet, verkeerd, slecht (verg. Gunning, 21[a]9, 32[a]4, 54[b]2; verg. beneden HS. p. 24 (VI[4])) padoedon is zoo: verschil; apadoedon: verschillend.

5) *çarīra* = het individu, de individueele ziel (verg. boven pag. 73 nt. 4), het zelf verg. HS. p. 16, 25; over sarira kanoegrahan vooral HS. p. 25.
Hier schijnt deze uitdrukking gebezigd te worden voor wat men in de primbons: badan aloes (= arab. *laṭīf*) in tegenstelling met badan wadag (= arab. *kathīf*) noemt (Prof. Snouck Hurgronje).

6) ikoe kang angēstoken anoet oemiring saking [sih] pangakenira etc., verg. HS. p. 6, 29, 64, (35); angēstoken, (zie I[16])) = Arab. *h'aqqaqa*.

7) kang sinoeng rahmat dēning pangēran zie boven pag. 56, verg. I[1]).

8) andjatēni, afleiding van √djati wezen, aanzijn geven, vgl. djinatēn HS. p. 17, 29, 32, kadjati (subst vgl. kawroeh, kawasa) HS. p. 27, (= substraat?), 56sq., moelih kadjatinē HS. p. 29.

9) inggek O. Jav. = zich bewegen (verg. v. d. Tuuk I 501, 829 verg. Juynboll Glossarium i.v. inggek en ringgek.

10) nispra, zoo ook Gunning 28[b]6 (door verkeerde afscheiding ontstaan uit: *nisprabhā*?): nietig.

11) anenggēh, √senggēh (verg. Gunning, fol. 44[b]. Pararaton 17[18], 18[34]) veronderstellen, vermoeden. HS. p. 66.

12) amilang paēkan. Amilang (van √wilang): van de eenheid een pluraliteit maken. vgl. HS. p. 71. vgl. amarna HS. p. 18 (voor paēkan zie II[14])).

13) angandeh, kandeh — √andeh steeds van het wezen van Allah tegenover

dat van den mensch, die in Allah opgaat gezegd: angandeh meestal verbonden met anirnaken (van het wezen van Allah); kandeh (soms vervangen door kalindih b.v. p. 60) verbonden met kagantēn (van het wezen des menschen), HS. p. 16, 22, 23, 32, 43, 49, 54, 60, 66, 69, 70: vgl. v. d. T. I 33: ophouden, ineénzinken, zwichten.

Vgl. ook andih (verdringen, verstikken) en andeg en Oud-Jav. kandek *Rāmāyána* ed. Kern (van √andek) 19 : 12, 22 : 44.

14) Allah heeft de honderd schoonste namen, waarvan er gewoonlijk 99 bekend worden verondersteld. De wetenschap van den honderdsten is echter slechts aan enkele uitverkorenen voorbehouden. (Over deze namen vgl. Redhouse, J. R. A. S. 1880 XII p. 1—69, Goldziher, Actes I. Congr. Intern. de l'Hist. d. R. I 132, Globus LXXI (1897) p. 240, Nöldeke-Festschrift I p. 316 sqq.). Men vervaardigde deze bloemlezing der schoonste namen, die op verschillende wijze geredigeerd is, om vast te stellen, welke ten opzichte van Allah mochten gebezigd worden, en zich zoo te vrijwaren voor de mogelijkheid een naam te gebruiken, die verboden of afkeurenswaardig was.

Merkwaardig is, dat bij Gunning 60[a] dezelfde fouten (?) in den tekst voorkomen b.v. sasanga.

15) *dalīl* = (ook in de primbons) Koran-(vers), Allah's woord.

HS. p. 29: *dalīl* dateng ing *h'adīth* is dus een omschrijving voor *h'adīth qudsī* (d. i. een overlevering, waarin Allah sprekende wordt ingevoerd).

Vgl. de in den tekst gegeven beschouwingen met Gunning fol. 49[b] sq.

De schrijver heeft blijkbaar een Koranvers op het oog als: *innā li'llāhi wa innā ilaihi rādji'ūna* (II : 151), hetwelk oorspr. iets anders beteekent.

16) Het beeld van het zich spiegelen komt ook in de primbonliteratuur nog herhaaldelijk voor, vgl. Rinkes, Abdoerraoef 40, 101 en Noeroeddin *Tabjān* HS. Leiden p. 48.

17) kalingan = overdekt, steeds in verbinding met kandeh kagantēn, vgl. verder: angalingi.

18) amengka vgl. HS. p. 63.

IV.

1) Deze quaestie vindt men b.v. terug in HS.-Snouck Hurgronje No. 1 Mystieke Primbon Garoet Jav. p. 46.

2) *rūh' idāfī* — betrekkingsgeest, verg. Rinkes Abdoerraoef p. 100.

Het is eigenlijk hetgeen in staat tusschen den *'āshiq* en den *ma'shūq*, die twee correlate begrippen vormen, maar wordt in den tekst misverstaan.

V.

1) Kawibatanija, bedoeld zal wel zijn: *Bātinijjah* vgl. HS. p. 45, [Zoo spreekt men ook van de Kadjabarija (vgl. Gunning fol. 32[a], 3; 57[a] en [b]) = Djabrijjah], zie b.v. Macdonald, Musl. Theology 42, 196 en VI [1]).

2) over deze ketterijen vgl. Analyse I en II.

3) awēt = duurzaam (vgl. Pararaton p. 18[2], v. d. T. I 248) HS. p. 37, 83.

4) Het aangehaalde Koranvers is 55 : 19 sq., verg. ook 27 : 62, 35 : 13; doch vooral 25 : 55. „De zin maakt den indruk eener corruptie van b.v. ana antaranē ikoe, aworē orana." (Prof. Snouck Hurgronje). De schrijver commentarieert echter de corrupte plaats; zoo berust *Anta* dan ook op misverstand. Wat rana hier moet beteekenen, lijkt mij ook niet duidelijk.

5) ora kena aranana sagara verg. Gunning, waar ook wenang en kawasa zoo gebruikt worden (vgl. b.v. fol. 55[b]11).
HS. p. 51: tan kena oetjapakena.

6) sisih = O.-Jav. sisi: kant (vgl. Gunning 19[a]); vgl. even verder: tanpanisih.

7) kataksisan ing tampanē. Kataksisan is afgeleid van Arab. *tachṣīṣ*, het (aan Allah) speciaal een tijd, plaats, richting etc., toewijzen, hem daarmee beperken. Vgl. HS. p. 40, 45, 60.
Hier en daar blijkt de oorspronkelijke beteekenis eenigszins verloren te zijn geraakt. Het wijst nu meer op een grove ketterij.
Blijkens HS. p. 40 (waar tan kataksisana de weergave is van *bilā kaifijjah*) bedoelt men met kataksisan: aan Allah een „hoe" toekennen.

8) andēandē voorbeeld, vergelijking, gelijkenis, gelijkstelling, vgl. HS. p. 40.

9) De corrupte woorden in nt. *b*) kan ik niet terecht brengen. „Misschien is te denken aan *muh'ija* en *lā ju'tabaru*." (Prof. Snouck Hurgronje).
Kalipoetan (bedekt), of moet gelezen worden kalimpoetan? verg. Kern B. K. I. 3[e] volgr. IX p. 206, v. d. T. III 743.
Limpoet is in de primbons een zeer gebruikelijk woord. verg. Myst. Primbon Poerworedjo, MS.-Snouck Hurgronje, p. 1 sqq., passim.

10) In de in nt. [c]) weergegeven corrupte woorden herkende prof. Snouck *jamīn* en *shimāl*. Het is duidelijk, dat de Javaansche verklaring slechts een omschrijving van het Arabisch in onzen tekst geeft.

11) Vgl. Noeroeddin HS. Leiden Mal. 3291: *Tabjūn*, fol. 48, 49[a].

VI.

1) *Karrāmijjah*, de bekende secte: zie *Shahrastānī* ed. Cureton I p. 79 sqq.; Macdonald, Muslim Theology 191, 195, 291 sq.; Houtsma, Strijd over het Dogma, p. 126 sq. Het was een anthropomorphistische secte. De leer, die hier aan de *Karrāmijjah* wordt toegeschreven, heeft zij, voor zoover mij bekend is, nooit voorgedragen. Evenals *Bāṭinijjah* (V 1)) is *Karrāmijjah* maar een naam, die min of meer willekeurig op kettersche leeringen, wordt toegepast. Men kan evenwel een herinnering aan de eigenlijke ketterijen dezer secte vinden in de omstandigheid, dat de schrijver *imān* etc., die in de menschelijke sfeer behooren, aan de godheid toekent.

2) dēn karepaken. Karep = bedoeling, beteekenis (vgl. Gunning fol. 30^b^4, 49^b^), evenals kajoen (ibid. fol. 32^b^ sqq.)

3) tanpa *kufu'* vgl. I [14]).

4) doedoe, (dēdē) slecht [vgl. III [4])] opp.: singgih vgl. HS. p. 42.

5) *mushāhadah*ira het HS. heeft hier evenals p. 70 en Gunning fol. 38^b^, 41^a^, 51^a^, 52^a^, 56^b^, telkens moesadah.

Voor hetgeen nu onmiddellijk volgt vgl. HS. p. 34.

VII.

1) apa ta. Apa heeft hier den in het O. Jav. niet ongebruikelijken zin van: want vgl. HS. p. 53.

2) Moetangijah of (even verder) Moentanēngijah. Welke secte met dezen verbasterden naam bedoeld is, is mij niet bekend. (vgl. VI[1])).

3) araharahē = XII[2]). Voor kadjati zie III[8]).

4) 'A r a b i j a h verg. VI[1]), bedoeld is *Ibn al'Arabī*. Prof. Snouck wijst mij bij deze passage op een plaats in *Ibn al'Arabī's Futūh'āt*, waar inderdaad hetzelfde geleerd wordt. (ed. Boelaq 1270, II 480.)

5) Voor de beeldspraak vgl. Rinkes, Abdoerraoef p. 100 en aldaar nt. 4, Noeroeddin HS. No. 3291 Mal. Leiden fol. 48^bis^a, 49.

6) samata = Mal. zuiver, louter. Aan Sanscr. Jav. *samanta* mogen wij hier niet denken.

7) barioeh is een woord, waarvan mij de afleiding onbekend is. Is het: „ruw ijzer"? of duidt barioeh een plaatsnaam aan? In de VII [4]) aangehaalde plaats uit *Ibn al'Arabī* staat ijzer zonder adjectief.

8) doehoeng N B. oud-Jav. *duhung* (v. d. T. II 389) nieuw-Jav. doewoeng = kris.

9) kadoet (vgl. Bal. kadoetan en v. d. T. II 141, Van Braam Morris T. B. G. K. W. VIII p. 252): kris.

10) Vgl. III[8]).

11) Voor de uitdrukkingswijze vgl. HS. p. 35, 70.

12) apakarana, een gevolg zijnde van, veroorzaakt wordende door (saking). anaha ... anaha hetzij ... hetzij.

VIII.

1) akarwan verbasterd uit (a)kawroehan: stellig, zeker vgl. v. d. T. II 93.

2) jēn = indien slechts, och of!

3) sadoem parēntahira. Sadoem: alle (deelen van) vgl. v. d. T. II 513: sadoem titahing widhi.

IX.

1) doekatjipta nastapanē: doekatjipta is natuurlijk het Mal. doekatjita (smart, droefheid) vgl. soekatjipta = Mal. soekatjita bij Gunning fol. 63a penult.
nastapa eig. Sanskr. *manastāpa*, hier in den Oud Jav. zin van: verdriet(ig).

2) saparti batang loemampah, als een wandelend lijk. Voor deze uitdrukking vgl. Gunning fol. 42b.

3) paran sira samana: paran = hoe, Gunning fol. 48a.

4) tembē vgl. HS. p. 38—41, de dag van de opstanding.

5) verg. HS. p. 15, 25; voor de beeldspraak, vgl. Rinkes, Abdoerraoef p. 40, 101; Noerroeddin *Tabjān* HS. Leiden Mal. No. 3291, fol. 48.

6) amēlag rarasan, sadjanē amamarahi etc. ontwijkend (= √ilag) gesprekken (vermijdend te spreken.)
over sadja vgl. I 2).
vgl. even verder: tan asadja amamarahi.

7) angilapaken, afgeleid van ilap = *chilāf* vgl. HS. p. 53, = fout, verkeerd = loepoet); angilapaken = voor onjuist verklaren (= angloepoetaken HS. p. 35 sq.)

8) pantjanetrasawadianē ?

9) pangoeloe = hoofd, nog niet in den tegenwoordigen technischen zin, evenals bij Gunning 36a5, 54b1.

10) samasa = Sanskr. *samāsa*.

11) patoeloeng, zoo ook HS. p. 76, 77 en Kropak Bat. Gen. 481 (vgl. II 1)).
murtadd heeft hier de overdrachtelijke zin van: verstooten, in den steek laten.

12) wenang = Arab. *djā'iz*. vgl. HS. p. 65.

13) kinagedegan. √gedeg, vgl. Gunning fol. 35a6, 52a 70a etc.: haten.

14) mesoem, zoo ook: HS. p. 45.

X.

1) poernamasada = Sanskr. *pūrṇamāshāḍha* samenstelling *pūrṇamā* (volle maan) en *ashāḍhā* het sterrebeeld, waarin de maan in de maand *āshāḍha* staat. (Eigenlijk zijn er twee sterrebeelden van dien naam. vgl. Kern, Verspreide Geschriften I 186, 263.)
De oorspr. beteekenis wordt in deze passage niet meer verstaan: hier beteekent poernamasada slechts: volle maan.

2) linamiraken, afgeleid van Arab. *ḍamīr*.

XI.

1) singgih — dēdē, vgl. VI 4) en III 4).
Hier wordt met deze beide woorden bedoeld: het positum en het oppositum, het affirmeeren en de negatie, die gewoonlijk met de Arab. woorden: *ithbāt* en *nafj* worden aangeduid.

2) kinatoedjon, vgl. Gunning 20a, 38a, 54a, 55a.

XII.

1) Voor katiga, vgl. HS. p. 66: alle drie. met zijn drieën *Rām.* I, 18.

2) arah, vgl. Gunning fol. 48[b], 69[a], vertaling van Arab. *djihah.*

3) misra = sanscr. *miçra*, vgl. Mal. en v. d. T. IV: 576.

4) panglila vgl. HS. p. 64; vgl. alila *Rāmāyana* I : 43 : willende. (?)

5) tan kadi ing, evenals vaak in het HS. tan ljan ing.

6) karga = Sanscr. en oud-Jav. *khadga* (kadga)? = zwaard.

7) tjihnanira, vgl. Gunning fol. 68[b]1, 47[a]6.

8) lwiring = salwiring, alle.

9) aseroeh = aseroe HS. p. 58.

XIII.

1) *Shaich Çūfī*, *Shaich Nūrī*, *Shaich alDjaddī*, zijn blijkbaar gefingeerde namen.

2) De bijnaam van *Ghazālī*: *'Abdu 'l'ārifīn* is geen Arabische naam en geen titel van *Ghazālī.*

3) kang djinoengdjoeng *daradjatē* = *rafa'a 'llāhu daradjatahu.*
MS. evenals Gunning fol. 37[b]13 djaradjat.

4) karem, in den oud-Jav. zin van n. J. kĕrem: verzonken, vgl. HS. pag. 75.

5) Dergelijke overdreven uitingen vindt men vaak van heiligen vermeld, bepaaldelijk het kennis nemen van wat op de „welbewaarde tafel" gegrift staat, vgl. Goldziher, Muhammedanische Studien II p. 289 en voor den Archipel: Rinkes, T. B. G. K. W. 55 : 7. De groote beteekenis, die Ghazālī inderdaad voor den Islam gehad heeft, werd al spoedig na zijn dood tot in het legendarische overdreven, vgl. Goldziher, Muh. Stud. II 106 nt. 4.

6) moekoep = Arab. *mawqūf.*

7) jĕn ta baja . . . . (soepaja) = baja (N. J.) mocht het zijn, dat.
Zoo ook: jan ta banggi, HS. p. 79.

8) tjalatjoeloe, gebazel, steeds van ketters gezegd. HS. p. 67.

9) ningkah vgl. atobata ningkaha malih kalawan rabinē, HS. p. 38, 46. — Omdat zij afgevallen zijn, moeten zij hun huwelijk hernieuwen.

10) MS. salingalam, waarschijnlijk verbasterd uit de bekende afkorting *çl'm* (= *çallā 'llāhu 'alaihi wasallama*).
Deze zelfde verbastering vindt men HS. p. 55, 82, 83 en Gunning b.v. fol. 57[a] 1 evenals de fout XIV 7) vermeld.

XIV.

1) saderah, zie v. d. T. II 404[b] (vgl. WdB.).
anakisaken, van Arab. *nāqiç* (vgl. p. 49).

2) iwa mangkana, vgl. Gunning fol. 67[a], v. d. T. I 235: juist zoo.

3) Deze verklaring van *dharrak* is onjuist.

4) anereh van oud-Jav. √tereh = duidelijk zijn.

5) kapit (√apit) vgl. HS. p. 82.

6) *ma'dūm çirf* = het zuivere niet-zijnde (vgl. *'adam çirf* = het zuivere niet zijn) door onzen schrijver geheel misverstaan: MS. *ma'dūm* „sarpin" (!) zoo ook in de latere primbons vgl. Serat Wirit (3[e] druk Soerakarta 1913) p. 65, Med. Ned. Zend. X 279.

7) *'alaihi wa 'lsalām* zelfde fout herhaaldelijk bij Gunning.
HS. p. 69.

XV.

1) laksana, boven pag. 141.

XVI.

1) kēndit. Indit in Oud. Jav. = dragen (*Wirāṭap.* ed. Juynboll p. 18 = Bombay ed. IV : 8 : 1 (Zuid-Indische Redactie IV 9 : 1), *Ādip.* ed. Juynboll p. 33 (vgl. v. d. T. I 45).

2) Voor deze geheele passage vgl. HS. p. 30 (VII[11])).

3) wong kang tan ana oepajanē vgl. Gunning 52[b]7.

XVII.

1) Atim is natuurlijk *H'ātim.*

2) karem zie XIII[4]).

XVIII.

1) kasoetapan verg. Gunning 36[a].

2) Lees: kang mandabagja.
Bat. Gen. Kropak 481 (zie: II [1])) leest volgens mijn afschrift ingaranana madanjalja.

3) pranēsa v. d. T. IV 67.

4) pakerti, vgl. Gunning, b.v. fol. 43[b], 54[a], 66[b].

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Het oud-Jav. *Wirāṭaparwa* (ed. Juynboll) staat dichter bij de „Zuid-Indische redactie" van het *Mahābhārata* dan bij de Noord-Indische.

II.

Ādiparwa ed. Juynboll (1906):

p. 13, r. 30 l. *aticayāçraddhanta.*

p. 21, r. 13 l. *kahadang agra nakṣatra.*

p. 22, r. 22 achter *Pramathanā* is een vrij aanzienlijke lacune.

p. 33, r. 5 i. p. v. *ta sira* l. *tang surā.*

Wirāṭaparwa ed. Juynboll (1912):

p. 10 l. *atĕhĕr mawwata sāntĕn maṇimaya* **waidūryya** *rājawartta prawara.*

p. 20, r. 14 *mangkana* l. *mangana.*

Udyogaparwa, ed. Juynboll, B. K. I. 69: p. 219 sqq. (1914).

p. 243, r. 7 sq. v. o. *singgih angga nika* is misverstaan.

p. 247, r. 20 *kapālikā* is misverstaan.

p. 254, r. 8 v. o. is misverstaan.

p. 259, r. 11 sq. v. o. is misverstaan.

r. 2 sq. v. o. is misverstaan.

p. 268 penult. is misverstaan.

III.

Juynboll, Kawi-Balineesch-Nederlandsch Glossarium.

p. 99 *kaki Rām.* III, 7 = grootvader.

p. 125 *kinnara* ook in *Rām.* = een soort luit.
p. 134 *makurĕn²* *Rām.* III, 39 = coitum facere.
p. 318 *aparaparan* *Rām.* III, 7 = op reis zijnde.
p. 211 *tambara* = niet van gewicht.
p. 474 *alupa* *Rām.* III, 67 = bezwijmd.
p. 487 (*umah*) *pawarangan* *Rām.* II, 65 = bruidsvertrek.
p. 574 *sahya* = gelijk aan XXIV, 243.
= krachtig IV, 43.

IV.

Gunning, Javaansch Geschrift uit de 16e eeuw:
fol. 20*a*, r. 3, l. *sā'atu 'lqijāmati.*
22*b*, ult. l. pakolēhira (swarga) saking moelēningsoen.
31*a*, r. 7 anindjo is een Malayisme.
36*a*, r. 4, l. arendahaken.
37*a*, r. 3, l. sirahing koewat: *tawakkul.*
47*a*, r. 1, l. anambat ing pangēran.
56*b*, r. 7, l. *muh'ibb* asih ing Allah.

V.

Verbeter in het Woordenboek van Roorda, ed. Vreede en Gunning:
(oe)djoebrija is afgeleid van Arab. *'udjb rijā'*.
maksar „ „ „ „ *mah'shar.*
Radja Pirangon 6, 43 heeft kijamat zijn gewone beteekenis en niet die van: tijd van Mohammed's opstaan als profeet.

VI.

Ten onrechte heeft men tot nog toe bij de *Mahābhārata*-critiek de oud-Javaansche vertalingen der verschillende boeken onbenut gelaten.

VII.

Puṣkara beteekende in den Sanskrittekst van het *Ādip.*, ed. Juynboll, p. 32, dien de oud-Javaansche vertaler voor zich had, „karnstok" (een beteekenis, die aan P. W. is toe te voegen).

VIII.

Wirāṭaparwa, ed. Juynboll.

p. 17 r. 12. *akṣān prawaptuṁ kuçalo 'smi dewitā.*

p. 10 r. 21 sq. l. *Mrdur wadānyo hrīmāṁçca dhārmikaḥ satyawikramaḥ.*

Rājaṁs twam tapasā kliṣṭaḥ kiṁ kariṣyasi Pāṇḍawa?

IX.

Ādiparwa ed. Dr. H. H. Juynboll:

p. 20, 16 sqq. [*yasmāc*] *cyawāno jātas twam*
tasmāc cyawana [*ucyase*].

p. 25, r. 23 sq. *awalambāmahe garte santānaprakṣayāt tāta.*

X.

Uit het oogpunt der historische grammatica mogen de Javaansche en Maleische di-vormen niet gelijkgesteld worden.

XI.

Ten onrechte laat Niemann, Bloemlezing I^5 p. 129 r. 3 de pag. 37 vermelde woorden achter *wa sallama* weg.

XII.

Sedjarah Melajoe, ed. Shellabear 1896 (met Arab. karakters) pag. 250, r. 2.

l. Seperti kata *amīr al-mu'minīn 'Alī — karrama 'llāhu wadjhahu — h'aruma 'lwafā' 'alā man lā açla lahu* ja'nī sija² bersetia atas orang jang tiada [ber]bangsa baginja.

XIII.

De Hang-Toeah-roman is ook uit historisch oogpunt belangrijk,

XIV.

Het Sanskrit-woord *tapas* wordt in de Mal. Polyn. talen gebruikt voor een begrip, dat deze reeds lang kenden.

XV.

De methode der ethnologie van Gräbner Foy c. s. is af te keuren.

XVI.

Voor de juiste beoefening der ethnografie is de ethnologie onmisbaar [1]).

XVII.

De zelfstandigheid der Balineesche vrouw wordt door van Eck onderschat [2]).

XVIII.

Het in de *Nāgarakṛtāgama* voorkomende Tandjoengpoera is in engeren zin niet Broenai, doch Matan (Z.W. Borneo).

XIX.

Voor 1882 heeft op Java n o o i t Mohammedaansche collegiale rechtspraak over huwelijks- en familierechtelijke aangelegenheden bestaan.

XX.

Hartmann (Al Kuschairîs Darstellung des Ṣûfîtums p. 150) kent aan de overlevering betreffende het auteurschap van bepaalde Moh. mystieke uitspraken te veel historische waarde toe.

XXI.

Ten onrechte zegt Prof. Dr. C. H. Becker: „Mohammed „wird konsequenterweise auch den Ka'bakult verurteilt haben" (Die Religion in Geschichte und Gegenwart artikel Islam p. 716 2e kolom vgl. ook. Margoliouth, Mohammed and the Rise of Islam p. 104 en 120.)

---

1) Ethnografie en Ethnologie in den zin van Steinmetz. Essai d'une Bibliographie systématique de l'Ethnologie (Voorwoord).

2) T. B. G. K. W. 18 : p. 370 sqq.: koopwaar, slavin.

XXII.

Ten onrechte veronderstelt Prof. Macdonald op grond van de gegevens J.A.O.S. XX p. 76 nt. 2. vermeld, bij *Ghazālī* directe kennis van het Nieuwe Testament.

XXIII.

Rapp. Oudheidk. Dienst 1913 p. 10 r. 23 l. *mathwāhu* i.p.v. *mabwāhu.*

XXIV.

Een uitspraak (Landraad van Medan 30 Januari 1904 T. 85 blz. 1), die, op grond, „dat de Koran het heffen van renten verbiedt, en de instellingen en gebruiken van inlanders in deze afdeeling eene verbintenis tot het betalen van renten oogluikend toestaan, doch het betalen van niet overeengekomen interessen daarbij onbekend" is, een vordering tot het betalen van wettelijke interessen van den dag der dagvaarding af ontzegt, verraadt misvatting van de beteekenis van den Koran voor het maatschappelijk leven der belijders van den Mohammedaanschen godsdienst. (vgl. mr. J. J. Schrieke, Proefschrift Stelling XVII).

INDEX.

INHOUD.

VERBETERING.

P. 121 r. 6, lees: mapan(kang) ingaran salab ikoe dēn arani awijos...